

ПРИСЛІВНИКИ У ГОВОРІ ПРИДУНАЙСЬКИХ РУСНАКІВ У КОНТЕКСТІ МОВНИХ КОНТАКТІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 811.161.2'367.624:811.162.1:811.162.4

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).234–238

Тимко-Дітко О. Прислівники у говорі придунайських руснаків у контексті мовних контактів; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація: Наслідки міжмовних контактів простежуються на різних мовних рівнях. Пам'ять про стосунки з іншими мовами найкраще зберігається на лексичному рівні. У нашому дослідженні розглянемо наслідки мовних контактів у говорі придунайських руснаків. Джерелом дослідження є група прислівників. Уже майже триста років минає з того часу, як руснаки островцем оселилися в новому для них південнослов'янському середовищі. Усе це не могло не позначитися на їх житті й говорі на всіх мовних рівнях. Нинішні бачванські руснаки – нащадки переселенців із найзахіднішої частини Східних Карпат, де активні міжетнічні (українсько-словацько-польсько-угорські) контакти тривають уже близько тисячі років. У своєму дослідженні ми намагалися зробити порівняльний аналіз прислівників, які сьогодні вживаються у говорі руснаків, із прислівниками, які зафіксовані Й. Дзендзелівським у праці «Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі». Підставою для такого порівняння є той факт, що територія, окреслена Й. Дзендзелівським як простір спільних міжмовних контактів, і є прабатьківщиною нинішніх руснаків. Саме тому ми хотіли показати, наскільки змінився говір у такій відносно невеликій лексико-семантичній групі протягом тривалого перебування в іншому мовному оточенні. Наше дослідження показало, що з двадцяти шести прислівників, які зафіксував Й. Дзендзелівський у своїй праці, тільки один не вживається сьогодні в говорі руснаків. Умови, в яких руснаки опинилися на новій батьківщині, дали їм можливість зберегти й розвинути власний словотворчий потенціал. Наприклад, за аналогією до *барз*, *баржей*, *найбаржей* розвинулися й інші форми: *мало*, *меней*, *найменей*, *близко*, *бліжей*, *найбліжей* та ін. На новому місці проживання нові мовні контакти із сербами, хорватами, угорцями, німцями також залишили слід на говорі руснаків. У системі прислівників наслідки цих пізніших впливів не настільки відчутні.

Ключові слова: прислівники, діалект, говірка, словотвір, аналогія

Постановка проблеми. Довготривалі міжмовні контакти залишають слід на всіх мовних рівнях. На лексичному рівні найшвидше з'являються запозичення, але вони швидко й зникають. Проте мовні взаємозв'язки не обмежуються одними впливами. Коли говоримо про вплив споріднених сусідніх мов, треба мати на увазі всі лексичні, граматичні та інші нашарування. Все-таки міжмовні контакти засвідчують важливість спільних тенденцій і явищ, які не можна вважати особливостями однієї мови.

Аналіз досліджень. Специфічний і морфологічно строкатий лексико-граматичний клас адвербіативів (прислівників) у літературній та діалектній українській мові постійно поповнюється новими утвореннями, що не може не викликати жвавого наукового інтересу з боку лінгвістів. Прислівники на матеріалі різних українських діалектів досліджували В. Німчук, І. Ощипко, І. Пагірдя, Н. Прилипка, М. Леонова, Г. Мартинова, Г. Аркушин, О. Брошняк (Пискач), Ю. Громик, Т. Довга, М. Жежеря, В. Забеліна, О. Захарків, О. Левенець, К. Лук'янюк, Г. Гримашевич, Г. Чешко та ін. Слід виділити два дисертаційні дослідження, у яких репрезентовано прислівники закарпатського говору південно-західного наріччя (О. Брошняк (Пискач)) та відзайменникові адвербіативи західнополіського говору північноукраїнського наріччя (Ю. Громик). Проте порівняльний аналіз прислівників, які сьогодні вживаються у говорі руснаків, із прислівниками, які зафіксовані Й. Дзендзелівським у праці «Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі», здійснено вперше.

Мета статті, завдання. Мета нашого дослідження – подати порівняльний аналіз прислівників, які сьогодні вживаються у говорі руснаків, із прислівниками, які зафіксовані Й. Дзендзелівським у праці «Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі». Підставою для такого порівняння є той факт, що територія, окреслена Й. Дзендзелівським як простір спільних міжмовних контактів, і є прабатьківщиною нинішніх руснаків. Саме тому ми хотіли показати, наскільки змінився говір у такій відносно невеликій лексико-семантичній групі протягом тривалого перебування в іншому мовному оточенні. Також нас цікавило, чи їхній говір ще зберігає сліди таких сильних міжмовних контактів.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовано традиційні для дослідження говіркової системи описовий і порівняльний метод. Для збирання первинних емпіричних даних використано метод спостереження.

Виклад основного матеріалу. Прислівники – специфічна й важлива частина мови і за своєю структурою, і за своїми морфологічними, синтаксичними, семантичними особливостями. Дослідники їх вважають аморфною частиною мови. Головною ознакою прислівників є та, що вони є повнозначною частиною мови.

Із 26 прислівників, які Й. Дзендзелівський відніс до спільних українсько-західнослов'янських утворень, у говорі придунайських руснаків вживаються майже всі. Нижче в алфавітному порядку подаємо проаналізовані нами прислівники.

У праці Й. Дзензелівського аналіз прислівників здійснено за двома групами. До першої мовознавець відносить українсько-польсько-словацькі, а до другої українсько-словацькі лексичні паралелі. Такого принципу дотримуватимемось і ми.

А) Українсько-польсько-словацькі лексичні паралелі

У групі українсько-польсько-словацьких лексичних паралелей зафіксовано 19 прислівників. Майже всі вони сьогодні активно вживаються в говорі руснаків.

Прислівник *барз*, крім говорів руснаків, поширений і в говірках Ужгородщини, західної Перечинщини та західної Великоберезнянщини. Їх ізоглоса продовжується у закарпатських лемків: там *барз* вельо води назбирало [Верхратський 1901, с. 115], у північнолемківських говорах – *барз*, *бардзо* [Верхратський 1902, с. 390]. Пор. пол. діал. *bardz*, *barz* [SJP 1900, I, s. 98, 102], сх.-словац. *barz*, *barzej* [Czambel 1906, s. 484]. На думку Й. Дзензелівського, “важко сказати, чи скорочена форма запозичена українськими пограничними говорами прямо з польської, чи через словацьке посередництво; в усякому разі останнє виключати немає підстав” [Дзензелівський 1963, с. 18]. Руснаки за своїм зразком словотвору утворили вищий ступінь *баржей* від *барз*, так само *меней*, *далей* та ін.

В українських говорах вживаються прислівникові форми *веце*, *вецце*, *ветце*, *вितце*. За аналогією до *меней*, *далей* у руснаків утворилася форма *вецей*. Цей прислівник вживається на більшій території Закарпаття, пор. ще *веце* у північних лемків [Верхратський 1902, с. 39]. На думку П.П. Чучки, у говірках Ужгородщини ця форма є західнослов'янським.

Прислівник *вил'о* ‘багато’ вживається у говірках західної Ужгородщини, західної Перечинщини, причому майже завжди факультативно з *богато* [ДЛАЗ 1958, I, № 118]. У руснаків вживається у формі *вельо*, те саме в північних та закарпатських лемків [Верхратський 1901, с. 229]; пор. словац. *vel'o*, *vile*, *vele*, *vel'a* [Czambel 1901, s. 610]; пол. *wiele*. Як зазначає Й. Дзензелівський, «носіями досліджуваних говорів *вел'о* усвідомлюється як словакізм. Проте на підставі історичного матеріалу вважати його західнослов'янським не можна. Очевидно, лише сусідство із західними слов'янами сприяло збереженню цього давнього слова у названих закарпатських та лемківських говорах. Закінчення *-о* у *вел'о* замість *-є* (*веле*) виникло все-таки під словацьким впливом» [Дзензелівський 1969, с. 31 – 32].

Прислівник *вшеліако*, *шеліако*, *вшеліаак*, *шеліаак* у руснаків вживається у формі *вшеліяк*. Пор. пол. *wszelako*, пол. діал. *wszelejак*, *wszelак* [SJP 1919, VII, s. 72], словац. *vselijako* [SSJ 1965, V, s. 185].

Прислівник *гардо* у руснаків архаїзувався. Й. Дзензелівський подає варіант *гарды* у лемківських говірках [Верхратський 1901, с. 232; Верхратський 1902, с. 402]; також словац. *hardi* [Czambel 1901, с. 512], ст.-пол. *hardo* [SJP 1902, II, с. 17].

Рідковживаним у руснаків є прислівники *гев*, *гевка* (*гет* вживається частіше). Прислівники *гев*, *гевка* зафіксовані у говірках Великоберезнянщини, Перечинщини, Ужгородщини, західної Мукачівщини [ДЛАЗ 1958, I, № 120], а також у лемківських говірках *гев* id. [Верхратський 1901, с. 232; Верхратський 1902, с. 402], з цим же значенням вживане у східнославацьких говорах: *heu(ka)*, *hev*, *hau*, *hav* [SSN 1994, I, s. 562], *hef*, *hevak* [Buffa 1952, s. 154]; пол. діал. *hew*, *hewo*, *haw*, *hawoj* та ін. [SJP 1902, II, s. 1123]. На думку Й. Дзензелівського, «більш вірогідною є думка З. Штібера, згідно з якою у східних словаків, з якими й українці-закарпатці й українці-лемки перебували в тісних взаємозв'язках, це слово, здається, більш поширене, ніж у польських говірках» [Дзензелівський 1969, с. 38–39].

Закарпатський прислівник *гнуд'* ‘швидко, негайно, в ту ж хвилину’ представлений у руснаків у формах *гнет* і *гнетка* ‘в ту ж хвилину’. З цим же значенням фіксується північнолемківське *гнет*, яке І. Верхратський вважає словакізмом [Верхратський 1902, с. 404]; пор. сх.-словац. *hned'*, *hnedka* [SSN 1994, I, s. 582]; пол. діал. *hned* [SJP 1902, II, s. 46]. Фонетична структура пол. діал. *hned* свідчить, що це, імовірно, польське за походженням слово [Дзензелівський 1969, с. 42].

Український літературний прислівник *куди* у руснаків вживається у формі *кадзи*. Й. Дзензелівський подає форми *каді*, *кади*, *кадий*, *камадій*, *камада*, які поширені в говірках південно-західної Ужгородщини і ряді сіл західної Перечинщини [Дзензелівський 1969, с. 68]. Пор. лемківське *кадиль*, *кади ле* [Верхратський 1901, с. 242], *кадывай*, *кадываль* [Верхратський 1902, с. 422]. З цим же значенням вживається і сх.-словац. *kadi*, *kadzi* [Czambel 1901, s. 528], пол. *kadi*, *kady*. Як зазначає Й. Дзензелівський, прислівник «і в українських, і в східнославацьких діалектах досить давній полонізм, часів, коли у польській мові обидва носових голосних змішувалися (XIII–XV ст.)» [Дзензелівський 1969, с. 69].

Зафіксований Й. Дзензелівським прислівник *кил'о* у руснаків вживається у фонетичному варіанті *кельо*. Форма *кил'о* вживається у говірках західної Ужгородщини і західної Перечинщини [Дзензелівський 1969, с. 72]. Пор. лемк. *кельо* [Верхратський 1901, с. 243], *кельо*, *келя* [Верхратський 1902, с. 423]; а також сх.-словац. *kel'o* [SSN 1994, I, s. 794].

У руснаків прислівник *нараз* вживається у значенні ‘раптом’, у тому ж значенні він поширений і в польській мові. Для цього прислівника Й. Дзензелівський в українських говорах подає значення ‘зразу, разом, одноразово’. Лексема характерна для говірок західних районів Закарпатської області. Й. Дзензелівський допускає можливість поширення слова через словацьку мову, словац. *naraz* ‘зразу, одночасно, разом’ з польської; пор. пол. *naraz* ‘wtym, nagle, raptem’ (SJP 1902, II, s. 144). Мовознавець припускає, «що це давнє спільне прислівникове утворення» [Дзензелівський 1969, с. 92].

Прислівник *праве* вживається у руснаків у такому ж значенні, як і в говірках Ужгородщини, Перечинщини та Великоберезнянщини [Дзензелівський 1969, с. 112]. Поширене також у лемків [Верхратський 1902, с. 455]. З тим же значенням зафіксоване сх.-словац. *prave* [Czambel 1901, s. 577], чes. *prave*. На думку Й. Дзензелівського, паралельний польський вплив цілком вірогідний; пор. пол. *prawie* [Дзензелівський 1969, с. 112].

Зафіксований Й. Дзензелівським прислівник *радне, радн'е, ран'н'е* 'з більшою охотою, задоволенням, швидше, краще, ліпше' у говорі руснаків не зберігся. У такому ж значенні руснаки вживають прислівник *rado*, але він, напевно, збережений під сербським впливом.

Прислівник *рано* руснаки вживають у значенні 'вранці'. На думку Й. Дзензелівського, ця диксема в тому ж значенні поширена і в говірках східних районів Закарпаття і є, очевидно, збереженням (під впливом сусідніх західнослов'янських мов) досить давнього слов'янського архаїзму [Дзензелівський 1969, с. 114–115]. Пор. словац. *rano* [Isačenko 1957, s. 240], пол. *rano* [SJP 1912, V, s. 475].

В одній словниковій статті Й. Дзензелівський подає варіанти прислівників *tadi, tadi, тамади, тамада* 'туди'. У руснаків зафіксовані дві форми цього прислівника з різними значеннями: *tadzi* 'сюди' і *tamadz* 'туди'. Пор. лемків. *tadi* [Верхратський 1901, с. 270], сх.-словац. *tadi, tamadz, tamazi, tamasik* [Czambel 1901, s. 602]; пол. *tadi, tady* [SJP VII, s. 6]. Й. Дзензелівський вважає цю назву в українських та в східнославацьких говорах досить давнім полонізмом [Дзензелівський 1969, с. 129].

Руснацький прислівник *тельо* Й. Дзензелівський подає у формі *тил'о* 'стілки'. З таким же значенням фіксується й лемків. *тельо* [Верхратський 1901, с. 117], *тильо* [Верхратський 1902, с. 473]; пор. сх.-словац. *tel'o, tel'e, tel'i* [Czambel 1901, s. 603]; пол. *tyle, telo, teli, tyli* та ін. [SJP 1919, VII, s. 41, 185, 186].

Прислівник *туно, тун'о, тун'е* 'дешево, недорого, за невелику ціну' вживається на значній території Закарпаття [ДЛАЗ 1958, I, № 119]. Руснаки його вживають у формі *туньо*. Ізогласа *туно, тун'о* 'дешево', *тун'ий, тун'уй, тун'уй* 'дешевий' продовжується у закарпатських лемків [Верхратський 1901, с. 272], у північнолемківських говорах І.Верхратський фіксує паралельні форми *туньо, тун'ий*, а також *таньо, таний* [Верхратський 1902, с. 472]. З цим же значенням прислівник вживається у сх.-словац. *tuňi, tuňo, tufiec* [Czambel 1901, s. 607]. Як зазначає Й. Дзензелівський, «семантична спорідненість закарпатських форм *тун'о* 'дешево', *тун'ий, тун'уй, тун'ий* 'дешевий', лемківського *туньо, тун'ий* з польським *tani* та словацьким діалектним *tupu, tunia* не викликає сумніву» [Дзензелівський 1969, с. 133].

Руснацький прислівник *шицко* 'все' має свої паралелі у закарпатських формах *ушитко, вишитко, ушьітко, вшььггко, ушьі'тко, вшьі'тко, шитко*. Далі ізогласа продовжується у лемків. гов. [Верхратський 1902, с. 401]; пор. сх.-словац. *sitko* [Buffa

1953, s. 92]; ст.-пол. *wszytkowiedny* [SJP 1919, VII, s. 777].

Прислівник *шумно, шумне* 'гарно, красиво', крім руснаків, поширений і на значній частині Закарпаття. Ізогласа продовжується в закарпатських лемків, у словац. гов. *šumne, šumni, šumne* [Buffa 1953, s. 223]; пор. ще пол. *szumnie, szumno* [SJP 1915, VI, s. 686].

Отже, з 19 прислівників цієї групи, зафіксованих Й. Дзензелівським у своїй праці, 18 мають свій прями відповідники в говорі придунайських руснаків.

Б) Українсько-словацькі паралелі

Українсько-словацькі паралелі представлені значно меншою кількістю прислівників, але співпадіння форм у говорі придунайських руснаків порівняно із закарпатськими говорами вражає.

Прислівник *веч'ір, вечур, веч'ур* 'увечері' поширений у говірках Ужгородщини, Перечинщини, Мукачівщини, Великоберезнянщини та деяких інших. Ізогласа продовжується у закарпатських лемків [Верхратський 1901, с. 118]. Руснаки цей прислівник вживають у формі *вечар*. Пор. словац. *veser* 'вечером' [Isačenko 1957, s. 557; SSJ 1912, V, s. 38]. Й. Дзензелівський вважає цю лексему досить давнім збереженням слов'янським архаїзмом [Дзензелівський 1969, с. 150].

Подібно до літературного *де-* у словотворі прислівників і займенників фіксуємо префікс *да-*. У руснаків таким способом утворюються прислівники *дахто, дацо, даяки, дакотри, даскельо, дардзе, даяк* та ін. Й. Дзензелівський подає такі форми: *дахто, датко, дако, дашчо, дашто, дачто, дато, дай'о, дакий, дак'ий, дайак'ий, дайак'ий, даний, даши, дакотрий, дакотрий, дакіл'ко, дакул'ко, дакул'ко, даколи, даг'де, дагде, дийако, дайак* 'дехто, дещо, деякий' та ін. Як зазначає мовознавець, «широко вживаються вони на всій території дослідження, за винятком гуцульських (Рахівщина), де відповідно виступає літературне *де-*» [Дзензелівський 1969, с. 151–154]. Ізогласа форм з *да-* у лемківських говорах [Верхратський 1901, с. 235; Верхратський 1902, с. 408, 409], у словацьких східних і центральних діалектах і словацькій літературній мові: *dakde, dakedy, dakto* та ін. [Isačenko 1950, s. 80]. Стосовно походження префікса *да-* Й. Дзензелівський зазначає, що «наявність якогось навіть вузьколокального явища в сусідніх діалектах іншої мови принципово ще не означає, що явище це не могло розвинути на власному діалектному ґрунті» [Дзензелівський 1969, с. 154] і трохи далі: «зважаючи на досить значне поширення цього префікса в українських діалектах (лемківські, закарпатські і бойківські), а також майже на однаковий вік, однакову давність фіксації його у словацьких і українських письмових пам'ятках, вважаємо, що це – спільне українсько-словацьке утворення, можливо, не пізніше XVI ст. Слід звернути увагу на ту обставину, що у говірках західних і центральних районів Закарпатської області форми типу дайак'ий єдині, а в говірках Тячівщини

і Хустщини поряд ще вживаються і форми з префіксом *де-*» [Дзендзелівський 1969, с. 154].

Спільним словацько-українським міждіалектним утворенням Й. Дзендзелівський називає прислівник *doraz* ‘зараз, дуже скоро, незабаром, негайно’, який у руснаків вживається у тому ж значенні, що й у говорах Закарпаття [ДЛАЗ 1960, II, № 260; Дзендзелівський 1969, с. 154–155]. Пор. сх.-словац. *doraz* ‘зараз’ [Czambel 1901, s. 501; Buffa 1953, s. 144]; словац. літ. *doraz* ‘зразу, зараз’; укр. літ. *до-разу* ‘зразу’.

Прислівник *закл'а* ‘заким, закіль’ у руснаків вживається рідко, частіше – прислівник *докля, дотля*, який також має паралелі у закарпатських [Дзендзелівський 1969, с. 155] та східнославацьких говорах [SSN 1994, I, s. 339, 369].

Прислівник *крижом* ‘поперек, навхрест’ фіксується і в говірках Ужгородщини, в низці сіл західної Перечинщини та південно-західної Великоберезнянщини [Дзендзелівський 1969, с. 157]. Є похідним із словац. *křížem* [Isačenko 1950, s. 315]. За походженням адвербіалізована форма орудного відмінка однини іменника *криж* ‘хрест’, що має значно ширший ареал.

Прислівник *кристакрижом, кристакрижом* ‘навпростець’, як зазначає Й. Дзендзелівський, поширений там, де і *крижом* [Дзендзелівський 1969, с. 157–158]. Руснаки його вживають у такій самій формі – *криста-крижом*.

Прислівник який у закарпатських говорах вживається у формі *холем* ‘хоча б’. З тим самим значенням його фонетичний варіант *голєм* вживають і руснаки. Пор. словац. *cholem* ‘т.с.’ [Czambel 1901, s. 592; Buffa 1953, s. 158]. Й. Дзендзелівський вважає, що воно утворилось з *хот' лем*, яке поширене також у закарпатських лемків [Верхратський 1901, с. 273]. Крім того, у руснаків є вживаною ще й форма *гоч лем*. На думку Й. Дзендзелівського, це спільне словацько-українське утворення [Дзендзелівський 1969, с. 164].

Таким чином, Й. Дзендзелівський виділяє сім прислівників, які є спільними українсько-словацькими утвореннями. Якби врахувати всі похідні форми з префіксом *да-*, ця кількість би значно зросла.

Крім давніх лексем, вже принесених із со-

бою, руснаки в новому середовищі утворювали й нові прислівники. Ці форми утворювалися різними способами. У нашому дослідженні ми аналізували тільки форми, які є наслідком міжмовних контактів. Звичайно, такі прислівники утворювалися і в контактах з угорською, сербською мовами. Словотвір нових форм проходив за вже відомими зразками. Так, за продуктивним зразком утворені прислівники *койдзе, койкадзи, койяк* та ін. У ролі афікса руснаки вживають сербський займенник *који, које* ‘котрий, котра, котре’ і за його допомогою утворюють похідні займенники, прикметники і прислівники: *койхто* ‘будь-хто’, *койяки* ‘будь-який’, *койкадзи* ‘всюди’, *койдзе* ‘будь-де’, *койяк* ‘будь-як’. Сам займенник *кой* у руснаків не поширений, він вживається лише як формант.

Способом калькування сербських або хорватських прислівників утворені форми *очиглядно* ‘очевидно’, *преймивно* ‘надмірно’; прямими запозиченнями сербських або хорватських прислівників є форми *баи* ‘якраз’, *ваздан* ‘довго, без кінця’, *догод* ‘хоч скільки’, *наопако* ‘навпаки’, *обашка* ‘окремо’, *очайно* ‘дуже погано’. Прямих запозичень з угорської мови мало (вони вже повністю адаптувалися ще до переселення руснаків і утворюють похідні за вже стабілізованими зразками), є лише *немсабат, несабат*.

Висновки. Порівняльний аналіз прислівників у говорі придунайських руснаків із прислівниками, які належать до спільних українсько-західнослов'янських утворень, дає можливість зробити такі висновки:

- 1) проаналізований матеріал спонукає до подальшого вивчення й інших лексико-семантичних груп;
- 2) виявлено використання багатьох спільних морфологічних рис у словотворі прислівників;
- 3) усі проаналізовані прислівники свідчать про спільне походження;
- 4) зафіксовані відмінності у формах прислівників з'явилися як наслідок пізнішого впливу і контактів інших мов;
- 5) проаналізований матеріал свідчить про стійкість прислівників, які не змінилися навіть після трьохсотлітньої ізоляваності руснаків від своєї прабатьківщини.

Скорочення

1. ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: у 3 ч. Ужгород, 1958–1993.
2. SJP – Karłowicz J., Kryński A., Niedzwiedski W. Słownik języka polskiego. T. I–VIII. Warszawa, 1900–1927.
3. SSJ – Slovník slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied. T. I–V, 1959–1965.
4. SSN – Slovník slovenských nářečí. T. I–II. Bratislava: VSAV, 1994–2006.

Література

1. Buffa F. Närecie Dlhej Luky v Bardejovskom okrese, Bratislava, 1953.
2. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Ч. I: Говори з наголосом движимим. ЗНТШ. Т. XXVII–XXX. Львів, 1899; Ч. II: Говори з наголосом сталим. ЗНТШ. Т. XL, XLIV, XLV. Львів, 1901–1902.
3. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. Львів, 1902.
4. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: у 3 ч. Ужгород, 1958–1993.

5. Дзєндзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ, 1969.
6. Isačenko A. Slovensko-rusky prekladovy slovník. T. I–II. Bratislava, 1950–1957.
7. Karłowicz J., Kryński A., Niedzwiedski W. Słownik języka polskiego. T. I–VIII. Warszawa, 1900–1927.
8. Slovník slovenskeho jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied. T. I–V, 1959–1965.
9. Slovník slovenských nářečí. T. I–II. Bratislava: VSAV, 1994–2006.
10. Czambeł S. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Sv. Martin, 1906.
11. Stieber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. T. I–III, Łódź, 1956–1964.

References

1. Buffa F. (1953) Närecie Dlhej Luky v Bardejovskom okrese [Dlga Luke dialect in Bardejov County]. Bratislava [in Slovak].
2. Verkhratskyi I. Znadoby dlia piznannia uhorsko-ruskykh hovoriv [Notes for getting to know Hungarian-Ruthenian speeches]. Ch. I: Hovory z naholosom dvyzhymym. ZNTSh. T. XXVII–XXX. Lviv, 1899; Ch. II: Hovory z naholosom stalym. ZNTSh. T. XL, XLIV, XLV. Lviv, 1901–1902 [in Ukrainian].
3. Verkhratskyi I. (1902) Pro hovir halytskykh lemki [About the speech of Galician Lemkos]. Lviv [in Ukrainian].
4. Dzєndzelivskyi Yo.O. (1958–1993) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti Ukrainy [Linguistic atlas of Ukrainian folk speeches of the Zakarpat oblast URSR]: u 3 ch. Uzhhorod [in Ukrainian].
5. Dzєndzelivskyi Yo.O. (1969) Ukrayinsko-zahidnoslovyanski leksychni paraleli [Slavic lexical parallels]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Isačenko A. (1950–1957) Slovensko-rusky prekladovy slovník [Slovak-Russian Translation Dictionary]. T. I–II. Bratislava [in Slovak, in Russian].
7. Karłowicz J., Kryński A., Niedzwiedski W. (1900–1927) Słownik języka polskiego [Polish Dictionary]. T. I–VIII. Warszawa [in Polish].
8. Slovník slovenskeho jazyka (1959–1965) [Slovak Dictionary]. T. I–V. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied [in Slovak].
9. Slovník slovenských nářečí (1994–2006) [Dictionary of Slovak dialects]. T. I–II. Bratislava: VSAV [in Slovak].
10. Czambeł S. (1906) Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov [Slovak language and its place in the Slavic language family]. Sv. Martin [in Slovak].
11. Stieber Z. (1956–1964) Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny [Language atlas of old Lemkovina]. T. I–III. Łódź [in Polish].

ADVERBS IN THE SPEECH OF THE DANUBE RUTHENIANS IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC CONTACTS

Abstract. Language stores traces of contacts at different levels. The memory of relationships with other languages is most easily preserved at the lexical level. In our study, we will consider what traces of language contacts are stored today in the speaking Danube Rusnaks in a group of adverbs. Almost three hundred years have passed, as they live in a new Five-Day Environment for them. All this could not but affect their lives and the mood in all language levels. Ninish Bachva Ruthenian Rusnaks are descendants of immigrants from the most important part of the Eastern Carpathians, where active international (Ukrainian-Slovak-Polish-Hungarian) contacts have been going on for about a thousand years. The adverbs used today in the dialect of Rusnaks are compared with the adverbs in Yo. Dzєndzelivskyi's study «Ukrainian-West Slavic Lexical Parallels». The basis for such a comparison is the fact that the territory is outlined by Yo. Dzєndzelivskyi as a space of salt interlingual contacts and there is the ancestral home of the current Rusnaks. That is why we wanted to analyze how much dialect has changed in such a small lexical-semantic group during a long stay in another language environment. From the study of Yo. Dzєndzelivskyi, we wrote adverbs and compared them with the speaking Rusnaks. The analysis showed that of the twenty-six adverbs that Yo. Dzєndzelivskyi contributed to the study «Ukrainian-West Slavic interlingual contacts», only one today is not used in the dialect of Rusnaks. The conditions in which the Rusnaki found themselves in their new homeland gave them the opportunity to preserve and develop their own word-forming potential. For example, by analogy to barges, barges, the most barge, other forms have developed: small, me, name, blink, blithe, close, etc. At the new place of residence, new language contacts with Serbs, Croats, Hungarians, Germans also left a mark on the speaking Rusnaks. In the adverb system, the consequences of these later influences are not so noticeable.

Keywords: adverbs, dialect, dialect, word-word, analogy.

© Тимко О., 2021 р.

Оксана Тимко-Дітко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Загребського університету, Загреб, Хорватія; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

Oksana Tymko-Ditko – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department; Zagreb University; Zagreb, Croatia; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

COGNITIVE AND ONOMASIOLOGICAL ANALYSES OF OCCASIONALITY IN ENGLISH

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.111'373.2-047.44

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).239–246

Цонинець М. Cognitive and Onomasiological Analyses of Occasionality in English; кількість бібліографічних джерел – 25; мова англійська.

Abstract. In the article the cognitive and onomasiological analyses of occasionality in English are implemented. The topicality of the research lies in the cognitive features of the emergence of individual authors' neologisms, including "intentional speech and mental activity. The purpose of the article is to determine the processes of forming an occasional unit as a consequence of cognitive and mental activities of human mind. The objectives of the study include: the definition of the term concept, clarifying the structure of the occasional unit, considering cognitive and onomasiological analyses of the author's innovation developing and stages of their generation in terms of cognitive onomasiology. Language and thinking are special and highly complex phenomena, a result of language and speech interaction. This is, first of all, a counteraction of two tendencies – the development of language and its preservation. To represent, reproduce and fix new ideas and concepts, language has to be replenished with new components. Occasionalisms play an important role in the language system, formed mainly for the purpose of artistic and stylistic nomination operating within a certain context. Cognitive and onomasiological analyses consider nonce-words in the process of conception, that makes it possible to dive into their mental depth. It is meant that the person who created a new word has an individual lexicon, which is the conceptual basis of any nomination in speech. A person chooses a certain unit of nomination depending on the extent to which his/her semantics satisfies the conceptualization that is being verbalized. Cognitive determinants for the emergence of neologism are associated primarily with the receipt, processing, storage and transmission of information. This approach enables revealing the cognitive factors that contribute the formation of occasionalisms. In this case, we proceed from the recognition of the role of a human being as the creator of the communication process and, ultimately, as the main subjective factor that determines the main trends in the language system. Thus, cognitive and onomasiological analyses are combined, as they involve the identification of motivational bases during the nomination and aims to establish the relationship between the name and the denoted object and contributes to a better understanding of occasionalisms.

Keywords: occasionalism, concept, cognitive linguistics, onomasiology, word-formation.

The problem statement. The human factor with its components becomes key in linguistics dating back to the late 20th – early 21st century, thus occasionality and occasional units as the author's developments have become the research subject of many scholars. The author of occasionality provides the cognitive activity by means of concepts and forms new words by the process of nomination, so it is obvious that their study from cognitive and onomasiological point of view helps to understand the meaning of the occasional units.

The analysis of the studies. The essence of the research is based on the following modern promising areas of linguistics: cognitology (O.S. Kubriakova, O.O. Selivanova, M.M. Chetina, M.F. Alefirenko, M.M. Poluzhyn, M.M. Boldyrev etc.), functional onomasiology (O.O. Selivanova, A.M. Arkhanhelska etc.), theory of nomination (O.S. Kubriakova, M.M. Poluzhyn, V.M. Telia, S.V. Dmytriiev etc.).

The aim of the article is the analysis of occasionality and meaning of occasional units from cognitive and onomasiological points of view.

Methods and methodology of the research. In this study: information seeking and descriptive methods; componential, cognitive as well as onomasiological analyses are used.

The statement of the basic material. In an age when the anthropocentric scholastic paradigm becomes leading in the humanities, there is a need for scientific study of everything that forms the basis of a human being: thinking, language, behaviour etc. By examining

the nomination process as well as individual naming units we can characterize person's history, culture, habits, social behaviour, physiology, and so on.

Anthropocentric principle of study in linguistics assumes, that a person forms a world in his/her consciousness by using language but does not depict it in the language system, only in speech. It means that nonce-words are verbalized by means of the existing language.

Language interpretation of such phenomena is realized by cognitive schemes. These schemes are related to human consciousness, language structure and have interpretational nature. It explains that a human can use different schemes of collective and individual knowledge in order to gain individual experience of the interaction with a real world.

Nonce words mainly occur in artistic, conversational and (rarely) journalistic style. Here occasional units are used as expressive means to influence the addressee of the text. They implement: a) expression of individual author's speech; b) providing it with expressiveness, emotional colour, imagery; c) creating the concept of an artistic work [Selivanova 2006, p. 244].

Occasional words are mainly secondary to the words from which they are formed. In addition, occasional units are non-normative formations. The occasional word, in contrast to the canonical one, depends on the context in which it operates, sometimes losing its meaning out of the context. Performing an artistic function in the text, nonce-words do not extend beyond

this text, do not become systemic units and forever retain the properties of freshness and novelty precisely in their context. Therefore, their interpretation in most cases depends entirely on this context. But, despite this feature, occasionalisms are always “expressive” even out of context.

Occasional units reflect a person’s perception of the world, formed in terms of a particular nation. The way of forming an opinion through language is unique for each person, and the appearance of an occasional unit depends on it. After all, a person who creates a new word (originator), strives for individualization and originality.

It should be noted that “author’s occasional unit” is a cognitive phenomenon, because its creation involves “intentional speech and mental activity” [Alefirenko 2011, p. 21].

The features associated with the receipt, processing, storage and transmission of information, as well as those that reflect the individualized nature of human communicative activity are highlighted among the cognitive prerequisites for the emergence of occasional units. This approach reveals the cognitive factors that contribute to the formation of occasional units. Thus, a human being is a creator of the communication process and, ultimately, the main subjective factor that determines the main changes in the language system. The reflective activity of human thinking is one of the most important cognitive prerequisites for the emergence of nonce-words, especially its ability to categorize/recategorize. The work of human memory is the associative basis of figurative reflection of the world.

Considering that the author creates concepts before producing nonce-words, thus it is obvious that the study of occasional units from cognitive point of view helps to clarify their meanings.

Cognitive linguistic analyses of nominative units is focused on the subject or subjects of nomination. The process of creating names is considered as a pragmatic human activity, which thus integrates the amount of knowledge and represents it in the form of a nominative unit.

One of the types of such an activity is the representation of both current and new lexical units or the reconceptualization of the existing one. In other words, in the process of reconceptualization, new concepts develop for already existing lexical units.

The problems of secondary nomination are of great interest in modern linguistics. As pointed out by B.A. Serebrennikov, “secondary lexical nomination is the use of nominative means already available in the language in a new naming function” [Serebrennikov 1997, p. 129]. The linguistic means arising as a result of the secondary nomination are considered as secondary, since during their creation already existing linguistic means are used, the content of which is reconceptualized.

Metacognition is also impossible to ignore. It is defined by M. Minsky as a special structure of thinking. “In order to avoid complete chaos in thinking, we need a structure that would provide general guidance and record what the mind does and why” [Minsky 1988, p. 286–287].

At present, it is clearly realized that along with the traditional processes of information processing, there are metacognitive processes responsible for managing the course of current intellectual activity.

Metacognitive human activity is the ability to manage knowledge within their cognitive system and build concepts that are implemented in the nomination process. The peculiarity of metacognitive process lies in the fact that language performs an instrument and at the same time subject of the study.

The cognitive activity of a native speaker is developed especially intensively in the field of the unknown, not fully mastered. So, occasional units fall into this category.

According to M.M. Poluzhyn, the term ‘concept’ is derived from Latin word ‘conceptus’ and means ‘conception’, ‘fertilization’, i.e. the origin of the word. Concepts are characterized by vague semantic features. The concept is the result of reproduction and reconstruction of the intended. To name something a concept is used to reproduce its inner meaning [Poluzhyn 2015, p. 217]. Considering the concept is a mental unit of consciousness, it is the prerequisite for the emergence of any occasional unit.

Concept includes estimation, conceptual and figurative components. After all, it indicates something that has a certain value for a person. A conceptual element is formed by the available information about the real or imaginary object, which is the basis for the concept formation. “Concept is a holistic set of judgements maintaining the distinctive features of the object under study. The core of the object is expressed by judgements about its general and at the same time essential features” [Poluzhyn 2015, p. 218].

The concepts are developed by people on the basis of their thoughts, ideas, knowledge about the objects in the world [Poluzhyn 2017, p. 170].

A variety of cognition forms determines different ways of forming concepts in human consciousness: on the basis of sensory experience, i.e. as a result of the of the world perception directly by the senses: through sight, hearing, smell, touch and taste; on the basis of substantive and practical activity; on the basis of experimental and cognitive activity; on the basis of mental activity (as a result of judgements, conclusions); based on verbal and non-verbal communication [Boldyrev 2014, p. 121].

So, conceptual system of a particular author is different, because a person has various national values and worldviews. And the importance of concept study lies in its role of mediator between a person and reality in which he/she lives. This interpretation of concepts brings us closer to the cognitive understanding of occasional units, developing as a result of person’s experience and his/her interaction with the world.

People percept in different ways and a particular person is a bearer of cognition. Its impact on the formation and understanding of occasional units is significant. Mental image or mental understanding of the world of different people varies, thus the same nonce-word can be interpreted in different ways.

Modern researchers pay great attention to the study of the interpreting function of language. Accord-

ing to M.M. Boldyrev's interpretation, is understood as a cognitive activity directly related to cognition [Boldyrev 2011, p. 14].

Thus, interpretation of nonce-words is vital in the process of their analysis. It is language perceptive activity of a particular person that discovers his or her understanding of a word. There are two major types of interpretation: primary and secondary. Primary interpretation is the formation of primary concepts and categories about the world, events, objects. It is the result of collective knowledge of the world, and, therefore, it can be called objective. Secondary interpretation is based on already existing concepts in the language and represents their individual interpretation, that is, we can say that the secondary interpretation is subjective [Boldyrev 2011, p. 14].

It should be noted that interpretation is objectified in three types, which are associated with its three main functions: selection, classification and estimation [Boldyrev 2011, p. 12]. If the selective function is manifested in the processes of conceptualization of the phenomena of the physical world, and the classifying function is realized when abstract concepts arise and serves for the linguistic actualization of the phenomena of the mental world, then the evaluative function involves mental activity. Since interpretation is based on cognitive models and correlates with cognitive, well-structured activity, it is also clearly structured and at the same time individual, subjective [Kubriakova 2009, p. 10].

Thus, we understand interpretation as an individual treatment of a particular linguistic unit, based on collective schemes, which are presented in the form of conceptual and thematic areas.

The use of cognitive tools in the analysis of nominative units expands the study. Thus, it becomes possible to penetrate into psycholinguistic and mental depths of creating mechanism of nominative language subsystem, structurization and systematization of processes that directly or indirectly affect this process [Selivanova 2000, p. 57].

In contrast to traditional word-formation that is focused on the study of the systemic structure of derivatives, the subject of cognitive word-formation is the development of occasionalism as a consequence of cognitive and mental processes in human consciousness.

The process of studying occasional units includes analyzing by the author as the bearer of cognition, his/her nationality and defining the structure of a nonce-word.

Cognition of a person is an open system and can be influenced by different languages, cultures, social surroundings etc. O.S. Kubriakova states that language influences person's perception and knowledge as well as processes of classification and categorization his/her experience [Kubriakova 2004, p. 57]. So, native speakers of different languages have different worldviews, values etc.

Each occasional unit represents collective and individual knowledge about an object and any newly coined word is a result of language development. The

emergence of nonce-words is influenced by social role of the author in the society, his/her individual experience, activity, mental state, temper, level of knowledge about the world and language and the ability to transform collective and individual experience into instant associative link. It should also be noted that the ability to assess new objects that appear in the world or our imagination depends on the previous knowledge.

Both semantic and lexical derivation are related to the process of conceptualization, which implies the existence of the purpose and source of conceptualization. To understand the relationship between a concept-aim, a concept-source, and a unit called a concept-goal, it is necessary to develop a semantic typology for all types of semantic innovations [Blank 1999, p. 89]. Recent research [Blank 1999, p. 111] has shown that, despite the formal differences between such authors' innovations, they semantically rely on a number of associative relationships between the source-concept and the aim-concept. In the process of nomination, the speaker at the first stage analyses the concept that requires the name, dividing it into a number of the most important elements, i.e. subconcepts. The most significant subconcept associated with this word serves as the semantic basis for word-formation.

Cognitive study of occasional word-formation allows to determine "sets of concepts; the reason of their verbalization in a language; specific form that is chosen to solve the problems of nomination" [Selivanova 2000, p. 105].

Human perception of the world has been changed significantly and it is called "cognitive environment" that was formed outside linguistics. The problem is that people do not have access to all knowledge of the world, but only to a particular part of it. Language performs as a tool to implement this knowledge.

According to V.M. Telia, the process of nomination is the formation of speech units that perform a nominative function, that are used to name and highlight fragments of extralinguistic reality and to develop concepts about them in the form of words, phrases and sentences [Telia 1981, p.170]. One of the main functions of the nomination is to differentiate the world of language from the world of reality, to establish direct and indirect connections between designated and denoted.

O.S. Kubriakova believes that only that mental structure, which is organized in human consciousness and acts as its operational unit, becomes relevant in the process of nomination [Kubriakova 1995, p. 151].

Cognitive and onomasiological analyses consider occasional unit in the period of concept development, before the creation of the word itself. This method allows to investigate the motivation of the objects nominated by the author and the emergence of occasional units.

Nomination process is a product of human linguistic creativity. It is extremely difficult to determine its patterns, but it is possible to analyse the main elements and motivations of such processes. Any language establishes the most important nominative units in its lexical system. They determine biological culture or social value of the

units represented in the ethnic consciousness of native speakers. The nomination process organizes substantive language scope, choosing the most important features and characteristics in order to achieve appropriate connections between them and the denotation. The processes of perception, assimilation and integration of knowledge about the denoted covers all the stages in human consciousness. According to the needs and frequency of usage in certain conceptual spheres, it is confirmed or not confirmed by human experience. The author perceives information and develops their own language creations in the nominations, depending on linguistic, education and intralinguistic factors.

The study of the onomasiological process of nomination expands linguistic analysis of language units. This makes it possible to determine not only the patterns of the naming process, but also the processes of selecting subjects for nomination of certain motivators from the conceptual sphere of ideas about the world and to correlate the motivational basis of secondary denotation with direct primary meaning.

Thus, the formation of nonce-words in terms of cognitive and onomasiological analyses can be divided into the following stages:

1. The concept that requires a name.
2. Categorization of the concept.
3. The speaker's choice of means to denote the concept.

This means that the speaker chooses the potential basis and a semantic feature. Different groups in language communities can choose different associations/aspects and use different methods of representation [Dmytriiev 2015, p. 51]. This explains the difference between the author's innovations created by speakers of different variants of the English language. One of the ways to denote a concept is a combination of pre-existing linguistic material. The speaker forms his or her statements according to the prototype models already presented in a language. That is, before a new nominative unit is formed, a speaker must analyse the existing units of language (at the onomasiological level). Then a search for a model occurs that expresses similar semantic relationships/associations with those present in the concept requiring a name. This process is completed by the concrete implementation of the nomination in accordance with the existing phonological and morphological rules. However, development of the concept is influenced not only by existing lexical units and mental structures, but also by unconscious components related to mental and language creations.

Lexical unit is a non-constant phenomenon, it is enriched with meaning via its dynamic is that allows them to obtain new meanings from the entire context. However, it should be noted, that occasional units are speech phenomena that exist and can be understood only within a particular context.

In contrast to traditional structuralist approaches, by determining the onomasiological structure and cognitive grounds, the development and bases of occasional units can be observed.

The latest linguistic researches make it possible to define the main features of the cognitive occasional

unit nature: 1) the designation of a "fragment of information", accumulating, storing and systematizing the knowledge perceived by the author; 2) appeal to previous experience, which forms the ontological and axiological image of the author's world; 3) sustaining the result of the cognitive process and the establishment of unusual associative connections; 4) conceptual integration of mental "input spaces", as a result of which emerges a "scope-blend" or "mental construct"; 5) the presence of communicative and pragmatic intentions, formed as a result of the "quintessence of impressions"; 6) reduced level of motivation and iconicity [Nykytchenko 2017, p. 178].

M. Chetina [Chetina 2010, p. 156] operates with the term "sense generation of occasional units", which takes place with the participation of: output space 1 (recipient – language unit), input space 2 (donor: token-donor – complex words, affix – derivatives of the grammatical concept), sense-generating operator (syntactic compounds in the syntagm) [Chetina 2010, p. 157].

Occasional word-formation requires newer approaches to the study, because the relationship between the creative basis and the derived unit does not always reveal the meaning of the latter. "The production of an occasional unit is not so simple, because it is not an instant qualitative transformation, but the result of analytical and synthetic operations that take place in the mind of the author, whose will and mind give incentive to the appropriate derivation mechanism" [Koloiz 2015, p. 101].

Cognitive and onomasiological analyses [Selivanova 2011, p. 64] are considered "combined" because it includes the identification of motivational bases in the process of nomination [Selivanova 2011, p. 65] and aims to establish relationships between the denotation and the "determinants of the nomination process".

Cognitive and onomasiological analyses are implemented in two stages:

- 1) modeling the structure of knowledge about the marked or its fragment;
- 2) interpretation of onomasiological structure [Selivanova 2000, p. 153].

The interpretation of the onomasiological structure for derivatives involves the establishment of the onomasiological basis (the formants of the previous stages of derivation). In the absence of a word-forming formant, the basis of the word is reconstructed according to part-of-speech status and word-forming type of the name [Selivanova 2000, p. 171].

Thus, in cognitive onomasiology there are five main principles of researching nominative mechanisms: 1) the principle of anthropocentrism, which is aimed at studying the processes of nomination as a linguistic expression of human experience, and cultural achievements of the nation; 2) the principle of axiology, which mediates cognitive and onomasiological research processes as an evaluative analysis of language codes, symbolizing a certain human interaction with the objective world, because humans give the world their own assessments; 3) the principle of mentalism, the mechanism of action [Ulukhanov 1992, p. 79].

Nomination provides a mechanism of interaction between human thinking and the environment. Types of word formation are determined on the basis of the “motivator” of the onomasiological structure. This is illustrated by the appearance of a word that occurs with the appearance of the object itself, which did not exist before. Therefore, more occasional vocabulary is found in fiction. Unreal world is a generator of nonce words. There is a need to name objects that do not exist in reality, but appear in the author’s consciousness. According to L.S. Vyhotskyi any “fantastic objects or phenomena”, developed in fairy tales, myths, legends, fiction, are just new combinations of the elements existing in reality [Vyhotskyi 2011, p. 201]. Most of such lexemes are called “conceptual blends” – of two or more concepts mixed together, i.e. conceptual spaces developed by these concepts. [Umerenkova 2017, p. 198].

“Motivational base” is formed by the definition of onomasiological structure. Motivation establishes the relationship between the motivator and the derivative unit [Selivanova 2000, p. 180].

The related characteristics of the subject are transferred to the verbal word in the process of nomination (onomasiological structure).

For example, to denote the innovation *romm-which-is-also-my-bedroom* [Niffenegger A., 2003], the author used a combination of several words, which conveys the full meaning of this innovation with its the external feature of the *room*, namely its versatility. Objects constitute people’s lives and determine a level of their comfort and, accordingly, find their conceptual expression in English literary texts. Depending on certain life situations, a person actively projects the external, functional and other characteristics of some objects onto the behavior, destiny, appearance, people’s surrounding etc., that evaluate the person through the value of objects.

In English literary texts there are objects representing collective knowledge about the world as well as individual. It is obvious that the results of individual author’s conceptualization and categorization of the developed world occurs mostly in the text.

Nominative analysis of the nonce-words highlights the process of nomination realized by linguistic or non-linguistic means and sense of which is interpreted by the author. For example, occasional unit *Lizardface* [Niffenegger A., 2003] indicates a person who has a rash on his/her face. The motivator is the visual correlation of the nomination with the obtained nonce-word. The word *Lizardface* acquires a new meaning, reconceptualization of which is caused by the author his/her associative link. This allows to nominate an object with the usage of already existing lexical unit.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Когнитивно-прагматическая субпарадигма науки о языке. *Когнитивно-прагматические векторы современного языкознания*: Сб. науч. трудов. Москва: Флинта; Наука, 2011. С. 16—27.
2. Архангельська А.М. До питання про засади побудови загальної онемасіологічної моделі номінації. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 20–35.
3. Болдырев Н.Н. Интерпретирующая функция языка. *Вестник Челябинского государственного университета*. № 33. 2011. С. 11–16.

Author’s innovation *artbabe* [Niffenegger A., 2003] denotes ‘a woman who works in the field of art’. By adding the base *babe*, the word obtains a loving meaning and is used by the author as a gentle address to the be loved.

Considering occasional unit *artbabe*, it is obvious that not only cognition and language are vital, but also author’s emotions, feelings and the ways they are mentally processed and verbally expressed.

When the generation of a new lexical unit is preceded by a word-forming act, then an expansion of onomasiological boundaries occurs. As it develops, word-formation aims to expand “into onomasiology and the theory of nomination, and through them into other fields of knowledge” [Selivanova 2000, p. 185]. Word-formation is called one of the links in the language system, which is “responsible” for internal human experience [Kubriakova 1977, p. 225]. According to E.S. Kubriakova, all the means of word formation and even just formal operations of word transformation are closely connected with onomasiological aspects of derivation [Kubriakova 1977, p. 229].

The process of nomination, as noted by A.M. Arkhangelska, is influenced by various factors: the characteristics of the object itself, as well as features of the nominator (intellectual (the nominator is the bearer of knowledge about the relevant class of objects), cultural (a class representative is always formed on the background of material and spiritual culture), social (nominator is the bearer of public opinion of the language community), biological (nominator is the bearer not only of social but also individual assessments, emotions, experiences) and language (the nominator is the bearer of linguo-creative thinking, knowledge of linguistic patterns and linguistic intuition)) [Arkhanhelska 2007, p. 25].

The nominative process in language is the most dynamic and productive. Occasional units appear by using typical basic formants and it is difficult to reveal their internal form and semantic branching.

Conclusions. The study of occasional units from cognitive and onomasiological point of view makes it possible to penetrate into the psycholinguistic and mental depths of the creation mechanism of the nominative unit. Therefore, an occasional unit is considered in the period of concept development, before the creation of the word itself. The study of concepts brings us closer to the cognitive understanding of occasional units, developing as a result of person’s experience and his/her interaction with the world. The importance of concept study lies in its role of mediator between a person and reality in which he/she lives. By using these approaches, the motivation of the objects nominated by the author and the emergence of occasional units can be investigated.

4. Болдырев Н.Н. Роль когнитивного контекста в интерпретации мира и знаний о мире. *Вестник Челябинского государственного университета*. № 6. 2014. С. 118–122.
5. Дмитрієв С.В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах: дис. канд. філолог. наук.: 10.02.01 / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса, 2015. 327 с.
6. Колоїз Ж.В. Неузале словотворення: монографія. Кривий Ріг: НПП Астерікс, 2015. 158 с.
7. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование. *Языковая номинация. Виды наименований*. Москва: Наука, 1977. С. 222–303.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века*. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 144–238.
9. Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка. *Вопросы когнитивной лингвистики*. ИЯ РАН, Тамбов. №1. 2009. С. 5–12.
10. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
11. Никитченко К.П. Лінгвокогнітивна природа способів оказіонального словотворення в англomовному постмодерністському художньому тексті: дис. канд. філолог. наук.: 10.02.04 / Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2017. 274 с.
12. Положин М.М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 214–224.
13. Положин М.М. Об основных направлениях и процедурах лингвоконцептуального исследования. *Материалы Международного конгресса по когнитивной лингвистике: сборник научных статей*. Москва: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2017. С. 170–173.
14. Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология: монография. К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.
15. Селиванова Е.А. Ономасиологическая связность как фактор концептуализации художественного текста. *Уч. зап. Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. «Филология»*. Симферополь, 2006. Т. 19 (58). С. 242–246.
16. Селиванова Е.А. Номинация и когниция: новая типология мотивации языковых единиц. *Когниция, коммуникация, дискурс. Филология*. 2011. № 3. С. 64–85.
17. Серебренников Б.А. Языковая номинация. Общие вопросы: монография Москва: Наука, 1977. 358 с.
18. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение в языке: дис. д. филол. наук.: 10.02.19 / Москва: Наука, 1981. 269 с.
19. Улуханов И.С. О степенях словообразовательной мотивированности слов. *Вопросы языкознания*. 1992. № 5. С. 74–89.
20. Умеренкова А.В. Концептуальная интеграция как когнитивная база мифотворческой деятельности. *Когнитивные исследования языка*. 2017. № 30. С. 196–198.
21. Четина М.М. Когнитивный анализ окказиональной номинации (на материале прозы Дж. Фаулза). *Творчество молодых ученых*. 2010. С. 155–158.
22. Blank A. *Historical semantics and cognition*. Berlin, New York: Mouton De Gruyter. 1999. 312 p.
23. Minsky M. *Society of mind*. New York: Simon and Schuster. 1988. 336 p.
24. Niffenegger A. *The Time Traveler's Wife: A Novel*. Orlando: Harvest Book. 2003. 546 p.
25. Vygotsky L.S. The dynamics of the schoolchild's mental development in relation to teaching and learning. *Journal of cognitive education and psychology*. Vols. 10–2. 2011. P. 198–211.

References

1. Alefirenko N.F. (2011) Kognitivno-pragmaticheskaya subparadigma nauki o yazyke [Cognitive Lingvo-pragmatika in the Language of Modern Science]. *Kognitivno-pragmaticheskie vektory sovremennogo yazykoznan-ya*: collection of scientific papers. Moskva: Flinta; Nauka. S. 16–27 [in Russian].
2. Arkhanhelska A.M. (2007) Do pytannia pro zasady pobudovy zahalnoi onomasiolohichnoi modeli nominatsii [Considering the Principles of Constructing the General Onomasiological Model of Nomination]. *Movoznavstvo*. No. 4–5. S. 20–35 [in Ukrainian].
3. Boldyrev N.N. (2011) Interpretiruyushchaya funktsiya yazyka [The Interpretive Function of Language]. *The Journal of Cheliabinsk state university*. No. 33. S. 11–16 [in Russian].
4. Boldyrev N.N. (2014) Rol kognitivnogo konteksta v interpretatsii mira i znaniy o mire [The role of the Cognitive Context in the Interpretation of the World and Knowledge About the World.]. *The Journal of Cheliabinsk state university*. No. 6. S. 118–122 [in Russian].
5. Dmytriyeв S.V. (2015) Kohnityvno-onomasiolohichniy analiz nominatsii osoby v suchasnykh ukrain-skykh sotsiolektakh [Cognitive and Onomasiological Analyses of Personality Nominations in Modern Ukrainian Sociolects]: PhD thesis: 10.02.01 / Odesa I.I. Mechnikov National University. Odesa. 327 s. [in Ukrainian].
6. Koloiz Zh.V. (2015) Neuzualne slovotvorennia [Unusual Word-formation]: monograph. Kryvyi Rih: NPP Asteriks, 158 s. [in Ukrainian].

7. Kubriakova E.S. (1977) Teoriya nominatsii i slovoobrazovanie [Nomination Theory and Word-formation]. *Yazykovaya nominatsiya. Vidy naimenovaniy*. Moskva: Nauka. S. 222–303 [in Russian].
8. Kubriakova E.S. (1995) Evoliutsiya lingvisticheskikh idey vo vtoroy polovine XX veka (opyt paradigmalnogo analiza) [Evolution of Linguistic Ideas in the Late 20th Century (Experience of Paradigmatic Analysis)]. *Yazyk i nauka kontsa 20 veka*. Moskva: Russian State University for the Humanities. S. 144–238 [in Russian].
9. Kubriakova E.S. (2009) V poiskakh sushchnosti yazyka [In Search of the Essence of Language]. *Voprosy kognitivnoi lingvistiki*. Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences, Tambov. No.1. S. 5–12 [in Russian].
10. Kubriakova E.S. (2004) Yazyk i znanie. Na puti polucheniya znaniy o yazyke: chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol yazyka v poznanii mira [Language and Knowledge. Towards Knowledge of the Language: Parts of Speech from a Cognitive Point of View. The Role of Language in the Cognition of the World]. Moskva: *Yazyki slavianskoy kultury*. 560 s. [in Russian].
11. Nykytchenko K.P. (2017) Linhvokohnityvna pryroda sposobiv okazionalnoho slovotvorennia v anhlo-movnomu postmodernistskomu khudozhnomu teksti [Linguocognitive Nature of Occasional Word-formation Methods in English Postmodernist Artistic Text]: PhD thesis: 10.02.04 / I.I. Mechnikov Odesa National University. Odesa. 274 s. [in Ukrainian].
12. Poluzhyn M.M. (2015) Poniattia, kontsept ta yoho struktura [The Notion, Concept and Its Structure]. *The Scientific Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. No 4. S. 214–224 [in Ukrainian].
13. Poluzhyn M.M. (2017) Ob osnovnykh napravleniyakh i protsedurakh lingvokontseptualnogo issledovaniya [On Basic Directions and Procedures of Linguoconceptual Research]. *Material of International Cognitive Linguistics Congress: collection of scientific papers*. Moskva: Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences, Tambov Publishing House of TSU named after G.R. Derzhavin. S. 170–173 [in Russian].
14. Selivanova E.A. (2000) Kognitivnaia onomasiologiya [Cognitive Onomasiology]: monograph. Kiev: Publishing house of the Ukrainian phytosociological center. 248 s. [in Russian].
15. Selivanova E.A. (2006) Onomasiologicheskaya svyaznost kak faktor kontseptualizatsii khudozhestvennogo teksta [Onomasiological Coherence as a Factor of Conceptualization of an Artistic Text]. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University «Ostrozka akademiia»*. Series «Philology». Simferopol. Vol. 19 (58). S. 242–246 [in Russian].
16. Selivanova E.A. (2011). Nominatsiya i kognitsiya: novaya tipologiya motivatsii yazykovykh edinits [Nomination and Cognition: a New Typology of Linguistic Units Motivation]. *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs. Filologiya*. No. 3. S. 64–85 [in Russian].
17. Serebrennikov B.A. (1977) Yazykovaya nominatsiya [Language Nomination]. General issues: monograph. Moskva: Nauka. 358 s. [in Russian].
18. Teliia V.N. (1981) Tipy yazykovykh znacheniy. Svyazannoe znachenie v yazyke [Types of Language Meanings. Related Meaning in Language]: doctoral dissertation in philology: 10.02.19. Moskva: Nauka. 269 s. [in Russian].
19. Ulukhanov I.S. (1992) O stepeniakh slovoobrazovatelnoy motivirovannosti slov [On the Degrees of Word-formation Motivation of Words]. *Voprosy yazykoznaniia*. No. 5. S. 74–89 [in Russian].
20. Umerenkova A.V. (2017) Kontseptualnaya integratsiya kak kognitivnaya baza mifotvorcheskoy deyatel'nosti [Conceptual Integration as a Cognitive Basis of Myth-making Activity]. *Kognitivnye issledovaniya yazyka*. No. 30. S. 196–198 [in Russian].
21. Chetina M.M. (2010) Kognitivnyi analiz okkazionalnoy nominatsii (na materiale prozy Dzh. Faulza) [Cognitive Analysis of the Occasional Nomination (based on the prose of J. Fowles)]. *Tvorchestvo molodykh uchennykh*. S. 155–158 [in Russian].
22. Blank A. (1999) Historical semantics and cognition. Berlin, New York: Mouton De Gruyter. 312 p. [in English].
23. Minsky M. (1988) Society of mind. New York: Simon and Schuster. 336 p. [in English].
24. Niffenegger A. (2003) The Time Traveler's Wife: A Novel. Orlando: Harvest Book. 546 p. [in English].
25. Vygotsky L.S. (2011) The dynamics of the schoolchild's mental development in relation to teaching and learning. *Journal of cognitive education and psychology*. Vols. 10–2. P. 198–211 [in English].

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОКАЗІОНАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті здійснено когнітивно-ономасіологічний аналіз okazional'nosti в англійській мові. Актуальність дослідження полягає в когнітивних особливостях появи індивідуально-авторських неологізмів. Адже «авторське новоутворення» передбачає «інтенційність мовленнєво-мисленнєвої діяльності». Метою статті є визначення процесів утворення okazional'izmu як наслідку пізнавально-мисленнєвих процесів у свідомості людини. Завдання дослідження – визначення терміна *концепт*, висвітлення структури okazional'noi odinitsi, розгляд результатів когнітивно-ономасіологічного аналізу продукування авторських інновацій та етапи породження цих новотворів із точки зору когнітивної ономасіології. Мова і мислення – це особливі і дуже складні явища, внаслідок взаємодії яких відбувається породження мовної або мовленнєвої одиності. Це передусім протидія двох тенденцій – розвитку мови

та її збереження. Для відображення, відтворення й закріплення нових понять та ідей мова змушена поповнюватися новими одиницями. Оказіоналізми відіграють важливу роль у системі мови, створені переважно з метою художньо-стилістичної номінації для функціонування в межах певного контексту. Когнітивно-ономасіологічний аналіз розглядає новотвори ще в процесі зародження концепту, що дає змогу зрозуміти ментальну глибину новотвору. Адже особистість, яка створила нове слово, володіє індивідуальним лексиконом, який складає концептуальну основу будь-якої номінації в мовленні. Людина вибирає ту або ту одиницю номінації залежно від того, якою мірою її семантика задовольняє концептуалізацію, що вербалізується. Когнітивні передумови виникнення неологізму пов'язані, насамперед, з отриманням, опрацюванням, збереженням і передаванням інформації. Такий підхід уможливує розкриття когнітивних чинників, що сприяють утворенню оказіоналізмів. Водночас ми виходимо з визнання ролі людини як творця процесу комунікації і, зрештою, як головного суб'єктивного чинника, що визначає основні тенденції змін у системі мови. Отже, когнітивно-ономасіологічний аналіз є комбінованим, оскільки містить виявлення мотиваційних баз під час номінації і спрямований на встановлення взаємозв'язків між найменуванням і позначуванням предметом та сприяє адекватному розумінню оказіоналізмів.

© Цонинець М., 2021 р.

Марія Цонинець – аспірантка, асистент кафедри прикладної лінгвістики, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; maria.tsonynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

Maria Tsonynets – a postgraduate student, assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.tsonynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ БУДІВЕЛЬНИКІВ У БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).247–256

Чаган О. Особливості номінації інструментів будівельників у бойківських говірках; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано назви інструментів будівельників як сегмента будівельної лексики бойківських говірок. Під впливом внутрішньомовних та позамовних чинників будівельна лексика бойківських говірок зазнає певних змін – деякі назви реалій будівництва архаїзуються, інші втрачають своє значення чи набувають нового. *Актуальність* дослідження полягає в необхідності зберегти для майбутніх поколінь діалектні назви, які можуть бути втрачені, простежити лексико-семантичні процеси в семантичній підгрупі назв інструментів будівельників. *Мета і завдання* наукової розвідки полягає у визначенні структури назв інструментів будівельників, їх мотивації, способів творення, походження, а також внутрішньосистемних зв'язків. Здійснений аналіз засвідчив, що за структурою назви інструментів представлені здебільшого однослівними номенами. Для їх творення типовими МО є «дія», яку виконують цим інструментом (*дз'убан, кле'пач, паж'ник, стру'гак, тоу'качка, коло'тушка, трам'бачка* та ін.), та «будівельний матеріал» (*гон'тар', дра'ничник, лат'ник*). Прості назви утворені здебільшого суфіксальним способом словотворення (*шеме'т'їука, ст'їгачка, шпик'л'арка, маст'єрок* та ін.), спорадично відзначено префіксальний спосіб (*от'в'ес*) та основоскладання (*бензоп'їла, вод'овага*). Двослівні назви репрезентують незначну частину досліджуваної семантичної підгрупи, більшість із яких – атрибутивно-субстантивні словосполучення (*руч'на п'їла, т'рац'ка п'їла, штико'ва ло'пата, сов'кова ло'пата* та ін.). Вони ілюструють родо-видові системні зв'язки в цій семантичній підгрупі. У деяких говірках засвідчені також антоніми, утворені за диференційними ознаками 'розмір' (*полу'т'ор: т'орка*), «форма» (*моло'ток: кле'вец'*), та синоніми, представлені лексичними дублетами (*коло'тушка, тоу'качка, трам'бачка, доуб'а, трам'боука, доубинка* 'товстий дерев'яний молот, яким набивали глину на долівці чи споруджували глинобитні печі'). Назви інструментів та засобів ілюстровані як питомими лексемами, так і запозиченими з німецької (*ш'патель', к'ел'ма, ш'мига* та ін.), польської (*трач, об'цен'г'и, п'їон*), угорської (*ар'ш'їу, фар'атів, д'аєл'їу*), чеської (*кром'пач*), голландської (*ва-терпас*) та тюркських мов (*джи'ган*).

Більшість назв є нормативними в сучасній українській літературній мові. Деякі назви перейшли до пасивного словника бойківських говірок під впливом позамовних чинників.

Ключові слова: бойківські говірки, будівельна лексика, інструмент, засіб, назва, значення, лексема, семантика.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства неабияк впливає на діалектне мовлення народу. Найвиразніше розвиток соціально-економічного та культурного життя носіїв говірок відображено в лексиці, адже вона найбільш чутлива до будь-яких змін. Особливо помітними є зміни в лексиці, що репрезентує традиційне сільське будівництво, адже вона зазнає впливу не лише внутрішньомовних чинників (літературної мови, міжговіркових та міжмовних контактів), а й позамовних – зміни традицій, побуту носіїв говірок та осучаснення технологій будівництва. Трансформація будівельних традицій та модернізація технологічних процесів призводять до зникнення з ужитку одних слів, появи інших, а також до зміни значення наявних у говірці слів (звуження чи розширення). Тому дослідження будівельної лексики говірок важливе з огляду на її динаміку.

Аналіз останніх досліджень. Будівельна лексика була об'єктом дослідження на матеріалі багатьох говірок українського мовного континууму. Різною мірою вона вивчена в поліських (М. та О. Никончуки [Никончук 1990], О. Євтушок [Євтушок 1989, 1993], Л. Дорошенко [Дорошенко 1996, 1999]), наддністрянських (Г. Шило [Шило 1982]), східно-подільських (Л. Поліщук [Поліщук 2015, 2019]), закарпатських говірках (Д. Тодер [Тодер 2012, 2013]). Назви реалій будівництва аналізували дослідники в контексті вивчення сільськогосподарської та по-

бутової лексики слобожанських говірок (К. Глуховцева [Глуховцева 1997], Р. Сердега [Сердега 2012], Т. Тищенко [Тищенко 2006]), говірок степового та східноподільського суміжжя (С. Поліщук [Поліщук 2016, 2019]). Частково будівельні назви проаналізовано в полідіалектному ареалі Івано-Франківщини (бойківські, гуцульські, наддністрянські, покутські перехідні говірки) [Бігусяк 2015–2016]. Ґрунтовне вивчення будівельної лексики бойківських говірок доповнить ряд досліджень цього пласту лексики в говірках української мови.

Мета статті полягає в лексико-семантичному аналізі назв інструментів будівельників як сегмента тематичної групи будівельної лексики бойківських говірок. Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити структуру назв інструментів будівельників; 2) з'ясувати мотивацію для творення назв інструментів; 3) встановити системні зв'язки та способи номінації; 4) простежити етимологію назв інструментів будівельників і їхній зв'язок із сучасною літературною мовою. Матеріалом для дослідження слугували власні польові записи, здійснені в 58 населених пунктах Бойківщини. Використано також матеріали лексикографічних, лінгвогеографічних та етнографічних праць.

Методи та методика дослідження. У дослідженні застосовано описовий, зіставний **методи** та **метод** етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Семантичну підгрупу (СП) назв інструментів будівельників формують назви, що номінують знаряддя для копання рівчаків під фундамент, інструменти для виготовлення та обробки матеріалів з дерева, знаряддя ударної дії, інструменти для витягування цвяхів, прилади для перевірки горизонтального та вертикального положення площини стін, мулярські інструменти.

Важливим процесом під час будівництва є копання ровів під фундамент. Для цього використовують два види лопат – звужену для копання та совкову для підбирання землі. На позначення лопати для копання, звуженої та загостреної на кінці, у досліджуваних говірках засвідчені однослівні назви *рис'кал'* (Анг, Крп, Кшц, Орк, Пбк, Пдц, Ртк, С. Мзн, Трх, Урч), *рос'кал'* (Брк, Грз, Лмн, Мшц, Н. Крп), *лис'кар'* (Імн, Клн, Ксв, Лп, Мт, Сбд, Сглт, Скл, Хтр, Ялн), *'аршин* (Ялв) та складена назва *штико'ва лопата* (Всн).

Лексема *лис'карь*, за свідченням етимологів, запозичена в давньоруську мову з новогрецької (нгр. *λιούρι* 'заступ, лопата') [ЕСУМ III, с. 243], а назва *рис'каль* є результатом метатези слова *лис'карь* [ЕСУМ V, с. 81]. Лексему *рис'каль* із ремаркою *діалектне* засвідчено в лексикографічних працях [СУМ XIII, с. 539].

Бойківська лексема *'аршин* 'лопата, звужена та загострена донизу для копання' має затемнену мотивацію. На нашу думку, слово може бути словотвірним варіантом зафіксованої в бойківських говірках лексеми *ар'ш'іу* 'лопата совкова, призначена для підбирання землі чи будівельних сумішей' (Всн). Літературній мові слово *аршин* відоме зі значенням «давня східнослов'янська міра довжини, яка вживалася до запровадження метричної системи; дорівнює 0, 711 м» [СУМ I, с. 65]. Назва *аршів* 'заступ' засвідчена в закарпатських говірках, звідки й могла поширитися і в бойківські говірки. І. Сабодош пов'язує закарп. *аршів* із угор. *ársó* 'заступ' [Сабодош 2008, с. 18].

Маніфестантами значення 'лопата совкова, призначена для підбирання землі чи будівельних сумішей' є однослівні назви *л'опата* (Ялв), *шүфл'а* (Анг, Брк, Грз, Імн, Клн, Крп, Ксв, Кшц, Лмн, Лп, Мт, Мшц, Н. Крп, Орк, Пбк, Пдц, Сбд, Сглт, Скл, С. Мзн, Трх, Урч, Хтр, Ялн), *'шүфл'і* (Ртк, Сбд). У селі Волосянка Великоберезнянського району засвідчені синоніми *ар'ш'іу* та *соўко'ва л'опата* (Всн).

Слово *шүфля* «лопата, переважно совкова, з широким квадратним лопатнем» відзначена у Вільному тлумачному словнику, куди відсилає нас СУМ [Вільний тлумачний словник]. Як стверджують етимологи, назва *шүфля* запозичена з німецької мови за польським посередництвом [ЕСУМ VI, с. 497].

Компонент двослівної назви *соўко'ва л'опата* мотивований схожістю лопати за формою на совок. Віддієслівна лексема *совок* має праслов'янське коріння (псл. *sovati*) [ЕСУМ V, с. 342]. Натомість компонент двослівної назви *штико'ва лопата* утворений від запозиченого з німецької мови слова *штик* (*штих*) 'шпичаста палиця; гострий кінець, вістря'

(свн. *stich* «укол (удар списом)» [ЕСУМ VI, с. 475] та має таку ж саму мотивацію.

Розташування досліджуваного ареалу в гірській місцевості зумовлює необхідність розколювання гірської породи під час копання ровів під фундамент. Для цього бойки застосовують ручне знаряддя у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід, яке в досліджуваних говірках номінують *джи'ган* (Брк, Кшц, Лмн, Лп, Н. Крп, Урч, Пбк, Ртк, Сбд, Трх), *джи'ган* [Онишкевич 1984, I, 210], *дз'убан* (Бтл, Зкц, Лбх С.), *дзюб'ан* [Онишкевич 1984, I, 212], *че'кан* (Бтл, Здс), *чек'ан* [Онишкевич 1984, II, 361], *чи'кан* (Крп, Ксв, Мт, Скл, С. Мзн, Ялн), *че'канка* (Кшц), *чо'кан* (Анг, Грб, Імн, Ясн), *кром'пач* (Всн), *кром'пач* (Здс), *кл'оф* (Мшц, Хшв), *кльоф* [Онишкевич 1984, I, с. 360].

Лексема *джи'ган* та її варіанти, очевидно, мотивовані зовнішньою схожістю на старовинну ручну зброю; пор.: *чекан* 'старовинна ручна зброя, що являє собою загострений молот з довгим держаклом (використовувалася для удару по голові); келеп', «інструмент для чекання, який нагадує тупе зубило; карбівка», *діал.* 'кирка' [СУМ XI, с. 290]. Назву *чекань* 'рід старовинної зброї у вигляді палиці з молотком на кінці' фіксують пам'ятки української мови XVII–XVIII ст. [Тимченко 2002, II, с. 477]. Очевидно, у бойківських говірках слово *чек'ан* розширює семантичну структуру. Дослідники етимології слова *джи'ган* 'кирка, мотика' вважають його запозиченим із тюркських мов [ЕСУМ II, с. 47].

Назва *дз'убан*, вірогідно, мотивована дією, яку виконують, розколюючи тверду породу, й утворена від запозиченого з польської мови дієслова *дзюб'ати* 'довбати' (п. *dziubać* відоме з XVII ст. зі значенням «видовбувати, робити виїмки») [ЕСУМ II, с. 61] за допомогою суфікса *-ан*; пор.: *дзюб'ак* 'кирка' [СУМ II, с. 267].

Бойківська лексема *кром'пач*, за свідченням етимологів, запозичена з чеської мови за посередництвом польської (ч. *krumpáč, krompáč* «кирка») [ЕСУМ III, с. 102].

Слово *кл'оф*, зафіксоване в аналізованих говірках на позначення кирки, запозичене з німецької мови за польським посередництвом [ЕСУМ II, с. 471]. Для номінації кирки слова *джи'ган*, *чек'ан*, *кром'пач*, *дз'убан* та їх фонетичні варіанти представлені на картах Карпатського діалектологічного атласу [ЖДА, к. 153].

У говірці села Ялове Воловецького району (сучасний Мукачівський район) Закарпатської області виявляємо семантичну опозицію назв кирки за ДО «розмір»: *че'кан* 'ручне знаряддя великого розміру у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід, кирка': *сек'ер'анка* 'ручне знаряддя невеликого розміру у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід' (Ялв).

Слово *сек'ер'анка* має затемнену мотивацію. На нашу думку, може бути мотивоване дією *сікти* та пов'язане з назвою *сокіра* (див. нижче).

Оскільки дерево на Бойківщині залишається основним будівельним матеріалом дотепер, значну частину цієї СП репрезентують теслярські інструменти. Досліджуючи будівництво дерев'яних будівель в Українських Карпатах, етнологи вказують, що дерево в Карпатах обробляли тільки сокирою, застосовували також свердло, струг та шнур, дещо пізніше пилу та інші теслярські інструменти [Кравченко 1997, с. 297].

Польові матеріали відзначають серед теслярських інструментів в обстежених говірках різні види пили, сокир, свердел, стругів та спеціальних ножів, що представлені як простими, так і складеними назвами. Складені назви репрезентовані здебільшого узгодженими означеннями, значно менше – неузгодженими.

Для номінації знаряддя у вигляді дерев'яного держака та залізної лопати з гострим лезом з одного боку та обухом з іншого фіксуємо назви *со́к'ура* (б.н.пп.), *то́пір* (Мшц, Хтр). Обидва слова відомі сучасній літературній мові (*топір* 'сокира з довгим держакком, що використовувалась як зброя', (*діалектне*) 'сокира' [СУМ X, с. 196], *сокіра* 'знаряддя для рубання і тесання, що являє собою насажену на дерев'яний держак залізну лопать з гострим лезом з одного боку та обухом – з другого' [СУМ IX, с. 438]) та питомі за походженням [ЕСУМ V, 345; V, с. 599].

У досліджуваних говірках засвідчено гіпоніми до гіпероніма *со́к'ура*. Із семантикою 'сокира з широким продовгватим вістря́м та прямим держакком' фіксуємо лексему *плен'кач* (Врх, Глц Ск., Імн, Кмк, Крк, Ксв, Кшц, Лбх С., Лмн, Мт, Н. Ржн, Орк, Пбк, Трх, Хшц) та її фонетичні і словотвірні варіанти *план'кач* (Анг, Брн, Бтл, Всн, Грб, Грбн, Здс, Зкц, Клн, Крп, Лбх Т., Лп, С. Мзн, Ябл, Яв, Ялн, Ялв), *план'качка* (Пдц), а також аналітичну назву *г'ранс'ка со́к'ура* (Хшц) і фонетичний варіант *г'ран'ц'ка со́к'ура* (Трвк, Н. Стд, Хтр). Мовці стверджують: *ў пленка'чи доўге топо'ришце / а ў топо'р'і / ко'ротке і в'ін кр'івіі // добри рукамі б'ити по'дерев'і // бо ти сто'йши / бо ко'билиц'і ви'сок'і / а то'і / шо т'еше пленка'чом / то на ни'зу / шо небуд' / п'ідло'жц'і п'ід'дерев'о і т'еше // дв'і р'ізниц'і // то'і може т'есати де небуд' / а оту ўже т'реба сад'жати / ўже т'реба двох / трох чолов'ік / дерево т'реба сад'жати // (Крп). У говірці села Хашчованя Стрийського району засвідчено одночасне функціонування синонімів *г'ранс'ка со́к'ура* та *плен'кач*. Назви *широ́кий топір* [Кобільник 1937, с. 18; Радович 2015, с. 327], *тесельський топір* [Радович 2015, с. 327] фіксують також етнографічні джерела з Бойківщини.*

Важко встановити мотивацію лексеми *плен'кач*. На нашу думку, слово може бути мотивоване плоскою формою вістря. З огляду на це припускаємо походження назви *плен'кач* від слова *плоский*, яке споріднене з лит. *plonas* 'тонкий' [Фасмер III, с. 273]. Також існує імовірність етимологічного зв'язку з польським словом *plonka* 'лісове дерево' [Brückner 1927, с. 422], оскільки інструмент застосовують для тесання дерева.

Атрибутив назви *г'ранс'ка со́кира* мотивований назвою фахівця, який використовував це знаряддя, адже в бойківських говірках засвідчена лексема *гран* 'тесляр; сокирник' [Онишкевич 1984, I, с. 190]. Слово *гран*, імовірно, пов'язане з питомою назвою *грань* «лінія поділу, межа, ребро» [ЕСУМ I, с. 585], через те, що інструмент призначений для вирівнювання країв (ребер) дерев'яних деталей.

Значення 'сокира з широким заокругленим вістря́м та дещо відведеним убік топоричем' репрезентують прості назви *то'п'ір* (Анг, Грб, Імн, Крп, Пбк, Ртк, Сбд, С. Мзн, Трх), *барта* (Зкц, Лбх Т.), *те'сак* (Кшц), *фара'г'іу* (Всн, Ялв), а також двослівні номінації, представлені узгодженими означеннями: *широка со́к'ура* (Здс, Н. Крп, Пдц), *широкий то'п'ір* (Брк, Глвк, Глц См., Лмн, Тр'є, Яв), *те'сел'с'кий то'п'ір* (Мт).

Назви *барта* 'сокира, тесак' [СУМ I: с. 105], *бартка* «маленька сокира» [СУМ I: с. 108] відомі літературній мові та засвідчені в лексикографічних джерелах кін. XIX – поч. XX ст.: *барта* 'широка сокира теслярів' [Желехівський 1885–1886, с. 13], *бартка* 'верхня частина топірця, що має форму сокири' [Грінченко 1996–1997, I, с. 31]. Етимологи вказують, що слово запозичено зі східнороманських мов та угорської (рум. *bárdă*, молд. *bárdă* 'теслярська сокира'), і пов'язують з двн. *bart* 'борода' [ЕСУМ I, с. 141].

Слово *те'сак* мотивоване процесом обробки дерева. Назва утворена від питомого дієслова *тесати* [ЕСУМ V, с. 560] шляхом суфіксації (-ак); пор.: *тесак* 'теслярська сокира з широким лезом, якою тешуть дерево' [СУМ X, с. 100]. Складну назву *тесельський топор* відзначено в етнографічних джерелах із Бойківщини [Зубрицький 1909, с. 4].

Лексема *фара́гів*, за свідченням етимологів, запозичена з угорської мови (угор. *faragó* 'тесак') [ЕСУМ VI, с. 73]. Слово *фара́гів* «сокира» фіксують також лексикографічні джерела кін. XIX ст. [Желехівський 1885–1886, с. 1026]. Засвідчені назви видів сокири для тесання перейшли до пасивного словника носіїв бойківських говірок, що зумовлено відсутністю потреби в їх використанні.

Гіпонімами до гіпероніма *со́к'ура* є однослівні номени: *теслиц'а* (Опр), *тислиц'а* (Крк, Лбх Т.), *тесанка* (Ясн), що позначають знаряддя у вигляді сокири із заокругленим, розташованим перпендикулярно до топорича лезом (заточеним з одного боку) для вибирання пазів у колодах. У бойківських говірках назва *теслиця* репрезентує також значення «знаряддя, яким довбають корито» [Онишкевич 1984, II, с. 286], а лексема *тесанка* – відома із семантикою 'колода, тесана з двох боків', 'обтесана або обрізана з чотирьох боків колода як деталь зрубу' (Імн, Крп, С. Мзн, Ясн). МО для творення назв є процес обробки дерева. Слова *теслиц'а* (*тислиц'а*), *тесанка* утворені суфіксальним способом (-иц'-а, -анк-а) від *тесати* «крубаючи вздовж дерева, знімати верхній шар деревини», «обробляти гострим знаряддям (цеглу, камінь і т. ін.), рівняючи, згладжуючи, надаючи потрібної форми» [СУМ X, с. 101].

Для поздовжнього розпилування колод використовували довгу пилу з простими зубами, що має звужену з одного кінця основу і два дерев'яних держачи, встановлених перпендикулярно до полотна. Для номінації такої пили в бойківських говірках засвідчено однослівні назви *трач* (Врх, Сглт), *т'рачка* (Брк, Грз, Крп, Мшц, Н. Крп, Пбк, Пдц, Сбд, Скл, С. Мзн, Трх, Тшц), *трач'ка* (Лбх Т., Спс, Тр'є), *т'рач'ка* (Зкц), Ялн), *драч* (Н. Ржн, Ялв), *д'рач'ка* (Всн, Грбн, Хщн), *драчка* (Лбх С., Опр, Трвк) та атрибутивно-субстантивні словосполучення *т'рачна пила* (Трл) [Радович 2015, 328], *т'рац'ка пила* (Грб, Здс, Імн, Мт, Ндн, Ртк, Урч, Ясн), *д'рац'ка пила* (Ксв, Ясн), *пила доўга* (Грбн). Складені назви *трацька пила* [Кобільник 1937, 18], *трачна пила* [Радович 2015, с. 328] з ідентичним значенням фіксують також етнографічні джерела з Бойківщини.

Лексема *трач*, як зазначають етимологи, запозичена з польської мови (п. *trzcak* 'розпилувач, лісопилень') [ЕСУМ V, с. 625], а бойківська назва *т'рачка*, очевидно, утворена за допомогою власне українського форманта *-ачк-(а)* У досліджуваних говірках лексема *трач* відома також із семантикою 'пристрій для різання колод на дошки', *т'рачка* 'козли, на яких різуть дошки' [Онишкевич 1984, II, с. 299]. Слово *трач* (*т'рачка*) мотивоване пристроєм, на якому пиляють колоди, та, номінуючи теслярський інструмент, в обстежених говірках розширює семантичну структуру; пор.: *т'рачка* 'лісопилень', *трач* 'пиляр' [Желехівський 1885–1886, с. 981]. Назви *драч* та *трач* творять деривати – назви процесу розрізання колод на дошки *трачкувати* (Ндн), *драчкувати* (Ялв).

У сучасному будівництві для розрізання дерева бойки також використовують коротку пилу з одною ручкою, яку номінують простою назвою *пи́лка* (Анг, Крп, С. Мзн) та складеною – *ручна пила* (Анг, Крп, С. Мзн). Лексема *пи́лка* (*пилá*) 'металевий інструмент з зубцями для розпилування різних матеріалів' є нормативною в сучасній літературній мові [СУМ VI, с. 352]. Слово *pila* засвідчене вже у праслов'янській мові, яке запозичене з германських мов (двн. днн. *fila* 'терпуг') [ЕСУМ IV, с. 368]. Використання означуваного слова *ручна* вказує на спосіб її використання – ручне розрізування.

Для полегшення будівельних робіт бойки все частіше послуговуються сучасним ручним інструментом, оснащеним двигуном внутрішнього згоряння, на позначення якого відзначено композит *бензопи́ла* (б.н.пп.). Лексема *бензопи́ла* утворена, імовірно, на власне українському ґрунті від запозиченої з французької мови назви *бензін* [ЕСУМ I, с. 167] та давньої лексеми *пи́ла*. МО назви *бензопи́ла* є пальне, яке використовують для роботи.

На позначення інструмента для ручного стругання деревини засвідчено однослівні назви *рабанок* (Імн), *х'їбанок* (Ясн), *гебанок* (Брк), *гібел* (Бтл, Здс, Крк, Мт, Хтр, Ябл, Ясн), *г'ібел* (Всн, Грб), *геб'іл* (Імн), *г'еблук* (Брк, Лмн), *геблук* (Грз), *геблык* (Хщв), *д'аг'л'їу* (Ялв).

Бойківська лексема *рабанок* та її варіанти (*х'їбанок*, *гебанок*) мають ідентичну семантику,

що й літературна назва *рубáнок* 'теслярський інструмент для ручного стругання деревини' [СУМ VIII, с. 891]. В обстежених говірках назва *гебанок* зафіксована також зі значенням 'тигель, половину менший від *ла́вки*' [Кміт 1931–1938, с. 42]. Слово *рубáнок* запозичене з німецької мови (нвн. *Raubank* 'великий рубанок') [ЕСУМ V, с. 131] та засвідчене в лексикографічних джерелах української мови зі значеннями 'рубанок, струг' [Грінченко 1996–1997, IV, с. 215], 'рубанець' [Желехівський 1885–1886, с. 840].

Лексемі *гібел* 'рубанок' із ремаркою *діалектне* фіксує СУМ [СУМ II, с. 59]. Етимологи стверджують, що слово *гембель* 'рубанок' запозичене з німецької мови, можливо, за польським посередництвом (п. *hebel*, нвн. *Höbel*, *Hébel* 'тс.') [ЕСУМ I, 492].

Назву *д'аг'л'їу* фіксуємо в говірі с. Ялове Закарпатської області, яка поширилася, імовірно, із закарпатських говірок. Як стверджує Й. Дзендзелівський, назва запозичена з угорської мови [Дзендзелівський 1958–1993, I, к. 70]; пор.: угор. *gyalu* 'рубанок, струг' [ЕСУМ II, с. 153; Гальді 1987, с. 180].

Для того, щоб зробити отвір чи заглиблення, в обстеженому ареалі використовують інструмент, який номінують *долото* (Імн), *долото* (Брк, Крк, Мшц, Сглт, Хтр), *долото* (Грб), *дол'ото* (Всн, Ялв). Лексема *долото* 'інструмент для видовбування отворів, заглиблень' засвідчена і в сучасній літературній мові [СУМ II, с. 360]. Слово має праслов'янські корені та походить від дієслова **dʰlbtī* 'довбати' [ЕСУМ II, с. 107].

На позначення ріжучого інструмента для вироблення заглибин, отворів у дереві в бойківських говірках фіксуємо прості назви *свердло* (Крп, С. Мзн), *сверло* (Грз, Грб, Клн, Сглт, Ялн); пор.: *свердел*, *свердло* 'ріжучий інструмент, обертаючи який, роблять отвори, заглибини в металі, дереві, ґрунт' [СУМ IX, с. 69]. Слово є питомим в українській мові [ЕСУМ V, с. 189].

Гіпонімом до гіпероніма *свердло* є лексема *лат'ник* 'металевий, загострений у вигляді ложки стержень з гострими різальними гранями і дерев'яною ручкою у вигляді літери «Т» для вирізання отворів у латах' (Брк, Бтл, Здс, Мшц, Орк, Явр). Слово *лат'ник* мотивоване назвою дерев'яної деталі *лати* (*лата* 'двобічна обтесана жердина, приби́та до кроков, до якої кріпиться покрівля' (б.н.пп.)) та утворене суфіксальним способом (*-ник*). На позначення свердла назву зафіксовано також в етнографічних джерелах [Зубрицький 1909, 6].

Для покривання даху виготовляли маленькі дощечки різного розміру – *гонт* та *дращиці*. Щоб виготовити такий покрівельний матеріал, бойки використовували спеціальний великий ніж, що в обстежених говірках репрезентований атрибутивно-субстантивними словосполученнями *об'їручний н'їж* (Крк, Лбх С., Лбх Т., Мт), *об'єручний н'їж* (Здс), *об'їручний н'їж* (Ксв, Ндн, Трл), *об'їрочний н'їж* (Всн, Грз, Ялв), *в'їс'їний н'їж* (Анг, Скл, Грб, Імн, Лп, Крп, С. Мзн), *нав'їс'їний н'їж* (Сбд).

Компонент *об'їручний* у складених назвах утворений від композита *обіруч* 'обома руками' [СУМ V, с. 507]. Означення, очевидно, мотивоване способом використання ножа – під час виконання роботи його тримають одночасно двома руками за протилежні дві ручки. Лексикографічні джерела XIX ст. засвідчують слово *обіручний* 'для двох рук (ніж=вісній)' [Желехівський 1885–1886, с. 540].

Назва *в'їсній н'їж* має затемнену мотивацію. Із семантикою «струг» лексема *вісній* (із ремаркою *діалектне*) зафіксована в сучасній літературній мові [СУМ I, 684], а також у лексикографічних джерелах кін. XIX – поч. XX ст.: *вісній, вісній* 'ніж' [Жел. I, 108], *вісній* 'вісній ніж' [Грінченко 1996–1997, I, с. 108]. Етимологи пов'язують прикметник *вісній* з псл. *ось* 'вісь' [ЕСУМ I, с. 405].

У говірці с. Липа Івано-Франківської області відзначаємо спеціальний ніж для виготовлення дралиць, який носять *дранічник* (Лп). МО для творення назви є 'матеріал' (*драніці*). Слово утворене суфіксальним способом (-*ник*).

Пагу в гонті виробляли спеціальними інструментами, що в досліджуваних говірках репрезентовані однослівними назвами *струг* (Брк, Зкц, Трл), *стругак* (Скл), *н'їж* (Мт, Тр'є), *гон'тар* (Лбх С.), *р'їзец* (Крп, С. Мзн), *пажник* (Здс), *їбел'ка* (Сбд) та складеними назвами *н'їж дл'а гонт'ї* (Крк), *р'їзец' дл'а фугуван'а* (Лбх Т.).

Лексема *струг* та її варіант *стругак* утворені за ММ 'дія' > 'інструмент'. Слово *стругак* утворене суфіксальним способом від дієслова *стругати* «знімати стружку з поверхні дерева, металу і т. ін. яким-небудь різальним інструментом» [СУМ IX, с. 789]. У сучасній літературній мові засвідчена назва *стругач* «ніж, яким стружуть деревину», «вид лопати для розчищення доріжок» [СУМ IX, с. 789]. Лексема має праслов'янські корені [ЕСУМ V, с. 451].

Бойківська назва *гон'тар* мотивована покрівельним матеріалом, який виготовляють цим інструментом (бойк. *гонт*, *гонта* 'покрівельний матеріал у вигляді тонких дощочок з пазами'). Слово утворене шляхом суфіксації (-*ар*).

Назва *пажник* 'спеціальний інструмент для вирізування паги в гонті' утворена за ММ 'дія' > 'інструмент' (бойк. *пажити*, *пажувати* 'робити пази'). Слово утворене суфіксальним способом (-*ник*).

Знаряддя ударної дії в бойківських говірках представлені різними видами молотків, диференційовані за розміром, формою металевого бруска, яким забивають. На позначення знаряддя для забивання цвяхів і скріплення між собою дерев'яних деталей засвідчено назви *моло'ток* (б.н.пп.), *кле'пач* (Всн,Здс, Мт, Ялв, Кмк, Тхк), *кле'вец*' (Кшц, Урч, Пдц, Грб, Ртк).

Питома назва *моло'ток* [ЕСУМ III, с. 504] нормативна в сучасній літературній мові: *моло'ток* 'ручне знаряддя ударної дії' — «металевий або дерев'яний брусок, насаджений під прямим кутом на держак» [СУМ IV, с. 791].

За ДО 'форма' металевого бруска в деяких говірках засвідчено семантичне протиставлення

моло'ток 'знаряддя ударної дії з круглим металевим бруском': *кле'вец*' 'знаряддя ударної дії з квадратним металевим бруском': (Анг, Крп, Лп, С. Мзн). В окремих говірках лексеми *моло'ток* і *кле'вец*' є дублетами (Кшц, Ксв, Пбк, Пдц, Трх, Урч, Ямц).

Слово *кле'вець*, як стверджують етимологи, утворене від псл. *klъvati* 'кловати; дзьобати' [ЕСУМ II, с. 467]. На нашу думку, лексема мотивована схожістю процесу забивання молотком з виконанням дії *кловати* «дзьобати»; пор.: *кле'вець* (з ремаркою *діалектне*) «молоток» [СУМ IV, с. 177].

Лексема *кле'пач* утворена за ММ «дія» > «інструмент». Виникнення назви пов'язане, очевидно, з тим, що подібним знаряддям клепають лезо коси, однак у деяких обстежених говірках слово розширило своє значення та номінує будь-який молоток. Бойківська лексема *кле'пач* утворена від дієслова *клепати* «загострювати лезо коси, ножа тощо, б'ючи по ньому молотком» [СУМ IV, с. 180] за допомогою суфікса -*ач*. В обстежених говірках назву фіксують також лексикографічні праці XX ст.: *клепачь* 'молоток' [Кміт 1937, с. 111], 'молоток для клепання коси; мулярський молоток' [Онишкевич 1984, I, с. 357]. Із ремаркою *діалектне* лексема *клепач* 'клепальник', 'молоток' засвідчена у СУМі [СУМ IV, с. 180]. Слово має праслов'янське коріння [ЕСУМ II, с. 458].

Гіпонімами до гіпероніма *моло'ток* у досліджуваних говірках є назви *молот* (б.н.пп), *к'їйан'а* (Крп, С. Мзн), що позначають молоток великого розміру для подрібнення каменю та забивання чогось великого. Лексема *к'їйан'а* має праслов'янські корені (псл.* *kuъ* 'молот, довбня') [ЕСУМ II, с. 430].

Серед знарядь ударної дії в бойківських говірках відзначаємо також товстий дерев'яний молот, яким набивали глину на долівці чи споруджували глинобитні печі. У досліджуваних говірках знаряддя репрезентують однослівні номени: *тоу'чка* (Н. Стд), *тоу'качка* (Зкц, Лмн), *трам'боу'ка* (Врх, Грз, Клн, Лбх Т.), *доу'бн'а* (Глц Ск., Здс, Мт, Н. Ржн, Сбд, Сглт, Трвк, Хщн), *дубня* [Он. I, с. 223], *доу'бинка* (Н. Крп), *доу'бенка* (Всн, Урч), *добенка* [Он. I, с. 222], *доу'бешка* (Ндн, Трл), *коу'бан* (Лп, Ябл). У деяких говірках фіксуємо синоніми *коло'тушка*, *тоу'качка* (Брк), *трам'бачка*, *доу'бн'а* (Анг), *трам'боу'ка*, *доу'бинка* (Хтр).

Зауважмо, що більшість зафіксованих назв товстого дерев'яного молота, утворені за ММ 'дія' > 'знаряддя' (*доу'бн'а* > *довбати*, *коло'тушка* > *колотити*, *тоу'качка* > *товкти*, *трам'бачка* > *трамбувати*). Лексема *дубня* 'великий, дерев'яний молот або взагалі велика дерев'яна палиця з потовщенням на кінці' є нормативною в сучасній українській літературній мові [СУМ II, с. 330] та має праслов'янське коріння [ЕСУМ II, с. 99]. Слово утворене суфіксальним способом (-*н'а*). Назва *товкач* 'товстий дерев'яний стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь', 'заокруглений на кінці стрижень, яким товчуть, розтирають що-небудь у ступі, у ступці' відзначена також у СУМі [СУМ X, с. 163]. Лексема *тоу'качка* утворе-

на від питомого дієслова *товкті* [ЕСУМ V, с. 588] суфіксальним способом (-ачк-а). Слово *товчка* засвідчене в лексикографічних джерелах бойківських говірок зі значеннями «ручна ступа», «товкач» [Онишкевич 1984, II, с. 294]. Лексема *коло́тушка* утворена від дієслова *колотіти* «бити» [СУМ IV, с. 234] суфіксальним способом (-ушк-а) та має праслов'янське коріння [ЕСУМ II, с. 523].

Назва *трамбо́ука* і її словотвірні варіанти утворена, очевидно, від запозиченого з німецької мови дієслова *трамбува́ти* (нвн. *trampeln* «топати; топтати») [ЕСУМ V, с. 617] шляхом суфіксації (-овк-а) та мотивована будівельним процесом; пор.: *трамбівка* «знаряддя, машина для трамбування» [СУМ X, с. 228].

У досліджуваних говірках для витягування цвяхів із дерев'яних деталей використовують ручне металеве знаряддя у вигляді щипців із загнутими всередину і загостреними кінцями. Для номінації металевих щипців відзначено однослівні номінації *об'цен'г'и* (Грб, Крп, Лп, С. Мзн) *об'цен'гл'и* (Анг, Ясн), *об'цунгл'и* (Здс), *ц'онги* (Всн), *к'л'ишч'и* (Анг, Грб, Ясн).

Назва *обце́ньки* є нормативною в сучасній літературній мові [СУМ V, с. 602]. У бойківських говірках засвідчені також варіанти *опце́онгі*, *цоне́нки* «общеньки» [Онишкевич 1984, II, с. 366]. Слово запозичене з польської мови [ЕСУМ IV, с. 146]. В українських писемних пам'ятках назву фіксують від XVII ст. [Дзендз., с. 171].

Лексема *к'л'ишч'и* в бойківських говірках відома також із семантикою «плоскогубці», «верхні кінці рамки хому́та» [Онишкевич 1984, I, с. 358]. Укладачі Етимологічного словника виводять слово від псл. * *klěšča*, що сягає дієслова *klěs-titi* «стикати» [ЕСУМ II, с. 463]. Назва *к'ліці* на позначення інструмента нормативна в сучасній літературній мові [СУМ IV, с.].

Для перевірки положення лінії в обстежених говірках використовують декілька засобів: прилад, у якому рівень показує вода, тягарець на мотузці для виявлення відхилень по вертикалі та прилад із рухомих кутником для вимірювання кута. Прилад для перевірки горизонтального положення площини стін номінують однослівні назви *ватер'нас* (Крп, С. Мзн), *уровен'* (б. н. пп.), а також композит *васер'вата* (Анг, Грб, Здс, Імн, Крк, Крп, Ндн, С. Мзн, Сшц, Ялв) та варіанти *васерва́га* (Опр, Трвк (заст.), *водо'вага* (Анг, Грб, Лп, Ртк, Сбд).

Лексема *ватер'нас* засвідчена також у сучасній літературній мові [СУМ I, с. 297]. Слово запозичене з голландської мови та утворене від голл. *water* «вода», спорідненого з англійським *water*, та *passen* «приміряти» [ЕСУМ I, с. 339]. Слово *васер'вата*, припускаємо, має німецьке походження. Німецьке *wasser* «вода» [ЕСУМ I, с. 339; Мюллер 2005, с. 692]. Дослідниця О. Подвойська, зокрема, стверджує, що німецька мова в цьому випадку стала посередником запозичення з англійської і німецька назва є частковою калькою [Подвойська 2015, с. 67]. Так само на ґрунті української мови, очевидно, скалькованим є слово *водо'вага*.

Бойківська назва *уровен'* має праслов'янське коріння (псл. * *orvъlъ* споріднене з прус. *arwis* «справжній, дійсний, вірний, певний») [ЕСУМ V, с. 87].

На позначення приладу у вигляді тягарця на нитці засвідчено назви *пйон* (Анг, Лп), *от'в'ес* (Ялв). Лексема *пйон*, вірогідно, запозичена з польської мови (п. *pijon* «шматок (для виявлення перпендикулярності)», *pijonowy* «перпендикулярний, вертикальний» [Brückner 1927, с. 414]).

Назва *от'в'ес*, очевидно, мотивована станом, у якому перебуває засіб, адже тягарець звішують вертикально на площині стіни для визначення відхилень. Слово утворене префіксальним способом від *висі́ти*, що має праслов'янське коріння [ЕСУМ I, с. 381].

Прилад із рухомих кутником для вимірювання кута скісної зарубки дерев'яних частин у бойківських говірках репрезентований назвою *ш'мита* (Анг, Грб, Імн, Лп, Ртк, Ясн). Назва *ш'мита* «дощечка, що служить кутоміром при набиванні кутового каменя» засвідчена в лексикографічних джерелах поч. XX ст. [Грінченко 1996–1997, IV, с. 506]. Слово запозичене з німецької мови (н. *Schmiege* («свн. *stniige* «кривина, вигин, схил; кутомір; складний метр»)) [ЕСУМ VI, с. 446].

Серед мулярських інструментів у бойківських говірках фіксуємо знаряддя для роботи з будівельними розчинами і загладження цих розчинів на поверхні стін та стелі. Металева трикутна лопатка на короткому держаку для роботи з будівельними розчинами представлена простими назвами *к'ел'н'а* (б.н.п.) та її варіантами *к'ел'н'и* (Урч), *к'ел'ма* (Грб, Н. Крп, Ясн), а також лексемою *маст'е'рок* (Всн, Грб, Лбх Т., Ялв), *ш'пател'* (б.н.п.), *шпик'л'арка* (Мшц)

Слово *кельня* (*кельма*) зі значенням «ручний будівельний інструмент — металева трикутна лопаточка на короткому держаку» властива сучасній літературній мові [СУМ IV, с. 140]. За свідченням етимологів, слово запозичене з німецької мови за польським посередництвом [ЕСУМ II, с. 422].

Не зовсім ясна мотивація лексеми *маст'е'рок*. Припускаємо, слово може бути пов'язане з назвою виконавця робіт — *майстер*, що є нормативною в сучасній літературній мові [СУМ IV, с. 599] та запозичена з німецької мови [ЕСУМ III, с. 363]. З огляду на це, імовірно, способом номінації назви є суфіксація (-ок).

Назва *шп'ател'* відома в сучасній літературній мові [СУМ XI, с. 517] та запозичена з німецької мови (н. *Spatel* «інструмент хірурга і аптекаря») [ЕСУМ VI, с. 459]. Слово *шпик'л'арка*, імовірно, утворена на власне говірковому ґрунті за ММ «дія'» «інструмент» та пов'язане з дієсловом *шпаклюва́ти* «замазувати спеціальною речовиною щілини та нерівності якої-небудь поверхні» [СУМ XI, с. 513] (похідне від н. *Spatel*) [ЕСУМ IV, с. 456].

Для номінації знаряддя у вигляді дощечки з ручкою для розгладження штукатурки чи глиняної поверхні стін засвідчено прості назви *т'ерка* (Грз), *т'орка* (Брк, Всн, Грб, Імн, Крп, Лбх С.,

Н. Крп, С. Мзн, Ялв), *за'т'ірка* (Здс), *за'т'ірка* (Лбх Т.), *про'т'ірка* (Ялн). Слова утворені за ММ «дія» > «інструмент» та зберігають прозорий зв'язок з псл. * *terti* 'терти' [ЕСУМ V, с. 559]. Слово *тёрка* 'мулярський інструмент – дощечка з ручкою для розгладжування штукатурки' засвідчене і в сучасній літературній мові [СУМ X, с. 86]. Назви утворені суфіксальним способом (-к-а) від спільнокореневих дієслів *тёрти*, *затирати*, *протирати*.

За ДО 'розмір' в аналізованих говірках виявляємо семантичну опозицію назв дошки для розгладжування будівельного розчину 'велика дошка для вирівнювання будівельного розчину': 'невелика дошка для розгладжування розчину' відповідно: *полу'т'ор*: *'т'орка* (Ксв, Пбк, Трх), *ст'ігачка* : *шеме'т'іюка* (Всн).

Лексема *ст'ігачка* утворена за ММ 'дія' > 'знаряддя' суфіксальним способом (-ачк-а). Це пов'язано, очевидно, з тим, що за допомогою великої дошки стягували зайвий будівельний розчин.

Назва *шеме'т'іюка* має затемнену мотивацію. На нашу думку, може бути мотивована дією та утворена від слова *шеметати* 'кидати, шпурляти' за допомогою суфікса -іvk-а через те, що зайвий будівельний розчин скидають униз зі стіни. Лексема *шеметати* – звуконаслідувальне утворення [ЕСУМ VI, с. 405].

Висновки. Здійснений аналіз назв інструментів будівельників засвідчив, що значна частина зафіксованих слів є нормативною в сучасній українській літературній мові. За структурою назви інструментів та засобів представлені однослівними номенами. Двослівні назви становлять незначну частину досліджуваної СП, більшість із яких – атрибутивно-субстантивні словосполучення (*руч'на пила*, *т'рац'ка пила*, *штик'ова ло'пата*, *сов'кова ло'пата* та ін.), що ілюструють родо-видові зв'язки. Типовими МО для творення назв є «дія», яку виконують цим інструментом, та «будівельний матеріал», для виготовлення якого його застосовують. Продуктивний спосіб словотворення простих назв – суфіксальний (*шеме'т'іюка*, *ст'ігачка*, *штик'ларка*, *маст'е'рок* та ін.), спорадично відзначено префіксальний спосіб (*отв'ес*) та основоскладання (*бензопи'ла*, *водовага*). Більшість назв інструментів та засобів ілюстровані питомими лексемами, відзначено також запозичення з німецької (*ш'пател'*, *'к'ел'ма*, *ш'мига* та ін.), польської (*трач*, *обцен'г'и*, *п'юн*), угорської (*ар'ш'іу*, *фаратів*, *д'аг'л'іу*), чеської (*кром'пач*), голландської (*ватерпас*) і тюркських мов (*джи'ган*), давнє запозичення з новогрецької мови (*лискар'ь*). Деякі назви інструментів перейшли до пасивного словника говірок (*гон'тар'*, *паж'ник*, *т'рачка*) у зв'язку зі зникненням потреби для їх використання.

Список обстежених населених пунктів і їхніх скорочень

Анг – Ангелівка, Калуський р-н, Івано-Франківська обл; Брк – Боберка, Самбірський р-н, Львівська обл.; Брн – Бориня, Самбірський р-н, Львівська обл.; Бтл – Бітля, Самбірський р-н, Львівська обл.; Врх – Верхне, Самбірський р-н, Львівська обл.; Всн – Волосянка, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.; Глвк – Галівка, Самбірський р-н, Львівська обл.; Глц Ск. – Головецько, Стрийський р-н, Львівська обл.; Глц См. – Головецько, Самбірський р-н, Львівська обл.; Грб – Грабів, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Грбн – Гребенів, Стрийський р-н, Львівська обл.; Грз – Грозьова, Самбірський р-н, Львівська обл.; Здс – Задільське, Стрийський р-н, Львівська обл.; Зкц – Закіпці, Самбірський р-н, Львівська обл.; Імн – Ілемня, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Клн – Кальне, Стрийський р-н, Львівська обл.; Кмк – Комарники, Самбірський р-н, Львівська обл.; Крк – Кривка, Самбірський р-н, Львівська обл.; Крп – Кропивник, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Ксв – Коростів, Стрийський р-н, Львівська обл.; Кшц – Крушельниця, Стрийський р-н, Львівська обл.; Лбх С. – Либохора, Стрийський р-н, Львівська обл.; Лмн – Лімна, Самбірський р-н, Львівська обл.; Лп – Липа, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Мт – Мита, Стрийський р-н, Львівська обл.; Мшц – Мшанець, Самбірський р-н; Ндн – Недільна, Самбірський р-н, Львівська обл.; Н. Крп – Новий Кропивник, Дрогобицький р-н, Львівська обл.; Н. Ржн – Нижня Рожанка, Стрийський р-н, Львівська обл.; Н. Стд – Нижній Студений, Хустський р-н, Закарпатська обл.; Опр – Опорець, Стрийський р-н, Львівська обл.; Орк – Орявчик, Стрийський р-н, Львівська обл.; Пдц – Підгородці, Сколівський р-н, Львівська обл.; Пбк – Побук, Стрийський р-н, Львівська обл.; Ртк – Розточка, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Сбд – Слобода-Болехівська, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Сглт – Сигловате, Самбірський р-н, Львівська обл.; Скл – Сукіль, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; С. Мзн – Старий Мізунь, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; Спс – Спас, Самбірський р-н, Львівська обл.; Сшц – Сушиця, Самбірський р-н, Львівська обл.; Трвк – Тернавка, Стрийський р-н, Львівська обл.; Тр'є - Тур'є, Самбірський р-н, Львівська обл.; Трл – Терло, Самбірський р-н, Львівська обл.; Трх – Труханів, Стрийський р-н, Львівська обл.; Тхк – Тухолька, Стрийський р-н, Львівська обл.; Тшц – Тишівниця, Стрийський р-н, Львівська обл.; Урч – Урич, Стрийський р-н, Львівська обл.; Хтр – Хітар, Стрийський р-н, Львівська обл.; Хщв – Хашів, Самбірський р-н, Львівська обл.; Хшц – Хащованя, Стрийський р-н, Львівська обл.; Ябл – Яблунів, Самбірський р-н, Львівська обл.; Яв – Явора, Самбірський р-н, Львівська обл.; Явр – Яворів, Самбірський р-н, Львівська обл.; Ялв – Ялове, Мукачівський р-н, Закарпатська обл.; Ялн – Ялинкувате, Стрийський р-н, Львівська обл.; Ямц – Ямельниця, Стрийський р-н, Львівська обл.; Ясн – Ясень, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.; б.н.пп. – більшість населених пунктів.

Література

1. Бігусяк М.В. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016. Вип. 44–45. С. 3–8.
2. Бойківський словарець зі села Гвіздця / упорядник Ю. Кміт. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1931–1938. Ч. I–X.
3. Великий німецько-український словник / укл. В. Мюллер. Київ: Видавничий дім «Чумацький шлях», 2005. 792 с.
4. Венгерско-русский словарь / общ. ред. Л. Гальді: 2-ое изд. стереотип. Москва; Будапешт: «Русский язык»; Издательство Академии наук Венгрии, 1987. 872 с.
5. Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнословобожанських говірках. *Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Тетяни Назарової* / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра, 1997. С. 177–194.
6. Дзедзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1958–1993. Ч. I.
7. Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1999. 19 с.
8. Дорошенко Л.І. Номінація традиційних сільських будівель у східнополіському діалекті. *Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнар. конф.* Київ [б. в.], 1996. С. 118–126.
9. Евтушок Н.А. Лексика сільського строительства в українських западнополесских говорах : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 – «украинский язык». Київ, 1989. 19 с.
10. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
11. Євтушок О.М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. Рівне: Держ. ред.-вид. підприєм., 1993. 134 с.
12. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1885–1886. Т. 1–2.
13. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци Старосамбірського повіта. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1909. Т. 11. С. 1–22.
14. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. С. 15–37
15. Кравченко Я. Будівельний матеріал та інструменти для спорудження дерев'яних будівель в Українських Карпатах. *Народознавчі зошити*. Львів: НАН України, 1997. № 5. С. 292–299.
16. Никончук М.В., Никончук О.М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир: РВВ облполіграфвидаву, 1990. 369 с.
17. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. I–II.
18. Поліщук Л.Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках: дис....канд. філол. наук. / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2015. 424 с.
19. Поліщук Л.Б. Семасіологія будівельної лексики східноподільського діалекту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. № 42. Т. 1. Одеса, 2019. С. 49–53.
20. Поліщук С.С. Міждіалектна взаємодія говорів середньонадбузького ареалу: дис....канд. філол. наук / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса, 2016. 375 с.
21. Поліщук С.С. Назви приміщень для утримування свійських тварин у говірках Середнього Надбужжя. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26(1). С. 85–96.
22. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини XIX – першої половини XX ст. (Житлово-господарський комплекс). Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
23. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 478 с.
24. Сердега Р.Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків, 2012. С. 127–145.
25. Словарь української мови / упоряд. з доданням власного матеріалу. Б. Грінченко. Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
26. СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
27. Тимченко Є.К. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 т. / Упорядк.: Німчук В.В., Лиса Г.І. Київ, Нью-Йорк, 2002. Т. 1–2.
28. Тищенко Л.М. Південнословобожанські назви приміщень для зберігання зерна та снопів у просторовій та часовій проекції. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: Альма-матер, 2006. № 1. С. 157–164.
29. Тодер Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2012. Вип. 17. С. 63–67.
30. Тодер Д. Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2013. Вип. 18. С. 78–87.

31. Шило Г.Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доповідей*. Ужгород, 1982. С. 117–118.

32. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Nakład i własność krakowskiej spółki wydawniczej, 1927. 806 s.

References

1. Bihusiak M.V. (2015–2016) Dynamika semantycznej struktury nazw pomieszkaniowych w gwarach wschodnio-ukraińskich [The dynamics of semantic of the names of the dwellings in the dialects of the Ivano-Frankivsk region]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filologia*. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka V. 44–45. S. 3–8 [in Ukrainian].
2. Boykiv's'kyi slovarets' zi sela Hvizdetsia (1931–1938) [Boyko's dictionary from the village of Hvizdets] / uporiadnyk Yu. Kmit. *Litopys Boykivshchyny*. Sambir, Ch. I–X [in Ukrainian].
3. Velykyi nimetsko-ukrainskyi slovnyk (2005) [Large German-Ukrainian dictionary] / ukl. V. Myuller. Kyiv: Vydavnychi dim «Chumtskyi shliakh». 792 s. [in Ukrainian].
4. Vengersko-russkiy slovar' (1987) [Hungarian-Russian dictionary] / obshch. red. L. Gal'di: 2-e izd. stereotyp. Moskva; Budapesht: Russkiy yazyk; Izdatel'stvo Akademii nauk Vengrii, 872 s. [in Russian].
5. Hlukhovtseva K.D. (1997) Dynamika skladu nazv hospodarskykh prymyshchen u skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of outbuildings, names structure in Eastern Slobozhanshchyna dialects]. *Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk*. Kyiv. S. 177–194 [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskyi Yo.O. (1958–1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR: Leksyka. [Linguistic atlas of Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR: Vocabulary]. Ch. I. Uzhhorod [in Ukrainian]
7. Doroshenko L.I. (1999) Arealohiia budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Areal placing of building vocabulary in Eastern Polissia dialects: Author's abstract]. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
10. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological dictionary of Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
11. Yevtushok O.M. (1993) Atlas budivelnoi leksyky Zakhidnoho Polissia [Atlas of building vocabulary of Western Polissya]. Rivne. 134 s. [in Ukrainian].
12. Zhelekhivskyi E., Nedilskyi S. (1885–1886) Malorusko-nimetskyi slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv. T. 1–2 [in Ukrainian].
13. Zubrytskyi M. (1909) Selianski budynky v Mshantsi Starosambirskoho povita [Peasant Houses in the Mshants of the Starosambir district]. *Materialy do ukrainsko-ruskoi etnolohii*. Lviv, T. 11, S. 1–22 [in Ukrainian].
14. Kobilnik V. (1936) Materialna kultura sela Zhukotyń Turchanskoho povitu [Material culture of village Zhukotin of Turchansky district]. *Litopys Boikivshchyny*. Sambir. T. 7. S. 15–67 [in Ukrainian].
15. Kravchenko Ya. (1997) Budivelniy material ta instrumenty dlia sporudzhennia derevnyanykh budivel v Ukrainskykh Karpatakh [Building materials and tools for the construction of wooden buildings in the Ukrainian Carpathians]. *Narodoznavchi zoshyty*. Lviv: NAN Ukrainy. № 5. S. 292–299 [in Ukrainian].
16. Nikonchuk M.V., Nikonchuk O.M. (1990) Budivelna leksyka pravoberezhnoho Polissia v leksyko-semantichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [The constructional vocabulary of the right-hand side of Polissya in the lexical-semantic system of the East Slavic languages]. Zhytomyr. 369 s. [in Ukrainian].
17. Onyshkevych M.I. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok u 2 t. [Dictionary of Boiko's dialects in 7 v.]. Kyiv. T. 1–2 [in Ukrainian].
18. Polishchuk L.B. (2015) Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv tradytsiinoho budivnytstva v skhidnopodilskykh hovirkakh: dis. ... kand. filol. nauk [Structural organization and geography of the names of traditional construction in the Eastern Podillya dialects: dissertation]. Uman: Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. 424 s. [in Ukrainian].
19. Polishchuk L.B. (2019) Semasiolohiia budivelnoi leksyky skhidnopolidskoho dialektu [Semasiology of the construction vocabulary of the East Podillia dialect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 42. T. 1. Odesa. S. 49–53 [in Ukrainian].
20. Polishchuk S.S. (2016) Mizhdialektna vzayemodiya hovoriv serednionadbuzkoho arealu: dys. ... kand. filol. nauk [Interdialectal interaction of dialects of the Middle Nadbuzhzhia area: dissertation. philol. sciences]. Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova. Odesa, 375 s. [in Ukrainian].
21. Polishchuk S.S. (2019) Nazvy prymyshchen dlia utrymuvannia sviyskykh tvaryn u hovirkakh Serednioho Nadbuzhzhia [Names of premises for keeping domestic animals in the dialects of the Middle Nadbuzhzhia]. *Zapysky z ukraïnskoho movoznavstva*. Odesa. Vyp. 26(1). S. 85–96 [in Ukrainian].
22. Radovich R. (2015) Narodna arkhitektura Starosambirshchyny XIX – pershoyi polovyny XX st. (Zhytlovo-hospodarskyi kompleks) [National architecture of the Starosambirshchyna 19th – the first half of the twentieth century. (Housing and Utility Complex)]. Kyiv: Vydavets Oleh Filyuk. 352 s. [in Ukrainian].
23. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsa, Khust district]. Uzhhorod: Lyra [in Ukrainian].
24. Serdeha R.L. (2006) Nazvy hospodarskykh prymyshchen u tsentralnoslobozhanskykh hovirkakh (sklad

i semantyczna struktura) [Names of premises in Central Sloboda dialects (composition and semantic structure)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho u-tu im. V.N. Karazina. Seriya: Filolohiia*. Kharkiv. № 47. S. 36–39 [in Ukrainian].

25. Slovar ukraïnskoi movy. Uporiad. z dodanniam vlasnoho materialu B. Hrinchenko (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language. Order. with the addition of his own material B. Hrinchenko]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–4 [in Ukrainian].

26. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 v.]. Kyiv: Naukova dumka. T. I–XI [in Ukrainian].

27. Tymchenko E.K. (2002) Materialy do Slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukraïnskoi movy XV–XVIII st.: u 2 t. [Materials to the Dictionary of Written and Book Ukrainian in the 15th–18th centuries in 2 v.]. Kyiv, New York. T. 1–2 [in Ukrainian].

28. Tyshchenko L.M. (2006) Pivdenoslobozhanski nazvy prymishchen dlia zberihannia zerna ta snopiv u prostoroviy ta chasoviy proektsiyi [South Slobozhanshchyna names of premises for storage of grain and sheaves in spatial and temporal projection]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats*. Luhansk. № 1. S. 157–164 [in Ukrainian].

29. Toder D. (2012) Budivelna leksyka ukraïnskykh hovoriv Zakarpattia yak predmet naukovoho doslidzhennia [Building vocabulary of the Ukrainian dialects of Transcarpathia as a subject of research]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats*. Uzhhorod: Uzhhorod National University. T. 17. S. 63–67 [in Ukrainian].

30. Toder D.D. (2012) Leksyka, poviazana z zhytloom ta prylehloiu do noho terytoriiu, v ukraïnskykh hovorakh Zakarpattia [Lexics related to housing and the territory adjacent to it, in the Ukrainian dialects of Transcarpathia]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats*. Uzhhorod, № 18. S. 78–88 [in Ukrainian].

31. Shylo H.F. (1982) Budivelna leksyka v zakhidnoukraïnskykh hovorakh [Building vocabulary in Western Ukrainian dialects]. *Leksyka ukraïnskoi movy v yii zviyazkakh z susidnimy slovianskymy i neslovianskymy movamy: tezy dop*. Uzhhorod. S. 117–118 [in Ukrainian].

32. Brückner A. (1927) Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Nakład i własność krakowskiej spółki wydawniczej. 806 s. [in Polish].

FEATURES OF THE BUILDERS' TOOLS NOMINATION IN BOYKO'S DIALECTS

Abstract. The article analyzes the names of builders' tools as a segment of the construction vocabulary of Boyko's dialects. Internal and external lingual factors, influencing the vocabulary of dialects, lead to the fact that certain names of construction realities are becoming archaic. The relevance of the study lies in the need to preserve dialect names that may be lost for future generations. In addition, the relevance of the study is caused by the lack of a systematic analysis of the construction vocabulary of Boyko's dialects as well. The purpose and objectives of investigation is to identify the structure of the names of the tools of the builders, as well as their motivation, wordbuilding, etymology and systemic links. The analysis showed that, in terms of structure, the names of instruments and tools are represented in one-word language units. To create one-word names, typical morphemes are 'action' (*dzuban, klepach, pazhnyk, tovkachka, kolotushka, trambachka*, etc.) and 'building material' (*gontar, dranychnyk, latnyk*). Simple names are formed mainly by suffixation (*shemetivka, stihachka, shpiklarka, masterock*, etc.). Compound way of word formation and word building by means of prefixes (*benzopyla, wodowaha*) are viewed sporadically. Two-word units make up an insignificant part of the studied joint venture, most of which are attributive-substantive word combinations (*ruchna pyla, tratska pyla, shylova lopata, sovkova lopata*, etc.) In some dialects, the antonymic relations with the differential attribute «size» (*polutorka*), «shape» (*molotok, klevets*), and synonymic relations (*kolotushka, tovkachka, trambachka – doubna, tramboyka – doubinka*) are figured out. The names of tools and means are illustrated both with specific lexemes and borrowed from German (*shpatel, kelma, shmyga*, etc.), Polish (*trach, obtsenky, pyon*), Hungarian (*arshiy, faragiv, dagliu*), Czech (*crompach*), Dutch (*vaterpas*), Turkish (*yugan*). An earlier borrowing from the new Greek language (*liskar*) is sporadically mentioned.

Most of the names are normative in the modern Ukrainian literary language. Some names have passed to a passive vocabulary of dialects under the influence of extra-linguistic factors.

Keywords: Boyko's dialect, construction vocabulary, name, meaning, lexeme, semantics, tool, means.

© Чаган О., 2021 р.

Оксана Чаган – старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, Україна; oksanachagan@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-73868116>

Oksana Chahan – Senior Lecturer, Department of Moral and Psychological Support of the Troops, Hetman Petro Sahaidachnyi National Academy of Land Forces, Lviv, Ukraine; oksanachagan@ukr.net <https://orcid.org/0000-0001-73868116>

NAZY TERENOWE JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O GINĄCEJ LEKSYCE APELATYWNEJ (na przykładzie mikrotoponimu *Bachur'y* koło Białej Podlaskiej)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'373.21:81'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).257–264

Чижевський Ф. Назwy terenowe jako źródło wiedzy o ginącej leksyce apelatywnej (na przykładzie mikrotoponimu *Bachur'y* koło Białej Podlaskiej); кількість бібліографічних джерел – 45; мова польська.

Streszczenie. Artykuł jest próbą uzyskania odpowiedzi na pytanie o związek mikrotoponimu *Bachur'y* z leksyką gwarową południowego Podlasia. Wykorzystując dane atlasów i słowników gwarowych, wykazano, że nazwa łąki *Bachur'y* powstała w wyniku przeniesienia znaczenia rzeczownika pospolitego *bahor* (n. pl. *bahory*) ‚chaber łąkowy, *Centaurea jacea* L.‘ na nazwę obiektu terenowego. Roślina ta o charakterystycznym purpurowym (ukr. *bahrow'yyj*) kolorze kwiatu rośnie na wyżynnych łąkach. Nazwa *bahor* w gwarach ukraińskich Podlasia (powiaty: Biała Podlaska, Parczew, Włodawa) może również oznaczać ‚chabra zbożowego, *Centaurea cyanus* L.‘ o niebieskim kolorze kwiatu. Zasięg geograficzny nazwy *bahor* ‚chaber zbożowy‘ na tle innych nazw, takich jak *woloszka*, *wasilok*, *blawat*, jest w dialektach słowiańskich ograniczony. Leksem *bahor* ze względu na swoją unikalność (tak co do zasięgu, jak i kryterium nominacji odnoszące się bezpośrednio do chabra łąkowego) jest ważny w badaniu słownictwa archaicznego. Nazwa własna łąki *Bachur'y* (< *Bahor'y*) to forma liczby mnogiej od nazwy *bahor* ‚chaber łąkowy‘. Poświadczenie mikrotoponimu *Bachur'y* na obszarze, gdzie występuje apelatyw *bahor* ‚*Centaurea jacea* L.‘ i ‚*Centaurea cyanus* L.‘, pokazuje ludowy, prosty mechanizm nominacji obiektów terenowych – wyróżnienie łąk, pól ze względu m.in. na charakterystyczną dla nich florę.

Słowa kluczowe: dialektologia słowiańska, leksyka ukraińska i polska, geografia językowa.

1. Studia nad leksyką gwarową jako aktualny postulat badawczy prof. J. Dzendzeliwskiego

Profesor Josyp O. Dzendzeliwski, wybitny językoznawca, slawista dialektolog, ma szczególne zasługi w badaniach leksyki gwarowej. Uczony widział potrzebę zintensyfikowania badań nad słownictwem gwarowym oraz konieczność publikowania prac pozostających do lat 90. XX w. w archiwach poszczególnych ośrodków akademickich na Ukrainie¹ [Дзєндзелівський 1990, c. 259]. W artykule *Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи)* [Дзєндзелівський 1990, c. 249–261] zawarł wiele postulatów dotyczących metodyki prac terenowych i metodologii badań gwar ukraińskich. W opisie badań leksykalno-semantycznych za ważne uznawał aspekty: leksykograficzny, lingwo geograficzny i leksykologiczny [Дзєндзелівський 1990, c. 252]².

2. Relikty leksykalne w nazwach terenowych

Relikty leksykalne odnaleźć można, jak pokazują badania onomastyczne, w nazwach terenowych, które są cenne m.in. dla dialektologii historycznej [Mrózek 1998, c. 244]. W toponimii, szczególnie w mikrotoponimii, onimizacji ulega podstawowa leksyka apelatywna funkcjonująca we wspólnocie wiejskiej. ‚Człowiek prosty – jak pisze Zofia Abramowicz – nie wysiła zbyt swojej wyobraźni i nazywa *dwór Dworem, wieś Wsią*

[...]” [Abramowicz 2006, c. 25]. Nazwy terenowe odślaniają, jak pisze polski onomasta, Robert Mrózek, ściśle związek propriów z zasobem wyrazów pospolitych, „głównie terminów topograficznych, odpowiadających semantycznie stałym realiom terenowym (związany z naturalnym ukształtowaniem terenu [...], rodzajem gleby [...] z elementami flory i fauny [...])” [Mrózek 1998, c. 242].

Celem artykułu jest próba uzyskania odpowiedzi na pytanie o związek mikrotoponimu *Bachury* z leksyką gwarową południowego Podlasia. Poszukiwania wymienionych związków dokonuje się na tle danych dialektografii polsko-wschodniosłowiańskiej. Uwzględnia się zarówno dane rękopiśmienne, jak i materiały publikowane. Są to tak słowniki gwarowe, jak i atlasy gromadzące słownictwo pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.

3. Nazwa terenowa *Bachur'y*

Bachur'y to nazwa własna łąki położonej we wsi Bohukały w gminie Terespol, powiat Biała Podlaska: *Bahury to taka łąka wyżej położona przed nią jest bagnisko – Hruż. Kiedyś ten Hruż, to łąki były i jak kosili je, to trawę wyciągali na Bahury, żeby wyschła, bo tam [na bagnie Hruż] mokro było*³.

Informator, jak zaznacza Anna Mikiciuk, charakteryzując wzmiankowany obiekt, dodał, że są to „górzyste łąki” [Mikiciuk 2021]. Zapis określający opisywany obiekt jako „górzyste łąki” należy odnieść do terenów okolic wsi Bohukały, leżącej w pasie

¹ Profesor J. Dzendzeliwski wskazywał na pilną potrzebę publikowania prac kandydackich czy doktorskich pozostających w maszynopisach.

² Uczony dostrzegał potrzebę studiów nad frazeologią gwarową, która petryfikuje dawne słownictwo [Дзєндзелівський 1990, c. 253].

³ Zapisu dokonała w terenie Anna Mikiciuk, autorka rozprawy doktorskiej pt. *Mikrotoponimia powiatu Biała Podlaska*, Lublin 2021, napisanej pod kierunkiem F. Czyżewskiego (maszynopis).

nadbużańskim, stanowiących wzniesienia dochodzące do 200 m n.p.m. [Górny 1939, c. 107]. Wymieniona nazwa własna jest w zbiorze mikrotoponimów województwa lubelskiego nazwą pojedynczą (nie notują nazwy *Bahury/Bachury* inne prace opisujące pogranicze polsko-ukraińskie w obrębie powiatów: włodawskiego [Olejnik 2014], chełmskiego [Elsheik 2008] i tomaszowskiego [Koper 2021]. Nazwę *Bachury*, odnoszącą się do wspomnianej łąki w powiecie bialskim, odnotował wcześniej Michał Łesiów w monografii *Nazwy terenowe Lubelszczyzny* [Łesiów 1972, c. 59]. Uczony podał nazwę *Bachury* z akcentem paroksytonicznym, natomiast zapis Anny Mikiciuk wskazuje na akcent oksytoniczny, tj. *Bachurý* [Mikiciuk 2019]. Informacja o akcencie na ostatniej sylabie w wymienionej nazwie jest sygnałem jej ukraińskości. Omawiane proprium *Bachury* powstało na bazie apelatywnej odnoszącej się do nazw występujących „w formie pluralnej”, takich jak *Klony*, *Graby* [Łesiów 1972, c. 59].

Według Michała Łesiowa nazwa proprialna *Bachury* jest derywatem semantycznym utrwalonego w liczbie mnogiej rzeczownika mającego w mianowniku I. poj. postać *bachor* [Łesiów 1972, c. 15]. Wyraz *bachor* należy – zdaniem badacza – do apelatywów, dających „dość ciekawą charakterystykę flory województwa lubelskiego” [Łesiów 1972, c. 15]. Ogólne przyporządkowanie przez autora monografii nazwy terenowej *Bachury*, powstałej od pluralnej formy apelatywu *bachor* w znaczeniu „roślina”, nie uszczegóławia zbioru roślin, tj. nie wskazuje na określony zbiór flory: np. nie wskazuje, czy chodzi o chwasty, czy o rośliny ozdobne itp.

4. Apelatyw *bachor*, *Centaurea cyanus* L. w wypowiedziach dwujęzycznej ludności północno-wschodniej Lubelszczyzny

Poszukując właściwego zbioru apelatywów odnoszących się do świata roślin z leksemem *bachor*, odnajdujemy interesującą nazwę w wielotomowym *Słowniku gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej [Pelcowa 2017]. W tomie 5., zatytułowanym *Świat roślin*, znajduje się hasło *bachor* „chwast chaber, *Centaurea cyanus*” [Pelcowa 2017, c. 58] wraz z odesłaniem do ilustracji 44 oraz mapy 18. Zawarty w obrębie hasła *bachor* polskojęzyczny materiał terenowy pozwala, jak się wydaje, usytuować tę nazwę w określonej warstwie chronologicznej leksyki pogranicza polsko-ukraińskiego. Przywołujemy z wymienionego *Słownika* pełny materiał, pochodzący z terenowych źródeł własnych autorki⁴:

Bachor to w zbożu rośnie i un jest taki siny i ma take głowke i na nij plateczki takie, postrzepiune, taki chaber inaczy (Koszoly, zob. mapa). W zbożu to pełno było bachrów, no tych chabrów inaczy [Ortel Królewski]. Chaber nibieski, dawno siny mówili, albo bachor, jak się powi, można tak i tak [Dawid]. W zbożu to było aż sino od tych bachorów, tera przyskajo i to ginie (Lipnica).

⁴ Materiał terenowy Halina Pelcowa zbierała od drugiej połowy lat 70. XX w. (por. H. Pelcowa, *Dialektologia jako nauka i przedmiot dydaktyki*, [w:] *Język i kultura pogranicza*, red. A. Dudek–Szumigaj, Warszawa 2019. S. 57, przypis 1.

Wymieniony tekst pochodzi od informatorów reprezentujących autochtoniczną ludność dwujęzyczną okolic Białej Podlaskiej. W świetle przywołanej dokumentacji mieszkańcy wymienionych wsi określają interesujący chwast „*Centaurea cyanus*”, na dwa sposoby, tj. po polsku jako *chaber* i po ukraińsku jako *bachor*.

5. Geografia zasięgu nazwy *bahor* // *bachor*, *Centaurea cyanus* L. w gwarach południowego Podlasia

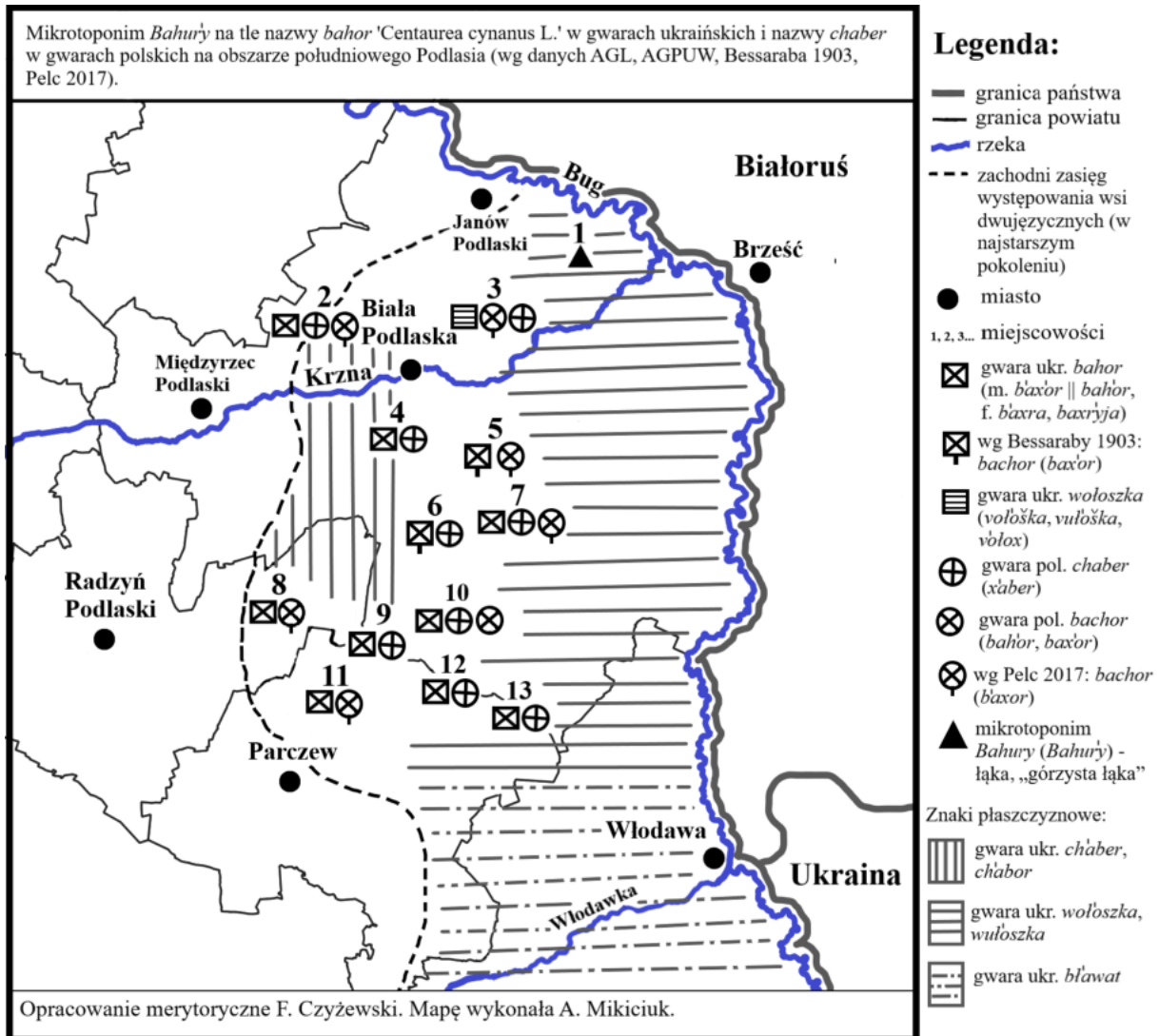
W literaturze dialektologicznej poświęconej nazwom chabra bławatka „*Centaurea cyanus* L.” poza rozprawą Jadwigi Waniakowej, opublikowaną w 2019 [Waniakowa 2019], brakuje prac omawiających nazwę *bahor*⁵. Badaczka powołuje się w pracy na następujące źródła: „[...] SGP⁶, Pelcowa SGL V 58,

⁵ W obszernym studium wyrazowym poświęconym nazwom chabra „*Centaurea cyanus* L.” autorstwa D. K. Rembiszewskiej i J. Siatkowskiego są omawiane tylko dwie nazwy wymienionej rośliny, tj. *wasilek* i *woloszka* (por. Rembiszewska D.K., Siatkowski J., 2021, *Wasilek, wasilka i woloszka*, Chaber, *Centaurea cyanus* L.’, [w:] D. K. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Wewnątrzsłowiańskie kontakty językowe na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Studia wyrazowe*, Warszawa). W podanej bibliografii przywołana jest bogata literatura dokumentująca nazwy chabra „*Centaurea cyanus* L.” Brakuje jednak w tekście interesującej nazwy *bahor*, *bahory*.

⁶ W *Słowniku gwar polskich* jest następujący zapis: „Bahry bhp. „chwast o niebieskich kwiatach rosnących w zbożu” *bayry* Dubica włod[awskiej]” (SGP I, 2: 276). Zapisu terenowego dokonał autor artykułu, por. informację zawartą w części *Źródła*: „Dubica włod. – Feliks Czyżewski, 1975 [...]” (SGP, *Źródła*, Wrocław– Warszawa – Kraków– Gdańsk 1977, c. 117).

Pastusiak 2007⁷ [Waniakowa 2019, c. 181]. W ogłoszonym przez Dorotę Piekarczyk i Joannę Szadurę artykule słownikowym *Chaber Centaurea* znajduje się odwołanie do wzmiankowanej nazwy: „Inne nazwy [...] na Lubelszczyźnie [to] *bachor*”. Autorki powołują się tutaj tylko na *Słownik* H. Pelcowej [Piekarczyk, Szadura 2019, c. 74].

zaś nazwę tę odnotowuje *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (AGPUW: m. 20). Zasięg nazwy, jak wynika z oglądu wymienionej mapy, jest ściśle zlokalizowany, obejmuje północno-zachodnią część powiatu włodawskiego, tj. okolice Wisznice (zob. mapę). Zebrany przeze mnie w latach 70. XX w. materiał terenowy, stanowiący podstawę źródłową dwujęzyczne-

Z opublikowanych prac dialektograficznych nazwę *bahor* odnotowuje po raz pierwszy Halina Pelcowa w pracy *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny. Słownictwo pochodzenia małopolskiego* [Pelcowa 1985, c. 70, mapa 2A]. Leksem *bahor* został poświadczony na Lubelszczyźnie w gwarach polskich wsi Dawidy (punkt 10) i Ossowa (R 36)⁸. Rok później

⁷ Kazimiera Pastusiak, wymieniając nazwę *bahor*, powołuje się na *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (AGPUW), a więc nie jest to materiał autorki [Pastusiak 2007, c. 149].

⁸ W kolejnej monografii H. Pelcowej *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, na mapie 4 znajduje się poświadczenie nazwy *bachor* we wsi Dawidy – 22 i Ossowa – 29 [Pelcowa 1994, c. 111]. Kolejna praca H. Pelcowej przynosi dalsze poszerzenie nazwy *bachor*; bowiem obok wymienionych dwóch wsi jest uzupełnienie o wieś Dubicę – 23 [Pelcowa 2001, mapa 30]

go *Atlasu*, pokazuje, że w gwarach ukraińskich była poświadczona wyłącznie nazwa *b'ahor* (z akcentem paroksytonicznym i dźwięcznym krtaniowym *h*), zaś we współwystępujących gwarach polskich – wyłącznie nazwa *chaber*. Opozycja leksykalna nazw omawianej rośliny, tj. 'Centaurea cyanus L', jest na wymienionym obszarze opozycją systemową: ukraińskiej nazwie *bahor* odpowiada polskie *chaber*. Taką opozycję notowano – według *Atlasu włodawskiego* – we wsiach Polubicze, Horodyszczce, Dubica⁹, wszystkie miejscowości znajdują się w obrębie gminy Wisznice; ponadto – we wsi Motwica gm. Sosnówka. Zwarty obszar występowania wymienionej opozycji – określony na podstawie

⁹ W latach 70. XX w. zapisałem w Dubicy na potrzeby kartoteki *Słownika gwar polskich* w Krakowie nazwę *bahry*. Jest to jedyna forma z podstawą *bahor* // *bahr* w SGP. Nazwę tę przywołuje Jadwiga Waniakowa.

danych AGPUW – ulega poszerzeniu, gdy uwzględnimy materiał zawarty w kartotece *Atlasu gwar Lubelszczyzny*, zebrany w latach 1957–1959 pod kierunkiem prof. Pawła Smoczyńskiego¹⁰ (AGL). Istnienie opozycji ukr. *bahor* : pol. *chaber* obejmuje gwary wschodniej części powiatu parczewskiego, północno-zachodniej – włodawskiego i południowo-środkową część powiatu Biała Podlaska (zob. mapa). Wymieniona opozycja leksykalna została poświadczona we wsiach: Worgule gm. Biała Podlaska¹¹, Koszoły gm. Łomazy, Wólka Plebańska gm. Biała Podlaska. Wyłącznie zaś materiał ukraiński ma kartoteka AGL ze wsi Dawidy gm. Jabłoń i Ossowa gm. Wołyn (pow. parczewski). Tak więc z wymienionych miejscowości jest poświadczona tylko nazwa *bahor* (zob. mapa). We wsi Bohukały, gdzie zapisano mikrotoponim *Bachury*, zostały udokumentowane – według danych AGL – dwie nazwy używane przez dwujęzycznych mieszkańców, tj. pol. *chaber* : ukr. *wołoszka*. Podobnie w pobliskiej Lipnicy gm. Rokitno są: pol. *chaber* i ukr. *wołoch* [!]. W zapisie polskojęzycznym Haliny Pelcowej z Lipnicy występuje jednak nazwa *bachor*; por. *W zbożu to było aż sino* [niebiesko – F. Cz.] *od tych bachorów* [Pelc 2017, c.8]. Pozwala to przypuszczać, że teren z zasięgiem nazwy *bahor* ‚Centaurea cyanus’ był w przeszłości większy niż to wynika z danych AGL.

Zwarty obszar występowania nazwy *bachor* wyznacza schematyczna linia biegnąca na zachodzie w pobliżu takich miasteczek, jak Janów Podlaski, Międzyrzec Podlaski, Parczew; od strony wschodniej – łącząca Włodawę–Białą Podlaskę. Na wschód i północ od obszaru z zasięgiem nazwy *bahor* ‚Centaurea cyanus L’ rozciąga się terytorium z nazwą *wołoszka*, na południe – *blawat*, zaś na zachód – *chaber*, *chabor* (zob. mapa).

6. Nazwa *bahor* ‚Centaurea cyanus’ na mapie dialektów słowiańskich

Nazwa *bahor* w znaczeniu ‚Centaurea cyanus L.’, poza ściśle określonym obszarem gwar ukraińskich południowego Podlasia, nie znajduje poświadczenia w dialektografii słowiańskiej [por. Сабадош 1999: m. 10; ОЛІА, t. 4: m. 61; Waniakowa 2019, c.181]. Obok wymienionych prac dokumentujących nazwy ‚Centaurea cyanus’ przywołać należy *Słownik nazw roślin naczyniowych* ([*Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*] autorstwa J. Kobiwa [Кобів 2004], gromadzący z obszaru Ukrainy fitonimy wydobyte ze źródeł tak historycznych, jak i współczesnych. W wymienionym dziele leksykograficznym, zawierającym ponad 40 tys. nazw, ułożonych w układzie podwójnym: nazw łacińskich i nazw ludowych, występuje w odniesieniu do ‚Centaurea cyanus L.’ ponad 60 nazw (i wariantów). Wykaz nie zawiera jednak nazwy

¹⁰ Planowany *Atlas gwar Lubelszczyzny* (AGL) miał być przede wszystkim atlasem gwar polskich. Jednak ze względu na fakt, że wschodnią Lubelszczyznę zamieszkiwała w przeszłości ludność etnicznie polska, jak i ukraińska, przyjęto zasadę gromadzenia materiału paralelnego. Zapisy w terenie na obszarze wschodniej Lubelszczyzny przeprowadzili Michał Łesiów i Stefan Warchoł.

¹¹ W gwarze ukraińskiej wymienionej wsi jest zapis n.pl. *baxry'e*, od nom. sg *bax'or*.

bahor. Na trop nazwy *bahor* wskazuje jednak dokumentacja podana w odniesieniu do chabra łąkowego ‚Centaurea jacea L’. W *Słowniku* Kobiwa na 29 nazw wydobytych ze źródeł historycznych i dialektologicznych autor przywołuje jedną nazwę występującą z przymiotnikiem *bahrow'yyj*. Jest to zestawienie *blaw'at bahrow'yyj* (*блава'ат багров'уї*) (Кобів 2004: 111). Zapisy te, jak pokazują przywołane źródła, pochodzą z dwóch podręczników szkolnych, z lat – odpowiednio – 1873¹² i 1922¹³ [Кобів 2004, c. 26, 27]. Zestawienie *блава'ат багров'уї* określałoby ‚blawat purpurowy, o intensywnym czerwonym kolorze’. Różnica pomiędzy chabrem zbożowym ‚Centaurea cyanus’ a chabrem łąkowym ‚Centaurea jacea’ dotyczy nie tylko kształtu rośliny, ale też koloru kwiatów. W pierwszym przypadku kwiaty są niebieskie, w drugim czerwono-brunatne. W *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* znajduje się następujący zapis: ‚Ch[aber] łąkowy kwitnie czerwono [...] (puruprowo-fioletowy) [...]’ [Piekarczyk, Szadur 2019, c. 76].

Z dokonanego przeglądu prac dialektograficznych, wynika, że nazwa *bahor* na oznaczenie chabra blawatka ‚Centaurea cyanus L.’ jest nazwą o niewielkim zasięgu, stąd w atlasach o rzadkiej siatce punktów nie została poświadczona. Jadwiga Waniakowa w artykule *Polskie gwarowe nazwy chabra blawatka, Centaurea Cyanus na tle słowiańskim i europejskim* [Waniakowa 2019] w sprawie geografii formy *bahor* wypowiada się następująco: ‚[...] forma ta jest odosobniona [poza płn.-wsch. Lubelszczyznę – przyp. F.Cz.] na gruncie słowiańskim. Nie notuje się jej w innych źródłach. Brak jej poświadczeń na obszarze gwar ukraińskich i białoruskich w *Ogólnosłowiańskim Atlasie Językowym* (por. Siatkowski OLA 4 m. 61), nie podaje jej także Makowiecki (1936)” [Waniakowa 2019, c. 81].

7. Nazwa *bahor* w gwarach ukraińskich południowego Podlasia jako nazwa dawna

Nazwa *bahor* jest na obszarze południowego Podlasia nazwą dawną, poświadczoną w gwarach ukraińskich omawianego obszaru już w wieku XIX. Potwierdza to zapis z okolic Łomaz utrwalony w tekście rosyjskojęzycznym Iwana Bessaraby¹⁴, opublikowanym w roku 1903: *бах'оръ* ‚василекъ синій’ (Bessaraba 1903, 300). Autor podał w zapisie formy bezdźwięczne *x* (*ch*) i zaznaczył także miejsce przycisku; jest to akcent oksytoniczny. W załączonym do monografii słowniku nie ma poświadczenia ani nazwy *chaber* (**xaber*, **xabor*), ani też występującej w pasie nadbużańskim formy *wołoszka* (por. AGPUW, m. 20).

¹² Е. Гикля, *Ботаника для шкіль низшихъ гимназіяль-ныхъ и реальныхъ*. На рускій языкъ переложивъ И. Верхратскій, Львів 1873.

¹³ М. Мельник, *Українська номенклатура висшихъ рослин* //Збірн. математ. природ. лікар. секції НТШ, Львів 1922.

¹⁴ Autor pochodził, jak podaje M. Buczyński, ze wsi Koszoły gmina Łomazy (Buczyński 1967: 225); zob. też informację biograficzną o Bessarabie w *Українська мова. Енциклопедія* 2000: 47. Nazwę *bachor* w pracy I. Bessaraby uznać należy za zapis autochtoniczny.

8. Rdzeń **bahr* w znaczeniu ‚purpurowy, czerwony’ w leksemach gwarowych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego

W XIX-wiecznych materiałach I. I. Nosowicza występują leksemy z podstawą *bahra*, wskazujące m.in. na purpurowy kolor, por. *багра* ‚purпуровая краска употребляемая живописцами’. *Купи мнѣ багры* (Носович 1870: 11); *багровизна* ‚багровина, багровое пятно на тѣлѣ отъ удара. Синякъ’. *Под вочами багровизна* (tamże). Leksem *bahra* w znaczeniu ‚kolor purpurowy’ poświadcza *Słownik Hrynczenki*, por. *багор*, gen. *багра*, m. ‚пурпурный цвѣтъ’; *багрець*, -ця ‚яркій багровый цвѣтъ’ [Грінченко 1996, I, c. 18]; przymiotnik *багривий*, *багр’ий* ‚темнокрасный’ (tamże).

Słownik języka ukraińskiego XVI – pierwszej połowy XVII w. podaje leksem *bahor* w znaczeniach zarówno ‚kolor purpurowy’, jak i ‚odzież koloru purpurowego’. Kolejne znaczenia, por. *Багоръ* ‚густо-червоний, пурпуровий колір’, ‚барвник фарба такого ж кольору’, ‚одяг пурпурового кольору’, *bahor* ‚purпурова маść’ [СУМ XVI – перш. пол. XVII 1994, вып. 2, c. 8]. Także w odniesieniu do roślin występuje przymiotnik *bahrianyj*, *bahran*, por. *Присова трава имѣ(т) цвѣтъ багра(н)* (tamże). Podobnie w *Podręcznym słowniku historycznym języka białoruskiego* pod red. Bułyki [ПадГісСл 2013] wyraz *bahor* wprawdzie nie wskazuje na purpurę, ale jednak sygnalizuje barwę, por.: *Багоръ* ‚тканіна барвовага колеру’ oraz derywat *баграница* ‚коштоўная тканіна барвовага колеру’ [ПадГісСл 2013, 1, c. 24]. *Етимологічний словник języка бiałoruskiego* (ЭСБМ) wymienia nazwę *Багра* ‚пурпурная фарба’ [ЭСБМ, t. 1, c. 267]. Forma *bahor* w językach wschodniosłowiańskich może zmieniać rodzaj gramatyczny. Takich przykładów dostarczają szczególnie formy dialektalne, por. *bahor*: ukr. dial. *багр* ‚багровый колір’, też ukr. dial. *багра* [ЕСУМ I, c. 111]; brus. *багра*, *багровая фарба* [ЭСБМ, I, c. 267], ale też w *Słowniku Vasmery*, por. ros. *баџор* [ЭСРЯ I, c. 102]. Przywołane przykłady słownikowe pokazują, że leksem *bahor* zawiera konstytutywną cechę, jaką jest kolor purpurowy.

9. Etymologia nazwy *bahor* // *bachor* ‚Centaurea cyanus’

Powstaje pytanie, czy nazwa *bahor* ‚roślina, Centaurea Cyanus’ jest, jak sądzi Jadwiga Waniakowa, pożyczką z polskiego, powstałą w rezultacie przekształcenia polskiej formy *chaber* (*xaber*). Píše ona: „[M]ielibyśmy tutaj do czynienia z przestawką”. Argumentem za przyjęciem takiej interpretacji jest, zdaniem autorki, podobna geografia zasięgu obu form: „[...] ukr. *bahor* i pol. *chaber* występują na tym samym obszarze” [Waniakowa 2019, c. 181].

Okazuje się, że kluczem w ustaleniu etymologii nazwy *bahor* jest, jak już wspomniano, nazwa własna łąki we wsi Bohukały.

Dokonany z autopsji ogląd tej łąki (w załączeniu fotografia, na której prezentowany jest omawiany obiekt). łąka pełna jest kwitnących na ciemnoczerwono roślin. Są to *chabry łąkowe*, ‚Centaurea jacea L.’, mają-

ce kwiaty purpurowe. Warunkiem koniecznym istnienia wymienionej rośliny jest wysokie, suche podłoże, na którym znajduje się łąka. Takie warunki spełnia wymieniony obiekt, charakteryzowany jako „górzyste łąki”.

Mikrotoponim *Bahury* < *Bachury* (< *Bahury* < *Bahory*) powstał od nazwy *bahor* ‚Centaurea jacea L.’, występującej w l. mn. w formie *bahory*. Dalsze procesy fonetyczne w gwarach pogranicza polsko-ukraińskiego doprowadziły do redukcji nieakcentowanego *o* w *u* oraz osłabienia dźwięczności *h* w *ch(x)*, a nawet przesunięcia miejsca akcentu z ostatniej sylaby na sylabę przedostatnią, stąd forma *bachury*.

Można więc przyjąć dla nazwy terenowej *Bahury* następującą motywację. W przeszłości wiejska ludność ukraińskojęzyczna nadała łące, na której rosły rośliny o purpurowych kwiatach i nazwie *bahory* (n. sg. *bahor* ‚Centaurea jacea L.’), taką samą nazwę. Mikrotoponim *Bachury* jest derywatem semantycznym od apelatywu *bahor*, n.pl. *bahory*.

Dalszy rozwój nazwy *bahor* stanowi przeniesienie jej określenia na roślinę zwaną chabrem zbożowym ‚Centaurea cyanus L’. Takie przeniesienie jest możliwe, jak piszą bowiem Dorota Piekarczyk i Joanna Szadura: „Gatunki chabra, pomimo licznych podobieństw, różnią się wielkością, kształtem liści oraz barwą i wielkością kwiatów; jednak często się ich nie odróżnia i traktuje jako jedną i tę samą roślinę” (Piekarczyk, Szadura 2019, c. 75). I tak jest w przypadku chabra bławatka ‚Centaurea cyanus’ i chabra łąkowego ‚Centaurea jacea’, które w okolicach Białej Podlaskiej nazywane były wspólną nazwą: *bahory* > *bachory* > *bachury*. Częściej – ze względu na obfitość występowania tej rośliny – używano form liczby mnogiej *bahory*¹⁵ niż form liczby pojedynczej *bahor* // *bahra*. Procesy nominacyjne roślin – według Teresy Skubalanki – „[...] mają w języku szerszy zasięg, wykraczając poza zjawiska występujące w etymologii [...] [są] odbiciem wielowiekowych doświadczeń zbiorowych społeczności ludzkiej” [Skubalanka 2000, c. 140].

Przytoczone rozważania wskazują na korzyści płynące z badania nazw własnych do poznania ginącej lekсыki apelatywnej. I na koniec przywołajmy postulat badawczy prof. J. Dzendelińskiego, zalecający, by zarówno opisywać zasoby lekсыkalne gwar, jak i poznawać na szerszym tle dzieje pojedynczych leksemów z tychże zasobów.

Wykaz miejscowości:

1. Bohukały, gm. Terespol
2. Worgule, gm. Leśna Podlaska
3. Lipnica, gm. Rokitno
4. Wólka Plebańska, gm. Biała Podlaska
5. Ortel Królewski, gm. Piszczac
6. Łomazy, gm. Łomazy
7. Koszoły, gm. Łomazy
8. Ossowa, gm. Wołyń
9. Polubicze, gm. Wisznice
10. Dubica, gm. Wisznice
11. Dawidy, gm. Jabłoń
12. Horodyszczce, gm. Wisznice
13. Motwica, gm. Sosnowka

¹⁵ W Dubicy informator podał formę pluralną *bahry*.

Literatura

- Abramowicz 2006 – Abramowicz Z., E. Bogdanowicz E. (2006) *Kulturowy aspekt onimizacji* [w:] red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. Białystok. S. 23–30.
- AGL – *Atlas gwar Lubelszczyzny*. Materiały zebrane w latach 1957– 1959 pod naukowym kierunkiem prof. Pawła Smoczyńskiego. Kartoteka. Instytut Filologii Polskiej UMCS. Odpisy z materiałów AGL ze wschodniej Lubelszczyzny w zbiorach autora artykułu.
- AGPUW – F. Czyżewski (1986) *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.
- Buczyński 1967 – Buczyński M. (1967) *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*. Annales UMCS XXII. S. 223–256.
- Elsheik 2008 – Elsheik D. (2008) *Mikrotoponimia powiatu chełmskiego*, Lublin (maszynopis pracy doktorskiej, archiwum domowe).
- Górny 1939 – Górny B. (1939) *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska.
- Koper 2021 – Koper M. (2021) *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego*, Lublin.
- Łesiów 1972 – Łesiów M. (1972) *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin.
- Makowiecki 1936 – Makowiecki S. (1936) *Słownik botaniczny łacińsko-maloruski*, Kraków.
- Mikiciuk 2021 – Mikiciuk A. (2021) *Mikrotoponimia powiatu Biała Podlaska*, Lublin (rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. F. Czyżewskiego; maszynopis przechowywane w archiwum domowym autora).
- Mrózek 1998 – Mrózek R. (1998) *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, S. 231– 257.
- Olejnik 2014 – Olejnik M. (2014) *Mikrotoponimia powiatu włodawskiego*, Lublin.
- Pastusiak 2007 – Pastusiak K. (2007) *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pelcowa 1985 – Pelcowa H. (1985) *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny. Część 1. Słownictwo pochodzenia małopolskiego*, Lublin.
- Pelcowa 1994 – Pelcowa H. (1994) *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa 2001 – Pelcowa H. (2001) *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa 2017 – Pelcowa H. (2017) *Słownik gwar Lubelszczyzny. T. 5. Świat roślin*, Lublin.
- Pelcowa 2019 – Pelcowa H. (2019) *Dialektologia jako nauka i przedmiot dydaktyki*, [w:] *Język i kultura pogranicza*, red. A. Dudek–Szumigaj, Warszawa, 2019, s. 55–64.
- Piekarczyk, Szadura 2019 – Piekarczyk D., Szadura J. (2019) *Chaber. Centaurea* [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 2, Rośliny. Kwiaty*. Red. J. Bartmiński, Lublin. S.71– 84.
- Rembiszewska, Siatkowski 2021 – Rembiszewska D. K., Siatkowski J. (2021) *Wasilek, wasilka i wołoszka*, Chaber, *Centaurea cyanus* L., [w:] D. K. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Wewnątrzsłowiańskie kontakty językowe na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Studia wyrazowe*. Warszawa (w druku).
- SEJP – Słowski F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5 (A–Ł), Kraków.
- SEJP Boryś – Boryś W. (2005) *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 2005.
- SGP – *Słownik gwar polskich* (1977–) oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie, pod red. M. Karasia, od t. 2 pod red. J. Reichana, od t. 6 pod red. J. Okoniowej, od t. 9 pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków.
- SGPK – Karłowicz J. (1900–1911) *Słownik gwar polskich*. T. 1–6. Kraków.
- Siatkowski 2012 – Siatkowski J. (2012) Маpa 61: василек (*Centaurea cyanus*), [w:] *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная*, выпуск 4: *Сельское хозяйство*. Red.: A. Ferenciková et al., Bratislava.
- SiSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (2019). T. 2, *Rośliny. Kwiaty*. Red. J. Bartmiński, Lublin.
- Skubalanka 2000 – Skubalanka T. (2000) *Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru*, Annales UMCS, vol. XXVII. Sect. FF. S. 129–144.
- Spólnik 1990 – Spólnik A. (1990) *Nazw polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław.
- Waniakowa 2019 – Waniakowa J. (2019) *Polskie gwarowe nazwy chabra bławatka. Centaurea cyanus* L. *Na tle słowiańskim i europejskim*, „Prace Filologiczne”. T.74. S. 173–187.
- Бессараба 1903 – Бессараба И.В. *Материалы для этнографіи съдлецькой губерніи*. Собралъ И.В. Бессараба. Санкт-Петербургъ, 1903.
- Гикля Е. *Ботаника для шкіль низшихъ гимназіяльныхъ и реальныхъ*. На рускій языкъ переложивъ И. Верхратскій. Львів, 1873 [za: Кобів 2004].
- Дзєндзелівський 1990 – Дзєндзелівський Й. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи). *Записки наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Т. ССХХІ. Філологічної секції*. Львів, 1990. С. 249–261.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–6, А. Голов. ред. О.С. Мельничук. Київ, 1982–2012.
- Грінченко 1996 – Грінченко Б. *Словарь української мови*. Упорядкував Б. Грінченко. Т. 1–4, 1907–1909 [reprint]. Київ, 1996.
- Кобів 2004 – Кобів Ю. *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*. Київ, 2004.

Мельник М. *Українська номенклатура висших рослин*. Збірн. математ. природ. лікар. секції НТШ, Львів, 1922 [за: Кобів 2004].

Носович 1870 – *Словарь беларусскаго нарѣчя*, составленный И.И. Носовичемъ, Санкт-Петербург, 1870. Specimina PHILOLOGIAE SLAVICAE, Herausgegeben von Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof Supplementband 2: Nachdruck und Nachwort in zwei Bänden von G. Freidhof und P. Kosta I: A–O, P–Ja, Verlag Otto Sagner, München, 1984.

ОЛА – *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная*. Выпуск 4: *Сельское хозяйство*. Red.: A. Ferenčíková et al., Bratislava, 2012.

ПадГісСл 2013 – *Падручны гістрычны слоўнік субстантыўнай лексікі. У двух тамах*. Т. 1 А–О, Т. 2 П–Я. Пад рэд. А. М. Булькі, Мінск, 2013.

Сабадош 1999 – Сабадош І.В. *Атлас ботаничної лексики української мови*. Ужгород, 1999.

СУМ XVI – перш. пол. XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Вип. 1. Відп. ред. Д. Гричишин. Львів, 1994.

УМ – *Українська мова. Енциклопедія*. Ред. Русанівський В.М., Тараненко О.О. Київ, 2000.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Рэд. В.У. Мартынаў, Мінск. Т. 1, 1978.

ЭСРЯ – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Изд. второе стереотип. Т. 1–4. Москва, 1986.

References

Bessaraba 1903 – Bessaraba I.V. (1903) *Materialy dlya etnografii sidleckooy gubernii* [Materials for ethnography of the Sledletsk province]. Sobral I.V. Bessaraba. Sankt-Peterburg [in Russian].

Giklya E. (1873) *Botanika dlya shkil nizshikh gimnaziyalnykh i realnykh* [Botany for schools of lower grammar schools and real]. Na ruskiy yazyk perelozhiv I. Verhratskiy, Lviv [za: Kobiv 2004] [in Russian].

Dzenzelivskiy 1990 – Dzenzelivskiy Yo. (1990) *Doslidzhennia leksyky ukrainskykh hovoriv (stan i perspektyvy)* [Research of vocabulary of Ukrainian dialects (state and prospects)]. *Zapysky naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka. T. SSXXI. Pratsi filolohichnoi sekti*. Lviv. С. 249–261 [in Ukrainian].

ECUM – *Etymolohichyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Т. 1–6. А–Іа. Holov. red. O.S. Melnuchuk. Kyiv [in Ukrainian].

Hrinchenko 1996 – Hrinchenko B. (1996) *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Uporiadkuvav B. Hrinchenko. Т. 1–4. 1907–1909 [reprint]. Kyiv [in Ukrainian].

Kobiv 2004 – Kobiv Yu. (2004) *Slovnnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh rostlyn* [Dictionary of Ukrainian scientific and folk names of vascular plants]. Kyiv [in Ukrainian].

Melnyk M. (1922) *Ukrainska nomenkliatura vysshykh rostyn* [Ukrainian nomenclature of higher plants]. Zbirn. matemat. pryrod. likar. sekti NTSh, Lviv [za: Kobiv 2004] [in Ukrainian].

Nosovich 1870 – *Slovar belarusskago narechiya* (1970) [Dictionary of the Belarusian dialect], sostavlennyi I.I. Nosovichem. Sankt-Peterburg. Specimina PHILOLOGIAE SLAVICAE, Herausgegeben von Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof Supplementband 2: Nachdruck und Nachwort in zwei Bänden von G. Freidhof und P. Kosta I: A–O, P–Ja, Verlag Otto Sagner, München 1984 [in Belorussian].

ОЛА – *Obsheslavjanskiy lingvisticheskiy atlas* (2012) [General Slavic Linguistic Atlas.]. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya. Vypusk 4: Selskoe hozyaystvo, red.: A. Ferencikova et al., Bratislava [in Russian].

PadGisSI 2013 – *Padruchny gistrychny sloŭnik substancyŭnaj leksiki* (2013) [A handy historical dictionary of substantive vocabulary]. U dvukh tamakh. t. 1 А–О, t. 2 P–Ya, Pad red. A. M. Bulyki, Minsk [in Belorussian].

Sabadosh I.V. (1999) *Atlas botanichnoi leksyky ukrainskoi movy* [Atlas of botanical vocabulary of the Ukrainian language]. Uzhhorod [in Ukrainian].

SUM XVI – перш. пол. XVII – *Slovnnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (1994) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. Vyp. 1. Vidp. red. D. Hrychyshyn. Lviv [in Ukrainian].

УМ – *Ukrainska mova. Entsyklopedia* (2000). [Ukrainian language. Encyclopedia]. Red. Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. Kyiv [in Ukrainian].

ESBM – *Etymalagichny sloŭnik belaruskaj movy* (1978) [Etymological dictionary of the Belarusian language]. Red. V.U. Martynaŭ, Minsk. Т. 1 [in Belorussian].

ESRYa – Fasmer M. (1986) *Etimologicheskij slovar russkogo yazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Perevod s nemeckogo i dopolneniya O.N. Trubacheva. Izd. vtoree stereotip. Т. 1–4. Moskva [in Russian].

FIELD NAMES AS A SOURCE OF KNOWLEDGE ABOUT VANISHING APPELLATIVE LEXIS BASED ON THE MICROTOPYNYMY OF THE *BACHUR'Y* MEADOWS (NEAR THE BIALA PODLASKA REGION)

Abstract. The paper seeks to establish the relationship of the microtoponym *Bachury* to the dialectal lexis of the Southern Part of the Podlasie region. Based on the data from atlases and dialect dictionaries, we show that the name of the *Bachur'y* meadow was created as a result of the transfer of the name *bahor* 'meadow cornflower' (Lat. *Centaurea jacea*) onto the field object (the plant itself). The plant, whose colour of the flower is purple (Ukr. *bahrovyyj*), grows on hilly meadows. The

name *bahor* in the Ukrainian dialects of the Podlasie region (the districts of Biała Podlaska, Parczew and Włodawa) is also used with reference to the corn cornflower with the blue flower (Lat. *Centaurea cyanus*). The geographic range of the name *bahor* 'corn cornflower', seen in the context of names (synonyms) such as *woloszka*, *wasiloc*, *blawat*, is limited in Slavic dialects. Because of its uniqueness (given its geographic range and the naming criterion relating to the meadow cornflower), the lexeme *bahor* is particularly important for archaic vocabulary research. The name of the meadow *Bachur'a* (<*Bahor'y*>) is the plural form of *bahor* 'meadow cornflower'. The occurrence of the microtoponym *Bachur'y* in the area where the term *bahor* (*Centaurea jacea*) is used reveals a simple mechanism involved in the naming of field objects: the names of meadows and fields are based on the characteristics of the flora found in them.

Keywords: Slavic dialectology, Ukrainian lexis, Polish lexis, linguistic geography.

МІСЦЕВІ НАЗВИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗНАТЬ ПРО АПЕЛЯТИВНУ ЛЕКСИКУ, ЩО ЗНИКАЄ (НА ПРИКЛАДІ МІКРОТОПОНІМА БАХУР'И БІЛЯ БІЛОЇ ПІДЛЯСЬКОЇ)

Анотація. Стаття є спробою відповісти на питання про співвідношення між мікротопонімом *Бахур'и* та діалектною лексикою південного Підляшшя. На основі даних атласів та діалектних словників доведено, що назва луку *Бахур'и* була створена в результаті перенесення значення іменника-загальної назви *багор* (мн. *багори*) 'волошка лучна, *Centaurea jacea* L.' на назву об'єкта. Ця рослина з характерними пурпуровими (українською: *багровий*) квітами росте на луках, на височинах. Назва *багор* в українських говірках Підляшшя (повіти Біла Підляська, Парчев, Володава) також може означати 'волошка синя, *Centaurea cyanus* L.' з блакитною квіткою. Географічний діапазон назви *багор* 'волошка синя' порівняно з іншими назвами, такими, як *волошка*, *васільок*, *блат*, у слов'янських діалектах обмежений. Лексема *багор* завдяки своїй унікальності (щодо ареалу, а також критерію номінації, що безпосередньо стосується волошки лучної) має важливе значення у вивченні архаїчної лексики. Власна назва луку *Бахур'и* (<*Багур'и*>) – це форма множини слова *багор* 'волошка лучна'. Наявність мікротопоніма *Бахур'и* на території, де зустрічається апелятив *багор* '*Centaurea jacea* L.' та '*Centaurea cyanus* L.', показує простий народний механізм номінації об'єктів – виділення лугів, піль, зокрема через їх характерну флору.

Ключові слова: слов'янська діалектологія, українська та польська лексика, лінгвістична географія.

© Чижевський Ф., 2021 р.

Фелікс Чижевський – доктор філологічних наук, професор-емерит Люблінського університету Марії Кюрі-Скłodовської, Республіка Польща; feliks.czyzewski@poczta.umcs.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0899-1972>

Felix Chyżhevsky – Doctor of Philology, Professor Emeritus of Maria Curie-Skłodowska University of Lublin, Republic of Poland; feliks.czyzewski@poczta.umcs.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0899-1972>

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ (РУСИНСЬКИХ) ГОВОРІВ СЛОВАЧЧИНИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ ЛАТТИ*

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).265-270

Чижмарова М. Дослідження українських (русинських) говорів Словаччини в наукових працях Василя Латти; кількість бібліографічних джерел –12; мова – українська.

Анотація. Стаття присвячена історії вивчення українських говорів Словаччини. Головна увага зосереджена на науковій діяльності видатного східнословачького діалектолога Василя Латти. Аналізуються найбільш вагомі досягнення вченого при дослідженні фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних явищ в українській мові русинів-українців східнословачького регіону на основі власноручно ним зібраного матеріалу. В центрі наукового інтересу Василя Латти були українські (русинські) говори Східної Словаччини, які він добре знав та записував за спеціально підготовленою програмою. Він зібрав діалектний матеріал із 270 сіл з українським (русинським) населенням на сході Словаччини і мав намір видати два томи українського діалектного атласу. У сітку дослідження були внесені також села, які репрезентують окремі перехідні говори – спиські, шариські, земплинські, перехідні земплинсько-ужанські та горальські. Сміливі плани Василеві Латті не вдалося виконати, тому що у 1965 році на сорок четвертому році життя він несподівано помер. У своїх дослідженнях учений застосував метод лінгвістичної географії, розробив власний спосіб інтерпретації діалектного матеріалу з використанням історичних, етнографічних та інших даних. Із 1954 р. і до кінця свого короткого життя він інтенсивно працював над діалектним атласом українських говорів Східної Словаччини. Величезний рукописний матеріал чекав на публікування більше 20 років у фондах Словацької академії наук у Братиславі. У 1991 році до 70-річчя вченого «Атлас українських діалектів Східної Словаччини» був виданий на основі рукописів автора завдяки упорядників – Зузани Ганудель, Івора Ріпки та Мирослава Сополиги. Видання Атласу було помітним внеском у теорію і практику української та взагалі слов'янської лінгвістичної географії. Матеріали Атласу оригінальні та достовірні, високої якості й слугуватимуть наступним генераціям дослідників.

Ключові слова: Василь Петрович Латта, українські говори Словаччини, «Атлас українських говорів Східної Словаччини».

Постановка проблеми. Дослідження українських говорів дотепер залишається одним із важливих завдань діалектології, адже вони акумулюють процеси культурних та економічних змін, а водночас зберігають архаїчну семантику і структуру. У цьому контексті вивчення мови українців-русинів Словаччини набуває нині особливого значення.

Аналіз досліджень. Помітний внесок у діалектологічні дослідження лемківських говорів вніс Іван Верхратський. Велике значення має його двотомна монографія *«Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів»*, ч. I (*говори з наголосом движимим*) і ч. II (*говори з наголосом недвижимим*). У цих працях І. Верхратський описав фонетичну та словотвірну систему, а також деякі синтаксичні явища мови лемків, навів зразки живого народного мовлення, подав словники досліджуваних говорів.

Наприкінці 19 ст. та на початку 20. ст. низку праць, присвячених етнографії, діалектології та фольклору, створює В. Гнатюк. Говорам Пряшівщини він присвятив дослідження *«Русини Пряшівської єпархії і їх говори»* (Львів, 1899). З них можна багато почерпнути для аналізу звукової системи і граматичної будови українських говорів Східної Словаччини.

Українська діалектологія в Чехословаччині до Другої світової війни представлена головним чином працями Івана Панькевича та Георгія Геровського. Дослідження цих учених обмежувалися українською

етнографічною територією, що входила в той час до складу Чехословаччини, тобто закарпатськими та південнолемківськими говорами. З самого початку свої діалектологічні студії І. Панькевич проводив за трьома основними напрямками: а) вивчення фонетики та морфології закарпатських говорів; б) підготовка обласного діалектологічного словника Закарпаття; в) дослідження мови української писемності.

У 20-х та 30-х роках він у різних виданнях опублікував декілька статей, у яких на багатому фактичному матеріалі розглянув низку важливих питань закарпатських говорів. До найбільш вагомих праць І. Панькевича належать: *«Кілька заміток до останку аориста в закарпатських говорах»*, *«O domnělé diftongické výslovnosti hlásky ы v ukrajinských nářečích Podkarpatské Rusi a Východního Slovenska»*, *«До питання про класифікацію південнокарпатських говорів межі Латорицею і Боржавою»*, *«Говір села Валашковець був. Земплинської жупи на Закарпатті»*, *«Фонетика говору села Завадки на південнім Спиші на Словаччині»*, *«З морфології говору села Завадки»*, *«Відношення південнокарпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів»* та інші. Результати своїх досліджень фонетичної системи та граматичної будови закарпатських говорів (у тому числі південнолемківських) за більш ніж п'ятнадцять років учений узагальнив у ґрунтовній монографії *«Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей»*, частина I. *«Звучня і морфологія»* (Прага, 1938).

У ній уміщено багатий фактичний матеріал, використано дані експериментальної фонетики, застосовано лінгвогеографічний підхід. До цієї праці

* Стаття підготовлена в рамках проєкту «VEGA MŠVVaŠ SR 1/0060/19 Slovanské medzijazykové a medziliterárne vzťahy (západoslovanský a východoslovanský kontext)».

додано п'ять карт із понад 30 ізгласами фонетичних та морфологічних явищ. Ця багатогранна праця вченого була високо оцінена фахівцями, які визнали це дослідження І. Панькевича найдокладнішою і найґрунтовнішою монографією у слов'янській діалектологічній науці.

І. Панькевич у післявоєнні роки основну свою увагу зосереджує на питаннях історичної діалектології. У цей час він публікує дослідження «*Дві лемківські грамоти з початку XVII століття*» та інші. Свої студії в цій галузі І. Панькевич узагальнив у дослідженні «*Нарис історії українських закарпатських говорів*», частина І. *Фонетика*, яке вийшло в 1958 р. В українському мовознавстві це взагалі перша спроба монографічного опису місцевих писемних пам'яток. Того ж року помертвено була опублікована наступна важлива праця І. Панькевича «*До питання генези українських лемківських говорів*», з якою вчений мав виступити на четвертому міжнародному конгресі славистів у Москві.

У 20-х і 30-х роках низку праць про закарпатські і південнолемківські говори написав Георгій Геровський (1886–1959): «*О языке грамоты 1404 г.*», «*Русский язык в церковно-славянско-русской грамматике Михаила Попа-Лучкая*», «*Jazyk Podkarpatské Rusi*». У 1946 р. в журналі «*Костёр*» було вміщено невеличку розвідку І. Геровського (всього на дві сторінки) під назвою «*Словарный состав южнокарпатской народной речи*», у якій учений зробив спробу представити загальну характеристику словникового складу говорів Закарпаття і Пряшівщини.

Кілька праць з діалектології на матеріалі східнословачьких українських говорів підготував чеський україніст Ярослав Моравець. У його статті «*Зміни в українській говірці села Убля на Словаччині протягом останніх 60 років*» розглянуто не тільки фактичні зміни, яких обстежується говірка зазнала в цей період, але й їх передумови, які ці зміни безпосередньо чи посередньо спричинили.

Власні спостереження над мовою в Ублі Я. Моравець подає в зіставленні з наведеними у монографії Олафа Броха «*Узрорусское нарѣчіе села Убли (Землинскаго комитата)*», виданій російською мовою 1900 р. в Санкт-Петербурзі.

У ній автор відзначив такі фонетичні та морфологічні явища, що є типовими не тільки для ублянської говірки, але й близьких говірок ужанської групи говірок. Ці говірки визначаються передусім наявністю в них повноголосних форм (*воробил'*, *молотити*). Характерною рисою ублянської говірки є наближення -у- до -о- (зокрема в наголошених позиціях: *баву́сы*, *гру́шка*, *пл'у́ца*). Давні звукосполучення -гы-, -кы-, -хы- змінилися в -ги-, -ки-, -хи-, у певних позиціях: *гину́ті*, *кихати́*, *хижа́*. Етимологічні -о-, -е- змінилися в -у-: *вуз*, *стул*, *прин'ус*.

Певний інтерес становлять також інші статті Я. Моравця, у яких на матеріалі українських говорів Пряшівщини розглядається теоретичне питання про вплив білінгвізму на загальний розвиток говорів на мовних пограниччях: «*K úloze bilingvismu ve vývoji pomezních nářečí, K metodice studia změn v pomezních nářečích*».

Докладний опис фонологічної та морфологічної систем однієї з говірок Східної Словаччини подав Андрій Куримський у статті «*Говірка села Новоселиця, Снинського району*». Автор доходить висновку, що «переважною більшістю своїх системних ознак новосільська говірка творить єдність з іншими укаючими українськими говорами Снинського району і разом з ними належить до бойківсько-середньозакарпатської південно-західних українських діалектів». Стаття супроводжується писаними транскрипцією взірцями розмовного мовлення досліджуваної говірки.

Особливо велике місце в діалектологічних дослідженнях має Й.О. Дзензелівський, який написав ряд праць про українські говори.

У дослідженні українських говорів Східної Словаччини плідно працював О. Лешка, який видав ґрунтовну монографію про говірку села Убля – «*Говор села Убля восточной Словакии. Этюды по украинской диалектологии*» (Прага, 1973), де, зокрема, дається синхронний опис говірки села Ублі Східної Словаччини, досліджується звукова і граматична будова говірки тощо.

Українськими говірками верхньої течії річки Цірохи займалися Микола Дуйчак, Юрій Муличак та Микола Штець. Розгляд антропонімії сіл Старинської долини подав М. Дуйчак, автором сільськогосподарської лексики всіх семи сіл (Велика Поляна, Дара, Звала, Остружниця, Руське, Смольник, Старина) є Ю. Муличак. Транскрипційні і магнітофонні записи сільськогосподарської лексики проводилися за спеціальним питальником, який охоплював назви традиційних сільськогосподарських знарядь, процеси роботи, пов'язані з ними, назви земельних ділянок та лексику, пов'язану з процесами вирощування та ростом сільськогосподарських культур.

У другій половині ХХ століття інтенсивно здійснюється дослідження діалектної лексики русинсько-українських говорів. З'являється чимала кількість мовознавчих праць, присвячених як загальним питанням української діалектної лексики, так і її окремим тематичним і лексико-семантичним групам. Лексика привертає найбільшу увагу дослідників, бо приховує в собі величезну кількість свідчень про минулі епохи, що важливі для вивчення не тільки української мови, але також матеріальної й духовної культури українського народу і слов'янства взагалі. Уже досліджено ряд тематичних груп, зокрема лексику страв, хліба, посуду і кухонного начиння (З. Ганудель), сільськогосподарську лексику, назви традиційних сільськогосподарських знарядь, процеси роботи, пов'язані з ними, назви земельних ділянок та лексику, пов'язану з процесами вирощування та ростом сільськогосподарських культур, сільськогосподарських знарядь (Ю. Муличак), ткацьку лексику (З. Ганудель), народномедичну (З. Ганудель, М. Чижмарова), лексику свійських тварин та частин їх тіла, скотарську лексику (Л. Милла, М. Штець), ботанічну лексику (М. Чижмарова, Н. Вархол), лексику комунікації і традиційного транспорту (Ю. Муличак, З. Ганудель, Л. Бенько), лексику традиційного народного

будівництва (З. Ганудель) та ін. Вівчарська та мли-нарська лексика, лексика бджільництва, гідрорельєфна та лісоплавна лексика в русинсько-українських говорах досі не тільки не вивчена, але й не зібрана.

Мета статті – провести огляд найважливіших праць Василя Петровича Латти, присвячених говорам русинів-українців Словаччини. Звернути увагу на стосунки вченого з Йосипом Дзендзелівським, виходячи з кореспонденції Й. Дзендзелівського до З. Ганудель.

Методи та методика дослідження. У роботі використано описовий метод. **Основні завдання:** зібрати потрібний до теми матеріал, проаналізувати актуальну літературу та з'ясувати досліджену досі проблематику названих говорів, вказати на найважливіші наукові досягнення Василя Латти.

Виклад основного матеріалу. Українські говори Східної Словаччини належать до південно-західної групи українського наріччя. Вони є окраїнними говорами, які, розвиваючись у специфічних умовах, зберігають архаїчні особливості. Досліджувані говори здавна контактують з навколишніми українськими, закарпатськими, словацькими шариськими, списькими, земплінськими та сотацькими, польськими горальськими, німецькими переселенськими на Спиші та північноугорськими говорами. У дослідження фонетичної системи, граматичної будови і лексики південнолемківських говорів, в тому числі і говірок, досліджуваних нами, неоціненний внесок зробили наші попередники, знані мовознавці-діалектологи. Дослідження українських говорів карпатського ареалу в минулому були спрямовані передусім на явища фонетичні та морфологічні, на дослідження історичних джерел, зокрема різних грамат, та інших історичних документів.

Одним з найбільш авторитетних словацьких українців вважається **Василь Латта** (1921 – 1965), уродженець села Пчолинне на Снинщині, педагог та громадський діяч. Він був добре обізнаний з мовною ситуацією на Східній Словаччині, яка є перехрестям трьох слов'янських мов – словацької, української і польської. Дослідник поставив собі за мету проаналізувати діалектну систему (фонетичну, морфологічну, синтаксичну, лексичну, ономастичну і топономастичну) говорів усього українського регіону Східної Словаччини.

В. Латта написав і опублікував у різних виданнях до двох десятків статей про говори русинів-українців. Серед них такі: «*Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии*», «*Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии*», «*Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии*», «*Словацько-українська мовна межа*», «*Система наголосу українських говірок Східної Словаччини*» та ін. У статті «*Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии*», відзначивши, що в досліджуваних, як і в інших українських говорах, давні **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* рефлексуються через звичайні східнослов'янські повноголосні звукосполучення, В. Латта констатує в праці вживання великої кількості слів з не-

повноголоссям, причому останні – все лексичні запозичення – представляють словакізми, полонізми, церковнослов'янізми. Полонізми типу *дрыга*, *дріта*, *млодый*, *млода* та ін. поширені переважно в західній частині досліджуваних говорів. Церковнослов'янізми (*благый*, *владыка*, *хранител*, *град*) поширені на всій досліджуваній території. Опис і додана лінгвістична карта дають докладне уявлення про територіальний розподіл і співвідношення повноголосних і неповноголосних структур на досліджуваній території.

Мовною межею В. Латта займається у статті «*Словацько-українська мовна межа*». Щоб об'єктивно, без якихось упереджень дати аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми, автор залучає досить широке коло фактів, практично увесь наявний у розпорядженні матеріал – 23 фонетичні, 20 морфологічних, 1 синтаксичну та ряд лексичних рис, які служать диференційними ознаками у визначенні словацько-української мовної межі. Після перегляду цих рис автор стверджує, що «фонетичні і морфологічні ознаки завдяки своїй послідовності і системності є сталішим, важливішим і надійнішим критерієм, ніж ознаки лексичні» [Латта 1979–1981, с. 102]. Він на досліджуваній території виділяє такі зони: 1) зона українських сіл; 2) зона змішаного українського і словацького населення; 3) зона з переходом частини населення з української говірки на словацьку; 4) зона часткової втрати української говірки; 5) зона повної втрати української говірки; 6) зона населених пунктів з повним переходом населення з української говірки на словацьку (східнославацький діалект ужівського типу) [Латта 1979–1981, с. 103–105]. Для наочності науковець уклав карту українсько-словацької мовної межі, яка в Атласі вміщена під № 355. Атлас Василя Латти, як і чотири томи «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» Зузани Ганудель, наочно і переконливо на всіх мовних рівнях утверджують український характер досліджуваних говорів [Ганудель 2011а, с. 142].

У статті «*Система наголосу українських говірок Східної Словаччини*» В. Латта не лише уточнює межу стабільного наголосу порівняно з тим, як її визначали Й. Шемлей, Г. Геровський, І. Панькевич, З. Штібер, але й визначає критерії розмежування говорів щодо акцентуації. Певний різнобій, на думку вченого, у визначенні ізоглоси вільного і стабільного парокситонічного наголосу зумовлений недостатнім ознайомленням його попередників з лінгвогеографічними даними про наголос, які не характеризують питання наголосу, як акцентологічну систему в цілому. Василь Латта виділив для східної частини досліджуваних говорів Східної Словаччини вільний, рухомий східнослов'янський наголос, для західної частини території постійний, нерухомий.

Досліджуючи східнославацькі українські говори, він визначив словацько-українську мовну межу, запропонував теорію регіональних та національних атласів та періодизацію розвитку фонологічних систем у східнослов'янських мовах. Зібрані під час його діалектологічних експедицій 1951–1965 рр. матеріа-

ли з 270 українських населених пунктів стали основою укладеного вченим «Атласу українських говорів Східної Словаччини» (1991). Автор ставив собі мету показати в атласі якнайповніше відбиття географічного поширення діалектних явищ, важливих для всебічної характеристики системи досліджуваних говорів, які виявляються у взаємному протиставленні місцевих діалектних відмінностей, а також у протиставленні останніх до відповідних явищ загальноукраїнської мови, а у порівняльних планах часто і до явищ сусідніх – словацької і польської мов. Цій меті підпорядкована також сітка населених пунктів атласу В. Латти, у яку, крім 258 українських, він включив 10 словацьких, які репрезентують словацькі спиські, горальські, шариські, сотацькі, земплинські та перехідні земплинсько-ужанські говори, а також 2 польські населені пункти. Текст цієї безцінної праці, що вийшла вже після смерті автора, упорядкували та доповнили Зузана Ганудель, Івор Ріпка та Мирослав Сополіга. За задумом В. Латти, Атлас мав охопити цілу систему і структуру українських говорів Східної Словаччини на всіх мовних рівнях. Він містить 399 карт, із яких чотири допоміжні карти-схеми, 195 карт фонетичних явищ, 123 карти морфологічні, 38 синтаксичних (зведених) карт. Діалектна лексика представлена на 39 картах (назви *нареченого, молодої, дружини брата, тітки, шурини, старости села*, назви для *села, дороги*, назви для *зо-зулі, курки, кота-кішки* та ін.). Велика частина матеріалу Атласу Василя Латти подана у формі індексу як некартографований матеріал [Латта 1991, с. 475–499], який представляє лексика *будівельна* (цегла, горище, призьба, поріг, бляха, сипанець, хлівець ноші та ін.), *сільськогосподарська* (сінікос, жнива, кіся, брусок, гряділь, борозна, рілля, гній, гноївка, сокира, кузня та ін.), *лексика сільськогосподарських культур і рослин* (щавель, кольрабі, морква, льон, порічки, агрус, чорниця, яблуко, кульбаба, плетуха, чебрець, конюшина, ромашка, шишшина, терен, бузина та ін.), *зброї та транспорту* (батіг, канчук, узда, велосипед, руксак), *тваринницька* (худоба, звір, бугай, кінь, вепер...), *ткацька лексика* (клоччя, снувальниця, потак, ціпки, ..), *лексика одягу і взуття* (одежа, спідниця, опліччя, сорочка, чепець, чоботи, ..), *страви* (кипіти, замісити, різанці, шкварки, холодець, росіл, мериндя,..), *посуду і кухонного начиння* (горня, цідилко, пляшка, масничка, кошик, корито,..) і т. ін.

Основні теоретичні засади цього атласу В. Латта виклав у статті «*К вопросу диалектологических атласов областного типа*» та в статті «*Принципи картографування і побудова атласу українських говорів*». Він писав: «Кожна карта атласу повинна давати якнайповнішу лінгвогеографічну інформацію щодо мовних явищ. Тому треба уникати надмірної інтерпретації, свавільних рішень та узагальнень у викладі. Це має робити той, хто користуватиметься атласом. Ми намагаємося відобразити на карті не ізольовані явища, а цілий ряд репрезентантів (монотематичні синтетичні карти) або й більшу кількість явищ слова, взаємно пов'язаних (політематичні аналітичні карти) [Латта 1979–1981, с. 161]. Лінгвістичний атлас не може повністю відбити різноманітність лексичної диференціації діалектів, тому В. Латта пе-

редбачав подати весь зібраний матеріал у словнику за тематичними групами. Це одночасне зображення багаточленних протиставлень дає можливість виявити всі особливості варіантів картографованого явища, а в атласі обмежених розмірів розширити його зміст і одночасно зберегти його повноту, що є важливою особливістю і навіть перевагою атласу регіонального типу. Новизна атласу В. Латти у порівнянні з іншими регіональними та загальнонаціональними атласами ґрунтується на новому принципі складання легенди карти як точної і раціональної системи позначень, формально виражених і упорядкованих ключем. Ключ допомагає найбільш економно скласти легенду карти. Атлас В. Латти у порівнянні з іншими атласами вносить багато нового у теорію і практику лінгвістичного картографування [Ганудель 2011а, с. 140; 2011б, с. 83].

Для мовознавців України, пише В. Федонюк, атлас є цінним передусім тим, що відтворює конкретний (кінець 50-х – початку 60-х років ХХ ст.) стан діалектного мовлення українців одного з найбільших діаспорних регіонів з тих, що безпосередньо прилягають до материкової України. Репрезентована в ньому сукупність хронологічно й якісно відмінних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних явищ створює можливість окреслити межі багатьох процесів, відомих і материковій мові, а відтак, простежити наслідки взаємообміну мов і говорів, викликані міжетнічними контактами, міграцією та іншими зовнішніми впливами [Федонюк 2015, с. 123].

Долею Атласу Василя Латти цікавилися словацькі й закордонні вчені, серед них, наприклад, Йосип Дзендзелівський. Це видно з його кореспонденції до Зузани Ганудель:

Ужгород, 06. 12. 1980

Вельмишановна Зузано Томашівно!

Словник та інші книги одержав, дуже Вам дякую. Одержав також Вашого листа, в якому Ви повідомляєте про ряд цікавих речей. Пріємно, що справа з атласом В.П. Латти зрушилася з місця. Але де сам атлас тепер? Важливо було б той атлас уважно розглянути і т. ін. У всякому разі потрібно все від нас залежне зробити, щоб той атлас побачив світ [Čižmárová 2015, с. 70].

В. Латті був присвячений I том «*Наукового збірника Музею української культури в Свиднику*» (1965), який уклав Микола Мушинка. У вступі до збірника він подав життєпис ученого, а в кінці розмістив статтю В. Латти «*Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии*».

Найважливіші роботи В. Латти були видані в «*Наукових записках*» СРУС № 8 – 9 (1979 –1981), у яких подана з пера Йосипа Дзендзелівського висока оцінка наукової роботи дослідника. Він пише: «Латта не збирався повторювати своїх попередників чи збирати «кришки», уточнюючи і деталізуючи висловлені ними окремі положення тощо. З самого початку було видно, що з'явився новий молодий, але самобутній вчений зі всіма уподобаннями, інтересами, своїм почерком і широкими планами»

[Дзендзелівський 1981, с. 6].

До 70-и недожитого рiччя В. Латти було організовано Міжнародну наукову конференцію «*Наукова спадщина Василя Латти і дослідження говорів карпатського мовного ареалу*», матеріали якої були опубліковані в «Наукових записках № 18» (1993) із вступом Зузани Ганудель.

Готуючись до ювілейної конференції, Й. Дзендзелівський писав: *Обов'язково я хочу прийти на цю конференцію, бо В.П. Латта, окрім іншого, це й мій добрий приятель, який був у нас дома, а я був у нього в хаті в Братиславі, з яким ми досить подружилися в Софії на V Міжнародному конгресі славистів* [Čižmárová 2015, с. 207–208]. Його інформували про організацію наукової конференції: *Як іде справа з плануванням програми конференції, присвяченої 70-річчю В. П. Латти? Я думав про свою тему і гадаю, що вона залежатиме від того, які теми оберуть для себе Ваші співробітники. Думаю, що обов'язково має бути тема «Внесок В. П. Латти в лінгвогеографічне вивчення українських говорів Східної Словаччини». Як пригадую, цю тему як обов'язкову я пропонував у програму під час наших розмов у Польщі. Якщо Ви самі цієї теми не взяли, то я не проти попрацювати над нею. Правда, для її опрацювання мені потрібно було б якийсь час полистати матеріали (рукописні) В.П. Латти, які тепер, як я зрозумів, знаходяться у Свиднику* [Čižmárová 2015, с. 191].

У наступному листі Й. Дзендзелівський позитивно висловлюється про конференцію: *Я все згадую про снинську конференцію і думаю, що річниця В.П. Латти була організована і проведена цілком добре, по-діловому, без зайвого зовнішнього шуму і бутафорії. Звичайно, що найвизначнішим в усьому було своєчасне видання його атласу. Знаю, що Ви особисто затратили багато часу і ще більше енергії, щоб то все довести до*

толку. Я просив Мирослава, щоб примірник атласу Латти послали проф. Олексі Горбачу у ФРН.

З мого побуту у Снині все ж дві речі залишили важкий чи сумний спогад. Це, по-перше, Ваше русинство, а по-друге, поведінка дружини Латти. Я її запам'ятав зовсім іншою, не один раз вона з Василем П. бували у нас в Ужгороді, бували ми і в Братиславі. Видно, це одна з тих, про яких писав Т.Г. Шевченко (що „за шмат гнилої ковбаси“...). [Čižmárová 2015, с. 218–219].

До недожитого 90-ліття Василя Латти Кафедра україністики Пряшівського університету організувала Міжнародну наукову конференцію *Словацько-українські відносини в галузі мови, літератури та культури* (2011). Матеріали конференції були опубліковані у збірнику, виданому філософським факультетом Пряшівського університету у 2012 р.

Висновки. Українські говори Словаччини досліджувались на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях в діахронному та синхронному аспектах. Одним із кращих діалектологів вважається Василь П. Латта, який досліджував українські говори Словаччини у кінці 50-х та на початку 60-их років ХХ століття. Діалектний матеріал сам ретельно записував у селах Східної Словаччини з русинсько-українським населенням. Свої дослідження публікував у різних наукових часописах та збірниках удома й за кордоном. Найважливіші його роботи були видані у Наукових записках СРУС. В. Латта описав систему голосних і приголосних у досліджуваних говорах, визначив словацько-українську мовну межу, запропонував теорію регіональних та національних атласів і періодизацію розвитку фонологічних систем у східнослов'янських мовах. Зібрані під час його діалектологічних експедицій 1951–1965 рр. матеріали з 270 населених пунктів стали основою укладеного вченим «Атласу українських говорів Східної Словаччини».

Література

1. Ганудель З. Особистість Василя Латти і його наукові досягнення. *Українська мова*. 2011а. № 4. С. 137–147. URL: <https://www.google.sk/search?q=Особистість+Василя+Латти+і+його+наукові+досягнення>
2. Ганудель З. Українські говори Східної Словаччини у лінгвістичних атласах. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2011б. Випуск 24. С. 81–84.
3. Дзендзелівський Й. Василь Петрович Латта. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 5–17.
4. Дзендзелівський Й. Атлас В.П. Латти в контексті слов'янських лінгвістичних регіональних атласів. *Наукові записки*. 18. Пряшів: Союз Русинів-Українців Словацької Республіки.
5. Латта В. Полногласие в українських говорах Восточної Словаччини. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 18–30.
6. Латта В. Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 149–155.
7. Латта В. К вопросу диалектологических атласов областного типа. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 110–118.
8. Латта В. Словацько-українська мовна межа. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 92–105.
9. Латта В. Принципи картографування і побудова атласу українських говірок. *Наукові записки*. 8–9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР, 1979–1981. С. 156–163.
10. Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1991. 552 с.
11. Čižmárová M. (ed.) *Ukrajinstika, lingvistika, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. 244 s.
12. Федонюк В. Сучасна словацька лінгвістична україністика: досягнення та втрати. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 2015. Випуск 23. С. 122–130.

References

1. Hanudel Z. (2011a) Osobystist Vasylia Latty i yoho naukovi dosiahnennia [Vasyl Latta's Personality and His Scientific Achievements]. *Ukrainska mova*. № 4. S. 137–147. URL: <https://www.google.sk/search?q=Osobystist+Vasylia+Latty+i+yoho+naukovi+dosiahnennia> [in Ukrainian].
2. Hanudel Z. (2011b) Ukrainski hovory Skhidnoi Slovachchyny u lingvistychnykh atlasakh [Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia in Linguistic Atlases]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya. Socialni komunikacii*. Uzhhorod, 2011. Vypusk 24. S. 81–84 [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiy Yo. (1979–1981) Vasyl Petrovych Latta [Vasyl Petrovych Latta]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Priashiv: Kulturnyi soyuz ukrainskykh trudiashhykh u ChSSR, 1979–1981. S. 5–17 [in Ukrainian].
4. Dzendzelivskiy Yo. (1993) Atlas V. P. Latta v konteksti slovyanskykh linhvistychnykh rehionallnykh atlasiv [Atlas of V.P. Latta in the Context of Slavic Linguistic Regional Atlases]. *Naukovi zapysky*. 18. Priashiv: Soyuz Rusyniv-Ukrainsiv Slovatskoi Respubliky. S. 25–34 [in Ukrainian].
5. Latta V. (1979–1981) Polnoglasie v ukrainskikh govorah Vostochnoy Slovaki [Polnoglasie in the Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Priashiv: Kulturnyi soyuz ukrainskykh trudiashhykh v ChSSR. S. 18–30 [in Russian].
6. Latta V. (1979–1981) Systema naholosu ukrainskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny [The System of Emphasis in Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Priashiv: Kulturnyi soyuz ukrainjkykh trudiashhykh v ChSSR. S. 149–155 [in Ukrainian].
7. Latta V. (1979–1981) K voprosu dialektologicheskikh atlasov oblastnogo tipa [On the Issue of Dialectological Atlases of a Regional Type]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Priashiv: Kulturnyi soyuz ukrainskykh trudiashhykh v ChSSR. S. 110–118 [in Russian].
8. Latta V. (1979–1981) Slovatsko-ukrainska movna mezha [Slovak-Ukrainian Language Border]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Priashiv: Kulturnyi soyuz ukrainskykh trudiashhykh v ChSSR. S. 92–105 [in Ukrainian].
9. Latta V. (1979–1981) Prynypy kartohrafuvannia i pobudova atlasu ukrains'kykh hovirok [Principles of Mapping and Creation of an Atlas of Ukrainian Dialects]. *Naukovi zapysky*. 8–9. Prjashiv: Kuljturnyj soyuz ukrajinsjkykh trudjashhykh u ChSSR. S. 156–163 [in Ukrainian].
10. Latta V. (1991) Atlas ukrainskykh hovoriv Skhidnoi Slovachchyny [Atlas of Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia]. Priashiv: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. 552 s. [in Ukrainian].
11. Čizmárová M. (2015) Ukrajinstika, lingvistika, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka (2015). [Ukrainian Studies, Linguistics, Personalities. Materials for Research into the History of Ukrainian Language] Ed. Mária Čizmárová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 244 s. [in Slovak].
12. Fedoniuk V. (2015) Suchasna slovatska linhvistychna ukrainistyka: dosiahnennia ta vtraty [Modern Ukrainian Linguistics in Slovakia: Achievements and Failures]. *Naukovi zapysky Nacionalnoho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Vypusk 23. S. 122–130 [in Ukrainian].

RESEARCH OF UKRAINIAN (RUTHENIAN) DIALECTS OF SLOVAKIA IN THE VASYL LATTA'S SCIENTIFIC WORKS

Abstract. The article deals with the history of the study of Ukrainian dialects in Slovakia. The main attention is focused on the scientific activity of the outstanding East Slovak dialectologist Vasyl Latta. His most significant achievements in the study of phonetic, morphological, syntactic and lexical phenomena of the Ukrainian language of the Ruthenian-Ukrainians of the East Slovak region are analysed on the basis of the material collected himself. Vasyl Latta's scientific interest is focused on the Ukrainian (Ruthenian) dialects of Eastern Slovakia, which he knew well and recorded according to a specially prepared program. He collected narrative material from 270 villages peopled by Ukrainian (Ruthenian) population of eastern Slovakia and intended to publish two volumes of the Ukrainian dialect atlas. The network of studies also included villages that represent separate transitional dialects of Spish, Sharish, Zemplin, transitional dialect of Zemplin-Uzh area and Goral dialect. Vasyl Latta's daring plans did not succeed because in 1965 he died unexpectedly at the age of forty-four. In his research, he applied the method of linguistic geography, elaborated his own way of interpreting narrative material with the use of historical, ethnographic and other data. From 1954 until the end of his short life, he worked intensively on the linguistic atlas of the Ukrainian dialects of eastern Slovakia. Huge manuscript material has been waiting for publication for more than 20 years in the funds of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. In 1991, on the occasion of the linguist's seventieth birth anniversary, the Atlas of the Ukrainian dialects of eastern Slovakia was published on the basis of his manuscripts thanks to the editors Zuzana Hanudelova, Ivor Ripka and Miroslav Sopolyha. The Atlas is a notable contribution to the theory and practice of Ukrainian and Slavic linguistic geography in general. The materials of the Atlas are original and authentic, of high quality and will serve the next generations of researchers.

Keywords: Vasyl Petrovych Latta, Ukrainian dialects of Slovakia, Atlas of Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia.

© Чижмарова М., 2021 р.

Марія Чижмарова – кандидат філологічних наук, професорка інституту україністики філософського факультету Пряшівського університету, Пряшів, Словаччина; maria.cizmarova@unipo.sk; <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/instituty-fakulty/iuass/personalneobsadenie/profesoriprofesorky/mariacizmarova/>

Maria Chizmarova – Candidate of Philology, Professor at the Institute of Ukrainian Studies, University of Preshov, Preshov, Slovakia; maria.cizmarova@unipo.sk; <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/instituty-fakulty/iuass/personalneobsadenie/profesoriprofesorky/mariacizmarova>

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА Й.О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНЕЗИ ЗАКАРПАТСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК Дзендзелівський 811.161.2' 282.2 (477. 87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).271–279

Юсип-Якимович Ю. Внесок професора Й.О. Дзендзелівського до вивчення генези закарпатського діалекту; бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Дослідженню закарпатського діалекту Й.О. Дзендзелівський присвятив понад 40 років свого життя, вписавши золоті сторінки в українську та слов'янську діалектологію, діалектну лексикографію, лексикологію з проекцією на загальнослов'янський контекст. У статті аналізуються праці професора Й.О. Дзендзелівського, що стосуються генези діалектних угруповань району Карпат і становлять золотий фонд української історичної діалектології. Питання генези окремих більших чи менших українських діалектних угруповань, зокрема й регіону Карпат, належить до найвужчих проблем діалектології. Особлива увага професора Й.О. Дзендзелівського протягом усього його наукового життя була прикута до вивчення цієї найвужчої проблеми історичної діалектології – генези закарпатського діалекту крізь призму впливів екстралінгвальних чинників, генези окремих закарпатських говірок (марамороських, боржавських, ужанських, верховинських, гуцульських), генетичної спільності закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами, закарпатських говорів та питань генези української мови. Учений довів, що витоки закарпатських говірок сягають пізньопраслов'янської доби, як і постання української мови, що стало предметом листування з професором Ю. Шевельовим і наводиться у статті.

Й.О. Дзендзелівський в основу дослідження генези діалектних масивів регіону Карпат поклав ґрунтовні мовознавчі дослідження з: лінгвогеографії; дані історії мови; дані писаних пам'яток; архівні матеріали. На процес формування лінгвістичного ландшафту Українських Карпат вплинули екстралінгвальні чинники: історія заселення (колонізації) краю; адміністративний поділ; історія матеріальної і духовної культури.

Учений довів, що закарпатські говори *українські* тому, що вони, як і сусідні лемківські і бойківські, і говори всіх інших регіонів України, входять до орбіти української мови; у своєму багатовіковому розвитку вони пережили ті самі мовні процеси і еволюціонували в одному напрямі з рештою українських діалектів та говорів.

Ключові слова: закарпатський діалект, генеза говірок, українські діалекти, генетична спільність, екстралінгвальні чинники, пізньопраслов'янська мова, говори південно-західного наріччя, генеза української мови.

Постановка проблеми. Відзначаючи столітній ювілей професора Й.О. Дзендзелівського, зазначимо, що за життя його ім'я як ученого та педагога було добре відоме та авторитетне не тільки серед славистів України, а й далеко за її межами. У його доробку – монографії, діалектологічні атласи, статті, матеріали з історії українського та слов'янського мовознавства, відшукані ним в архівах та рукописних відділах бібліотек матеріали з історії українського та слов'янського мовознавства – понад 550 наукових праць.

Й.О. Дзендзелівський – відомий дослідник історії української мови, української і слов'янської діалектології, лексикології, лексикографії та лінгвогеографії. Вчений уписав нові сторінки в дослідження історії української мови та історії українського мовознавства, створивши низку розвідок про українських учених: О. Павловського, І. Панькевича, А. Кримського, В. Гнагюка, О. Потебно, І. Вагилевича, М. Руберовського, І. Огієнка, М. Павлока, Н. Малечу, Ф. Жилка, В. Латту та ін. [див. Бібліографія праць 2001]. Науковий доробок професора Й.О. Дзендзелівського в галузі історії українського мовознавства та історії української мови потребує системного монографічного опрацювання.

Нові сторінки вписав учений до історії літературної мови та історії мовознавства в Закарпатті: наукові розвідки про А. Коцака, В. Довговича, Ю. Венеліна-Ґуцу, М. Лучкая, О. Духновича, В. Гренджудонського, І. Панькевича І. Гарайду, Ю. Гойду;

Л. Деже, М. Штеця, З. Ганудель, Підкарпатське об'єднання наук, яке діяло в Ужгороді в 1941–1944 рр. та ін.) [див. Бібліографія праць 2001].

Й.О. Дзендзелівський понад 40 років досліджував українські діалекти Закарпаття, розробив теорію регіональних лінгвістичних атласів та їх специфіку. Описав низку лексичних підсистем говорів Закарпаття – млинарства, ткацтва, вівчарства, сільського господарства, спорідненості та свояцтва і т. ін., заснував Ужгородську діалектологічну школу.

Особлива увага професора Й.О. Дзендзелівського була прикута до вивчення генези діалектних угруповань району Карпат, генези окремих (верховинських) говорів, генетичної спільності закарпатських говорів із говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами, також закарпатських говорів та питань генези української мови.

Аналіз досліджень. Постать професора Йосипа Дзендзелівського як невтомного працівника науки та педагога високо оцінювалась О. Купчинським [Купчинський 2001, с. 13–23]. Як дослідника українських говорів Закарпаття – І.В. Сабодошем. Питання історії українського мовознавства XIX ст. та історії мовознавства в Закарпатті у працях Й.О. Дзендзелівського досліджувала В.І. Статеева. Лексикографічні наукові зацікавлення професора Й.О. Дзендзелівського стали темою наукової розвідки Б.К. Галаса.

Внесок професора Й.О. Дзендзелівського до вивчення генези закарпатського діалекту системно ще не досліджувався.

Мета статті. Питання генези окремих більших чи менших українських діалектних угруповань, у тому числі й регіону Карпат, за визначенням самого професора Й.О. Дзендзелівського, належить до найвужчих проблем діалектології [Дзендзелівський 1993, с.184], досліджена порівняно недостатньо, відсутнє її монографічне опрацювання. З одного боку, проблема генези належить до найвужчих питань історичної діалектології, а з іншого, дослідження генези будь-якого діалекту, ґрунтовне його вивчення вимагає кропіткої праці, окрім мовознавців, ще й археологів, істориків, етнографів та ін. Для генетичного вивчення діалектів, як зазначав Й.О. Дзендзелівський, потрібні: 1) докладні відомості (у вигляді монографічних описів, лінгвістичних атласів, діалектних словників тощо) про сучасний стан досліджуваного діалекту (групи діалектів, говорів) та суміжних діалектних масивів; 2) результати ґрунтового лінгвістичного вивчення місцевих писемних пам'яток; 3) усебічні знання історії (включаючи й археологію) обстежуваного регіону в загальному історичному контексті всієї національної території та сусідніх народів, зокрема дані з історії заселення та дозаселення території, економічних, адміністративних, культурних центрів, їх зв'язків з центрами сусідніх районів, дані адміністративно-територіального поділу, виробничих галузей місцевості; 4) знання етнографії, історії матеріальної і духовної культури народу [Дзендзелівський 1981, с. 45].

Мета статті – системно дослідити внесок професора Й.О. Дзендзелівського до цієї найвужчої проблеми – до вивчення генези закарпатського діалекту крізь призму впливів екстралінгвальних чинників, витоків закарпатських говірок, що сягають пізньопраслов'янської доби, генетичної спільності закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами, також закарпатських говорів та питань генези української мови.

Методи та методика дослідження. Динаміка мови належить до центральних проблем мовознавства. Як зазначає професор П.Ю. Гриценко, настанова досліджувати динаміку мови особливо актуальна стосовно діалектів, оскільки народне мовлення зазнає відчутного впливу різноманітних чинників, серед яких визначальними є: докорінна трансформація структури соціуму носіїв говірок, відповідно – простору функціонування діалектної форми буття мови; соціокультурні перетворення позамовного середовища; співіснування і взаємодія з іншими формами комунікації (літературною мовою, соціальними діалектами, іншими мовами). У різних частинах етномовного континууму зазначені чинники виявляються в неоднакових формах та з різною інтенсивністю; така різноплановість становить спеціальний важливий об'єкт студій [Гриценко 2017, с. 7]. У процесі дослідження нами залучені описовий, порівняльно-історичний, генетичний

методи, елементи реконструкції фонетичної та морфологічної діалектної системи, зіставний метод та метод портретування відомого вченого –лінгвіста. «Уведення в науковий і культурний простори інформації про говірки та діалектний континуум у цілому, формування позитивної аксіології діалектів як закономірної і важливої форми буття мови – це передумова їх збереження, що є невід'ємним складником екології мови» [Гриценко 2017, с. 10].

Виклад основного матеріалу. Закарпатський діалект, чи говір, – один із архаїчних говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя української мови – з різних точок зору досліджували І. Верхратський, В. Гнатюк, О. Брок, І. Панькевич, С. Бевзенко, К. Галас, Г. Геровський, Й. Дзендзелівський, В. Добош, В. Лавер, П. Лизанець, В. Німчук, І. Сабадош, І. Фогорашій, П. Чучка, М. Грицак, Л. Деже, В. Латта, З. Ганудель, О. Горбач та ін. (див. детальніше бібліографічний покажчик [Закарпатський діалект 2009]).

Першим в україністиці спеціальним дослідженням генези окремої групи говорів узагалі є праця І. Панькевича «Гене́за українських лемківських говірок», доповідь на IV Міжнародному конгресі славистів [Панькевич 1958 (1)]. Вивченню проблеми генези діалекту регіону Карпат, зокрема, присвячений «Нарис історії закарпатських говорів. Ч.I. Фонетика» теж І. Панькевича [Панькевич 1958 (2)].

Проблема генези діалектних угруповань району Карпат знайшла ґрунтовне висвітлення в працях професора Й. Дзендзелівського: а саме 1) стан дослідження генези українських діалектів [Дзендзелівський 1981]; 2) гене́за окремих (зокрема, верховинських) говорів [Дзендзелівський 1998]; 3) дослідження генетичної спільності закарпатських говорів із говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами [Дзендзелівський 1993]; 4) наукова розвідка про закарпатські говори та питання генези української мови [Дзендзелівський 1996] та 5) спроба реконструкції фонетичної та морфологічної систем станом на кінець XIV ст. [Дзендзелівський 2002].

В основу дослідження генези діалектних масивів регіону Карпат Й.О. Дзендзелівський поклав ґрунтовні мовознавчі дослідження з:

1) лінгвогеографії (лінгвістичні атласи, інтерпретацію лінгвістичних карт); 2) дані історії мови, включаючи й історичну ономастику; 3) дані писаних пам'яток та архівні матеріали. Важливими є *екстралінгвальні чинники*, що вплинули на процес формування лінгвістичного ландшафту Українських Карпат: 1) дані історії колонізації (заселення) досліджуваної території; 2) дані адміністративного поділу, торгівлі: шляхів комунікації та релігійних центрів; 3) історії матеріальної і духовної культури.

Окрім іншого, виокремимо дві проблеми: 1. *Витоки закарпатських говірок*. 2. *Вплив екстралінгвальних чинників на процес формування лінгвістичного ландшафту Українських Карпат*.

1. Витоки закарпатських говірок розглянемо крізь призму наукових міркувань Й.О. Дзендзелівського, висловлених у листуванні з профе-

сором Ю.В. Шевельовим [Дзензелівська 2003, с. 653–686].

Як відомо, в радянські часи панівною була догма давньоруської мови як спільної колиски східнослов'янських мов.

Однак у постанні української мови безпосередньо з праслов'янської, а не з давньоруської Й.О. Дзензелівський почав переконуватися після прочитання праць С. Смаль-Стоцького, О. Колесси, Є. Тимченка та низки інших противників спільної «колиски», особливо праці Ю. Шевельова «Чому общерусский язык, а не вѣборуська мова?», а ще більше впевнився, коли почав працювати в постійній комісії, а згодом і в редколегії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу.

У листі до Ю. Шевельова, який високо цінував Й.О. Дзензелівського і був переконаний, що він «належить до – не таких уже численних – справжніх мовознавців на Україні» (підкреслення Ю.В. Шевельова), Йосип Олексійович зазначав: «Скажу навіть трохи більше. У 1964 році на 7-му міжнародному конгресі антропологічних і етнографічних наук я мав доповідь «К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат» [1964], у якій переважно на матеріалах свого атласу я прийшов до висновку, що сх[ідні] слов'яни на південних схилах Українських Карпат з'явилися ще до приходу в Середньодунайську низовину кочових племен мадяр. Райони, що безпосередньо прилягають до вододілу Карпатського хребта, в 10–14 ст. були безлюдними чи майже не заселеними. Отже, східнослов'янські говірки Закарпаття в цей час природою були, власне, ізольовані чи майже зовсім ізольовані від тодішніх східнослов'янських говорів на північ і північний схід від Карпатського хребта. Тобто інновації, що появлялися на основному терені на північ від Карпат, не могли чи майже не могли звичайно іррадіювати на безпосередньо не зв'язане Закарпаття» [Дзензелівська 2003, с. 666]. Але, стверджував професор, закарпатські говори *українські*, тобто загальний напрям мовного розвитку був такий, як і в українських говорах на північ і північний схід від Карпатського хребта. «На цьому у своїй доповіді я зупинився, бо далі про те, що думав, не смів і заїкатися» [Дзензелівська 2003, с. 666]. Своє міркування про праслов'янське походження, не тільки закарпатського діалекту, але й української мови Й.О. Дзензелівський звіряє Ю.В. Шевельову: «А думав тоді я, власне, так: якщо закарпатські говори українські і якщо вони так довго і природною перепорою, і політично були ізольовані від основного українського материка, то це мало б означати, що „гени“ українських явищ на Закарпаття принесені ще до 10-го ст. Отже, укр[аїнська] мова почала формуватися не з 13 чи 14-го століття, як офіційно проголошувалося згори, а задовго до цього; отже, «спільна колиска» – то політична фікція» [Дзензелівська 2003, с. 666].

Й.О. Дзензелівський у листі просить Ю.В. Шевельова висловити своє міркування з цього питання, оскільки про генезу закарпатського

діалекту має намір підготувати доповідь на Третій Міжнародний конгрес українців.

У листі-відповіді Ю.В. Шевельов висловлює свою думку: «... закарпатські говірки доводять недвозначно, що формування української мови сталося в передісторичні часи, це для мене річ не дискусійна. Я показав це на фонетичних змінах [пізніше Шевельов, 2002¹], а Ви на лексичному складі. Уже одного ряду таких доказів досить для того, щоб довести цей факт. А вже коли збігаються дві такі аналізи, роблені абсолютно незалежно одна від одної, то й найскептичніший Хома Невірний не може сумніватися. Бог ніби спеціально створив закарпатські говірки, щоб довести цю тезу» [Дзензелівська 2003, с. 669].

Професор Й.О. Дзензелівський у листі до Ю.В. Шевельова від 10 квітня 1995р. зазначав, що факти різних говорів, що засвідчують генетичну цінність для закарпатського діалекту, є постійним предметом його зацікавлень: «Я все займаюся проблемою українських говорів р[айо]ну Карпат. Відібрав чимало фактів, що стосуються лемківськ[их], бойк[івських], покут[сько]-буков[инських] та закарпатських говорів. Йдеться про риси, що мають чи можуть мати вартість генетичну» [Дзензелівська 2003, с. 674]. Учений перераховує ряд об'єктивних обставин, що великою мірою все стримують, гальмують: 1) немає майже жодної праці про історію чи то бойків, чи покутсько-буковинських, закарпатських говорів, а історичні орієнтири щодо заселення, дозаселення, переселення у таких дослідженнях дуже багато важать; 2) бракує пам'яток старших періодів [Дзензелівська 2003, с. 674].

В останньому листі до Ю. Шевельова від 1 серпня 1995 р. Й.О. Дзензелівський ділиться тим, що продовжує працювати над генезою укр[аїнських] діалектів району Карпат, зокрема над лемківським, закарпатським, бойківським, гуцульським та покутсько-буковинським діалектами. «Я вирішив розпочати з трьох перших ... має бути між[ародна] конференція, присвячена етніч[ий] історії та етногенезу Українських Карпат. Туди я підготував доповідь «Лемківсько-закарпатсько-бойківські ізоглоси». Ця діалектна зона, гадаю, існувала уже десь у IX–X ст. Є ряд лемк[івсько]-закарп[атсько]-бойк[івських] ізоглос (точніше ізолекс), що мають продовження у с[ербо]-х[орватських], болгарських, македонських діалектах» [Дзензелівська 2003, с. 677]. Й.О. Дзензелівський припускає, що ці ізолекси сягають ще давніших часів, може, й праслов'янських, а цій діалектній зоні чітко протистоїть сусідня гуцульсько-покутсько-буковинсько-наддністрянська зона, далі має намір перейти до опису (генези, історичного розвитку) окремих діалектів [Дзензелівська 2003, с. 677]. «Крім фон[етичних] та грам[атичних] явищ, хочу широко залучати лекси-

¹ У цій монографії, яка вийшла у 2002 р., учений на широкому історичному, діалектному, міжмовному й текстальному ґрунті простежує розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської мови до сьогодні. Справжня „жива“ українська мова постала з праслов'янської, формуючися від 6 до 16 ст.

ку. Правда, лексичні діалектизми (і в українській), і в південнослов'янських] та західнослов'янських] мовах) – то речі, що звичайно не фіксуються в пам'ятках. Критерієм хронології тут можуть бути самі конфігурації ізолекс, семантика та словотвір» [Дзендзелівська 2003, с. 677]. Результатом цих напрацювань стала доповідь на Третньому Міжнародному конгресі українців 26 – 29 серпня 1996 «Закарпатські говори та питання генези української мови» [Дзендзелівський 1996].

У цій доповіді професор Й.О. Дзендзелівський відкрито викладає свої погляди, сформовані часом під впливом праць С. Смаль-Стоцького, О. Колесси, Є. Тимченка, Ю. Шевельова та ряду інших, що закарпатський український діалект почав формуватися ще задовго до IX–X ст., із пізньопраслов'янських часів, а отже, і українська мова постала безпосередньо з праслов'янської в результаті все більшої та глибшої її діалектної диференціації, чим спростовує версію так званої спільної колиски трьох братніх народів [Дзендзелівський 1996, с. 165].

У доповіді вчений підкреслював, що український закарпатський діалект становить значний науковий інтерес не лише для україністики, а й взагалі для славистики, оскільки знаходиться на перетині східного та західного слов'янства, а в минулому (до X ст.), крім того, ще й на безпосередньому пограниччі із південнослов'янським мовним масивом [Дзендзелівський 1996, с. 161].

На всіх мовних рівнях закарпатський діалект серед говорів південно-західного наріччя і взагалі всіх українських діалектів найближче стоїть до лемківського та бойківського. Вчений допускав: «вірогідно, що закарпатський, лемківський та бойківський діалекти мають спільну генезу і сягають родоплеменного діалекту білих хорватів» [Дзендзелівський 1996, с. 162].

Карпатоукраїнсько-південнослов'янські мовні паралелі і тотожності відзначав і В.В. Німчук [Німчук 1984]. Отже, закарпатський український діалект почав формуватися задовго до IX–X ст., ще з пізньопраслов'янських часів.

Як відомо, археологи широко засвідчують слов'ян на Закарпатті уже в VI–VII та VIII–IX ст. На карті східнослов'янської колонізації IX–X ст. М. Грушевський південну межу цього ареалу на території сучасної Угорщини проводить у басейні середньої течії Тиси приблизно аж до теперішніх міст Секешфегервар, Солнок, Деваваня (т. І., вид. II, Львів, 1904). Діалектні факти, зокрема матеріали лінгвістичних атласів, переконливо свідчать, що протоукраїнці на південь від Карпатського хребта (територія сучасної Закарпатської області) проживали ще за кілька віків до X ст. Численні аргументи Й.О. Дзендзелівський групує в чотири основні типи:

1. Карпатоукраїнсько-південнослов'янські ізоглоси, що свідчать про давні (ще до появи баварсько-романсько-мадярського клину, який роз'єднав колись єдиний суцільний ареал Славії на окремі південний і північний), безпосередні стики чи контакти південної та північної слов'янських зон. Наводяться відповідники до лексем з сербської, хор-

ватської, болгарської мов (див. *чад, играти*) [Дзендзелівський 1996, с. 163].

2. Відсутність у закарпатських говорах давніх (очевидно, ще часів південного та північного праслов'янського діалектного угруповання) східно-західно-слов'янських ізоглос, що сягали лише північних передгір'їв Карпат і не охоплювали протоукраїнські говори на Закарпатті (*борт* 'дупл', *віно* 'придане').

3. Карпатоукраїнсько-західнослов'янсько-південнослов'янські ізоглоси (лексеми *днес*, *полонина* та ін.) [Дзендзелівський 1996, с. 164].

4. Як свідчать історичні факти, смуга вздовж Карпатського хребта шириною близько 100–150 км ще й у XIII–XV ст. була незаселеною; у цій смузі писаними пам'ятками засвідчено лише село Верещки з 1241 р. Ця гірська важкопрохідна смуга – природний бар'єр, що перешкоджав поширенню на південні схили Карпат загальноукраїнських інновацій X–XI ст. (У значній частині закарпатських, лемківських, бойківських та надсянських говорів збереження ще праслов'янських сполучень *гы, кы, хы* (*рукы, ногы, мухы*) та відсутність загальноукраїнської інновації *гы > ги, кы > ки, хы > хи*; збереження в закарпатському діалекті праслов'янського *повересло* 'перевесло'; відсутність закарпатському діалекті загальноукраїнської інновації *сволок*, функціонує запозичення *геренда* чи *драгар, грагар*) [Дзендзелівський 1996, с. 165].

Й.О. Дзендзелівський історію заселення в загальних рисах представляє так, що порівняно невелика група (групи) білих хорватів (протоукраїнців) перейшла (можливо, у VII–VIII ст.) Карпатський хребет і розселилася на його південному підгір'ї, сягаючи і на північну частину Середньодунайської низовини, басейну середньої Тиси, де ввійшла в безпосередні контакти з південнослов'янськими групами. Точніше, поновила контакти, які існували ще до першої (II–IV ст.) міграції слов'янських груп через Карпати та Судети на Балкани.

Тут на південних схилах Карпат у VII–IX ст., коли гірські райони по обох боках Карпат у той час (і ще довго після того) залишалися незаселеними, що було природною перешкодою для щільних відносин з основним українським материком, продовжувалося формування закарпатського українського діалекту. Саме і тому ряд загальноукраїнських інновацій VIII–XIV ст. сюди природно не дійшов. В XI ст. Закарпаття, зокрема й південну Лемківщину, було відірвано Угорщиною від Київської Русі, у складі якої перебувало понад 8 століть (до 1918 р.).

Закарпатські говори *українські* тому, що вони, як і сусідні лемківські і бойківські, і говори всіх інших регіонів України, входять до орбіти української мови, є її складовою частиною. Закарпатські говори у своєму багатовіковому розвитку в усьому основному, істотному пройшли (пережили) ті самі основні процеси й еволюціонували в одному напрямі з рештою українських діалектів та говорів. Закарпатські говори, незважаючи на свою специфіку, що з огляду на їхню історію, є цілком природним, мають українську мовну структуру, і вчений засвідчує

в закарпатському діалекті 20 загальноукраїнських мовних рис:

1) етимологічні *o*, *e* в новозакритих складах заміщуються звуками іншого творення (*i*, *y*, *y* та ін.), 2) *ѣ* > *i*, 3) *i* > *u*, 4) *ж* > *y*, 5) *л* > *a*, 6) ненаголошене *e* наближається до *u*, а ненаголошене *u* до *e*, 7) лабіовеляризація *e* > *o*, 8) втрата м'якості приголосних перед *e*, *u*, 9) *h* > *g*, 10) як наслідок морфологічної асиміляції збереження секундарного *o* (< ѣ): род. одн. *моху*, *лоба*, *рота*, 11) лабіалізація *л* > *y*: (шовк, ходив), 12) африката *ц* зберігає м'якість у суфіксах *-ець*, *-иця*, 13) пом'якшена вимова колишнього твердого *с* у суфіксі *-ськ-* (< *-ьск-*), те ж *з*, *ц* у його варіантах *-зьк*, *-цьк*, 14) чергування *i* з *й*, *y* з *в*; 15) збереження окремого відмінювання іменників с. р. типу *теля*, *ім'я*; 16) флексія *-o* замість *-e* у наз., знах. іменників типу *жит'а*; 17) інфінітив оформлюється афіксом *-ти*, 18) східнослов'янський неологізм *сорок*, 19) втрата *-ть* у 3. ос. од. і мн. дієслів І дієвідміни (*він несе*, *читає*), 20) така ж, як і в інших говорах південно-західного наріччя, трансформація форм колишнього перфекта (*ходивим*, *ходилис'те*) та ін. [Дзензелівський 1996, с.166].

У різні часи вже нової історії на Закарпаття з півночі та північного заходу прибували більші чи менші групи української інодіалектної людності, однак не ці групи українських переселенців спричинили українізацію закарпатських говорів, бо говори від самого початку свого формування були українськими.

Риси, спільні з лемківськими та бойківськими та іншими говорами української мови, викладені Й.О. Дзензелівським ще раніше у праці «Генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами» [Дзензелівський 1993, с.184–197].

На основі наведеної в цій праці 31-ї ізгласи вченим засвідчено, що закарпатський діалект на всіх мовних рівнях найближче стоїть до бойківського та лемківського, оскільки має з ними найбільшу кількість спільних фонетичних, граматичних та лексичних рис. Кількість спільних рис поступово зменшується в напрямі на північ, схід, на північний схід у такій послідовності: надсянські, гуцульські, наддністрянські, покутсько-буковинські, далі – північно-західнополіські і взагалі подільські говори [Дзензелівський 1993, с. 194].

2. Вплив екстралінгвальних чинників на процес формування лінгвістичного ландшафту Українських Карпат.

Позалінгвальним чинникам Й.О. Дзензелівський присвятив кілька наукових розвідок: «Лингвистические свидетельства о расселении подолян и волянян Ф. Корятовича в Закарпатье» [Дзензелевский 1963], «К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Карпат». Труды Международного конгресса антропологических и этнографических наук. Москва (3–10 августа 1964) [Дзензелевский 1971].

Основні чотири групи говорів – ужанські, боржавські, мараморські та верховинські (гуцульські – нові, з'явилися на Закарпатті в XVII–XVIII ст.)

утворилися не лише внаслідок їх спонтанного інтралінгвального розвитку, а й у результаті екстралінгвальних факторів: по-перше, внутрішніх переміщень деякої частини населення, по-друге, діалектних нашарувань прибулих сюди вихідців із півночі та північного заходу, по-третє, різного часу численних іншомовних запозичень.

Мараморські – найдавніші, найархаїчніші (межиріччя Ріка – Шопурка), на відміну від інших закарпатських говіркових груп, найбільше зберегли давні елементи праслов'янської мови, з одного боку, найменше засвоїли загальноукраїнських рис, слабший був вплив західнослов'янських, з іншого. У той же час, як довів Й.О. Дзензелівський, тут найбільше південнослов'янсько-карпатоукраїнських ізоглос різної хронології [Дзензелівський 1961, с. 234], що беззаперечно свідчить про їхню архаїчність.

Боржавські (межиріччя Латориця – Ріка). У багатьох випадках ареали рис боржавських говорів становлять немов клин, що розриває суцільний діалектний масив, який утворюють мараморські та ужанські говори. Оскільки більшість боржавських рис є пізнішими зовнішніми нашаруваннями, то можна припустити, що (очевидно до XIV ст.) на території сучасних боржавських говорів були поширені говори мараморського типу, які раніше, очевидно, займали всю територію Закарпатської області, крім Верховини і Гуцульщини. Боржавська говіркова група утворилася також на основі говорів мараморського типу, але в результаті інших пізніших, головним чином зовнішніх, впливів [Дзензелівський 1981, с. 50].

На формування боржавських говірок вплинули екстралінгвальні чинники:

2. 1. У XIV ст. колонізація подолян та волянян. «Вигнаного великим литовським князем Витовтом (1350–1430) з Поділля Федора Корятовича (?–1414) прийняв угорський король Жигмонд (1387–1437). З 1398 року Ф. Корятович став господарем Мукачівської домінії, на Чернечій горі біля Мукачева він побудував монастир. За старими хроніками, Ф. Корятович привів на Закарпаття близько 40 чи 40–60 тисяч подолян та волянян [Дзензелівський 2002, с. 90].

Сам Й.О. Дзензелівський у праці «Лингвистические свидетельства о расселении подолян и волянян Ф. Корятовича в Закарпатье» висловив думку, що основна маса приведених Ф. Корятовичем на Закарпаття селян розселилась у межиріччі Латориця – Ріка. На картах закарпатського атласу засвідчується чимало випадків, коли на майже суцільних карпатських ареалах у районі басейну Боржави виступають острови явищ іншої етимології. Безперечно, етимологія цих надборжавських островів різна, проте певна частина їх, на наше переконання, пов'язується з подолянами, волянянами Ф. Корятовича [Дзензелевский 1963, с. 96].

2.2. У другій чверті XV ст. сербо-хорватські впливи. Рятуючись від турецького поневолення, сербські князі Юрій Бранко та Степан Лизаревич у другій чверті XV ст. привели на Закарпаття до тисячі родин боснійських та македонських сербів. Згаданим феодалам певний час належала Мукачівська

домінія. І. Панькевич вважає, що із сербською колонізацією пов'язується поширення на Закарпатті зметатезованої форми займенника *тко*, *ко* (< *кто* < *кто*), часті прізвища *Хорват* – *Горват*, село *Пудгороддя* мало назву *Kroatendorf* [Дзензелівський 2002, с. 91].

2.3. *Екстралігнвальні фактори, які вплинули на формування ужанських говірок* (межиріччя Уж – Латориця). Після війн кінця XVII–початку XVIII ст. у західні райони Закарпаття прибувало населення з півдня та північного заходу з території Лемківщини, менше з Бойківщини. Під час тривалих антигабсбурзьких війн населення Ужанського, Угоцького, Березького та крайньої південної частини Марамороського комітатів надто поріділо. Перше десятиліття після Сатмарського миру (1771 р.) пройшло під знаком стихійного переселення народних мас, що далеко ще не закінчилося, триваючи й у наступних десятиліттях та навіть розтягнувшись до кінця XVIII ст. «Переселенці прибували із заходу, північного заходу, півночі, тобто Галичини, а також з Волині та Поділля. З цього огляду в сучасні ужанські та боржавські говірки занесено чимало пізніших українських інновацій, у тому числі західнослов'янських, а через польське посередництво – германізмів і латинізмів» [Дзензелівський 2002, с. 91].

2.4. *Екстралігнвальний фактор – словацька колонізація*, яка мала вплив на формування боржавських та ужанських говірок. Словацька колонізація в межах сучасної Закарпатської області розпочалася з кінця XVIII ст. Значна частина словаків була запрошена сюди як фахівці. Наприклад, у Новий Кленовець 1827 р., крайні східні села, куди досягли словаки, – Кушниця і Довге (тепер Іршавського району). Ізогласи словакізмів виявляються звичайно в західній частині ужанських говірок, до річки Латориці [Дзензелівський 2002, с. 91]. «Унаслідок значних західнослов'янських та інших пізніших нашарувань говори на просторі між Ужем і Латорицею видозмінилися, в результаті чого постала сучасна ужанська група говорів» [Дзензелівський 1981, с. 50]. Сама ж система ужанської говіркової групи склалася у XVIII ст., у їх формуванні важливу роль відіграли, окрім лемківських, бойківських, ще й іншомовні словацькі та польські (через посередництво лемківських).

Верховинські говори (північно-східна частина Великоберезнянського, Воловецький, північно-західна частина Міжгірського) значною кількістю рис зближуються із сусідніми бойківськими та з лемківськими говорами.

Сучасні верховинські говори склалися під вагомим впливом бойківських. Щодо лексики ці говори є перехідними від бойківських до закарпатських (ужанських, боржавських та марамороських).

На формування різних груп говірок мали вплив, окрім заселення подолян, волинян Ф. Коряковича, сербо-хорватська, словацька, меншою мірою, *валаська та дві хвилі німецької колонізації*.

2.5. *Валаська колонізація*. Волохи (румунсько-українське пастуше населення) досить рано розпо-

чали свій рух на північний захід. У Східному Закарпатті вони були вже в XI ст. Згідно з Т. Легоцьким, волохи разом з українцями мандрували ще до приходу мадяр, особливо в гірських місцевостях Мараморощини та Берещини.

2.6. *Німецька колонізація*. Першу хвилю німецької колонізації в XIII–XIV ст. на Закарпатті в Мараморощині (Вишково, Тячів, Хуст) в основному становили ремісники та гірничопромислові робітники (розробка солі). Друга хвиля розпочалася з третього десятиліття XVIII ст. (після Сатмарського миру) переважно на заклик держави: на Мараморощині – це робітники промислової розробки лісів та солекопалень, на Берегівщині – працівники лісової промисловості, ремісники [Дзензелівський 2002, с. 91–92].

У IX–X ст. Закарпаття входило до складу Болгарського царства. З другої половини X ст. перебувало у сфері впливу Київської держави. Після смерті київського князя Володимира Великого 1015 р. угорський король Стефан I приєднав Закарпаття до Угорщини, у складі якої воно перебувало понад 8 століть (до 1918 р.).

Й.О. Дзензелівський зробив спробу реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. Критерієм відбору стали давні фонетичні та морфологічні явища, що були в закарпатському діалекті ще до XIV ст. і які впродовж усього часу зберігались, побутують і досі на всьому його просторі.

Реконструкція закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. проводилася Й.О. Дзензелівським шляхом знімання ареалів пізніших нашарувань, що на якусь частину досліджуваного терену були занесені з півночі, заходу та північного заходу в результаті вищенаведених процесів [Дзензелівський 2002, с. 92]. Реконструкція закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. стане предметом розгляду наступної статті.

Висновки. Отже, закарпатський діалект – один із архаїчних говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя української мови. Поширений у поселеннях долин південних Карпат, правого берега річки Тиса (від р. Шопурка та нижньої течії річки Кісва Рахівського району до кордону зі Словаччиною, а далі – в межах Словаччини до річки Цірока (притоки Лабірця). Закарпатський діалект на сході межує з гуцульськими говірками, на півночі – з бойківськими, на заході – з лемківськими, а на півдні – з румунською, угорською та словацькою мовами. Його дослідженню Й.О. Дзензелівський присвятив понад 40 років свого життя, вписавши золоті сторінки в українську та слов'янську діалектологію, діалектну лексикографію, лексикологію.

Праці Й.О. Дзензелівського, що стосуються генези закарпатського діалекту, становлять золотий фонд української історичної діалектології.

Учений довів, що 1) закарпатські говори українські тому, що вони, як і сусідні лемківські і бойківські, і говори усіх інших регіонів України, входять до орбіти української мови, є її складовою час-

тиною; у своєму багатомовному розвитку у всьому істотному пережили ті самі мовні процеси і еволюціонували в одному напрямі з рештою українських діалектів та говорів; 2) за давністю закарпатський діалект сягає пізньої праслов'янської доби, якої сягає і постання української мови.

Закарпатські говори – найархаїчніші говори української мови. Поділяються на ужанські, боржавські, марамороські та верховинські, мають специфічні риси у фонетиці: 1) розрізнення давніх *ы*, *и* (*сын, сила*); 2) збереження сполучень *гы, кы, хы* (*ногы, свахы*); 3) звужені *о, е* (*водá – на вóдді*); 4) давні *о, е* в новозакритих складах передаються через *і, у, ү* (*віл – вул – вўл*) та ін.; у морфології: 1) дієслова в 1-й особі множини тепер. часу мають закінчення *-ме* (*рóбиме*); 2) стягнені форми дієслів у 2-й і 3-й особі тепер. часу (*співаиш, співають*); 3) збереження суфікса *-ова-* (*куповати*) тощо; у лексиці є багато давніх лексем (*ярь – ‘весна’, жє-рєбля – ‘лоша’* та ін.), угор., рум., словац. та ін. запозичень.

Література

1. Бібліографія праць професора Йосипа Олексійовича Дзендзелівського за 1951–2000 роки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство*. Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. Ужгород, 2001. С. 24–54.
2. Гриценко П.Ю. Динаміка діалектного континууму: гносеологічні параметри (вступні зауваги). Діалекти в синхронії і діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології. Київ, 2017. С. 7–14.
3. Дзендзелівська Н. Й., Дзендзелівський Й.О. Листування професора Юрія Шевельова з професором Йосипом Дзендзелівським. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXLVI. Праці Філологічної секції*. Львів, 2003. С. 653–686. Режим доступу від 1.08.2021. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzdzdzelyivskiy_Yosyp/Lystvuvannia_Yuriia_Shevelova_z_Yosypom_Dzdzdzelyivskym.pdf
4. Дзендзелівський й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР, ч. 1 – 2. Ужгород, 1958.
5. Дзендзелівський й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика. Ужгород, 1961. Т.2.
6. Дзендзелевский И.А. Лингвистические свидетельства о расселении подолян и волинян Ф.Корятовича в Закарпатье. *Вопросы теории и истории языка*. Сборник в честь проф. Б.А.Ларина. Ленинград, 1963. С.96–104.
7. Дзендзелевский И.А. К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Карпат. *Труды Международного конгресса антропологических и этнографических наук. Москва* (3–10 августа 1964). Москва, 1971. Т.2. С. 545–551.
8. Дзендзелівський Й.О. Стан дослідження генези українських діалектів. *Мовознавство*. 1981. №1. С.45–50.
9. Дзендзелівський Й.О. Генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно–західного наріччя та іншими українськими діалектами. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1993. С.184–197.
10. Дзендзелівський Й.О. Закарпатські говори та питання генези української мови. *Третій Міжнародний конгрес українців 26 – 29 серпня 1996. Мовознавство*, Харків, 1996. С.160–165.
11. Дзендзелівський Й.О. Генеза верховинських закарпатських говорів. *Карпатський край*. Ужгород, 1998. № 1–2. С.38–46.
12. Дзендзелівський Й.О. *Спроба реконструкції закарпатського діалекту станом на кінець XIV ст. Мовознавство*. Доповіді та повідомлення на Четвертому Міжнародному конгресі українців 26–29 серпня 1999 р. Одеса. Київ. Університетське видавництво «Пульсари». 2002. С. 90–97.
13. Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик. Укл. Сабадош І.В., Миголинець О.М., Пискач О. Д. Ужгород, 2009. 136 с.
14. Купчинський О. Йосип Дзендзелівський – невтомний працівник науки та педагог. *Українське і слов'янське мовознавство: Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Й. Дзендзелівського*. Ужгород, 2001. С. 13–23.
15. Нимчук В.В. Карпатоукраїнсько–южнославянские языковые параллели и тождества (история и перспективы проблемы). *Общеславянский лингвистический атлас*. 1984.

Риси закарпатського діалекту відображені в *писемних пам'ятках* XVI – XVII ст. (у Нягівських повчаннях, Торунському збірнику тощо), у творах М. Андрелли, В. Довговича, О. Духновича, А. Кралицького, О. Маркуша, Ф. Потушняка, Ю. Боршоша-Кум'ятського та ін. [Дзендзелівський 1958, с. 60]. З іншого боку, учений засвідчує в закарпатському діалекті 20 загальноукраїнських мовних рис (див. вище).

На основі 31-ї ізоглоси Й.О. Дзендзелівський довів, що закарпатський діалект на всіх мовних рівнях генетично найближче стоїть до бойківського та лемківського, оскільки має з ними найбільшу кількість спільних фонетичних, граматичних та лексичних рис. Кількість спільних рис поступово зменшується в напрямі на північ, схід, на північний схід у такій послідовності: надсянські, гуцульські, наддністрянські, покутсько-буковинські, далі – північно-західнополіські і взагалі подільські говори. Крізь призму історичної проекції досліджені вченим фонетичні, граматичні явища, невіддільні від загальнослов'янського контексту.

16. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938.
17. Панькевич І. Генеза українських лемківських говірок. *Славянская филология. Сборник статей. II–IV Международнй съезд славистов*, М. 1958. С. 164–199.
18. Шевельов Ю.О. Исторична фонологія української мови. Харків, 2002.

References

1. Bibliografiiya prats profesora Yosypa Oleksiiiovycha Dzendzelivskoho za 1951–2000 roky (2001) [Bibliography of works by Professor Yosyp Oleksiyovych Dzendzelivsky for 1951–2000]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Vyp. 4: Ukrainse i slovianske movoznavstvo*. Mizhnar. konf. na chest 80-richchia prof. Yo. Dzendzelivskoho. Uzhhorod. S. 24–54 [in Ukrainian].
2. Hrytsenko P. Yu. (2017) Dynamika dialektnoho kontynuumu: hnoseolohichni parametry (vstupni zauvahy) [Dynamics of the dialect continuum: hnoseolohichni parameters (introductory remarks)]. *Dialekty v synkhronii i diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii*. Kyiv. S. 7–14 [in Ukrainian].
3. Dzendzelivska N. Yo., Dzendzelivskiy Yo. O. (2003) Lystuvannia profesora Yuriiia Shevelova z profesorom Yosypom Dzendzelivskym [Correspondence of Professor Yuri Shevelyov with Professor Joseph Dzendzelivsky]. Rezhym dostupu: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzendzelivskiy_Yosyp/Lystuvannia_Yuriiia_Shevelova_z_Yosypom_Dzendzelivskym.pdf? [in Ukrainian].
4. Dzendzelivskiy Yo. O. (1958) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS, ch. 1 – 2. [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR, Part 1 – 2]. Uzhhorod [in Ukrainian].
5. Dzendzelivskiy Yo. O. (1961) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS. Leksyka [Linguistic atlas of Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR. Vocabulary]. Uzhhorod. T. 2 [in Ukrainian].
6. Dzendzelevskiy Io. A. (1963) Linhvisticheskie svidelstva o rasselenii podolian y volynian F. Koryatovycha v Zakarpatye [Linguistic evidence of the settlement of F. Koryatovich's Podolyans and Volynians in Transcarpathia]. *Voprosy teorii iystoiyazyka. Sbornyk v chest prof. B. A. Laryna*. Lenynhrad. S. 96–104 [in Russian].
7. Dzendzelevskiy Io. A. (1971) K voprosu o vremeni rasseleniya vostochnykh slavian na yuzhnykh sklonakh Karpat [On the question of the time of settlement of the Eastern Slavs on the southern slopes of the Carpathians]. *Trudy Mezhdunarodnoho konhressa antropolohycheskykh y etnohrafycheskykh nauk*. Moskva (3–10 avhusta 1964). Moskva. T. 2. S. 545–551 [in Russian].
8. Dzendzelivskiy Yo. O. (1981) Stan doslidzhennia henezy ukrainskykh dialektiv [The state of research on the genesis of Ukrainian dialects]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 45–50 [in Ukrainian].
9. Dzendzelivskiy Yo. O. (1993) Henetychna spilnist zakarpatskykh hovoriv z hovoramy pivdenno-zakhidnoho narichchia ta inshymy ukrainskymy dialektamy [Genetic commonality of Transcarpathian dialects with dialects of the south–western dialect and other Ukrainian dialects]. *Ukrainski Karpaty: etnos, istoriia, kultura. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Uzhhorod. S. 184–197 [in Ukrainian].
10. Dzendzelivskiy Yo. O. (1996) Zakarpatski hovory ta pytannia henezy ukrainskykh movy [Transcarpathian dialects and questions of the genesis of the Ukrainian language]. *Tretii Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv 26–29 serpnia 1996*. *Movoznavstvo*, Kharkiv. S. 160–165 [in Ukrainian].
11. Dzendzelivskiy Yo. O. (1998) Heneza verkhovynskykh zakarpatskykh hovoriv. [Genesis of Verkhovyna Transcarpathian dialects]. *Karpatskyi krai*. Uzhhorod. № 1–2. S. 38–46 [in Ukrainian].
12. Dzendzelivskiy Yo. O. (2002) Sproba rekonstruktsii zakarpatskoho dialektu stanom na kinets XIV st. [An attempt to reconstruct the Transcarpathian dialect as of the end of the 14th century]. *Movoznavstvo. Dopovidi ta povidomlennia na Chetvertomu Mizhnarodnomu konhresi ukrainistiv 26–29 serpnia 1999 r.* Odesa. Kyiv. Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». S. 90–97 [in Ukrainian].
13. Zakarpatskyi dialekt (2009) [Transcarpathian dialect] Bibliografichnyi pokazhchyk. Ukl. Sabadosh I. V., Myholynets O. M., Pyskach O. D. Uzhhorod. 136 s. [in Ukrainian].
14. Kupchynskiy O. (2001) Yosyp Dzendzelivskiy – nevtomnyi pratsivnyk nauky ta pedahoh [Yosyp Dzendzelivsky is a tireless scientist and teacher]. *Ukrainske i slovianske movoznavstvo: Mizhnarodna konferentsiia na chest 80-richchia profesora Y. Dzendzelivskoho*. Uzhhorod. S. 13–23 [in Ukrainian].
15. Nymchuk V. V. (1984) Karpatoukrainsko–yuzhnoslavianskie yazykovye paralleli i tozhdestva (istoriia i perspektivy problemy) [Carpathian–Ukrainian–South Slavic linguistic parallels and identities (history and perspectives of the problem)] *Obshcheslavian. lynchvyst. atlas* [in Russian].
16. Pankevych I. (1938) Ukrainski hovory Pidkarpatskoi Rusi i sumezhnykh oblastei [Ukrainian dialects of Subcarpathian Rusy and adjacent regions]. Praha [in Ukrainian].
17. Pankevych I. (1958) Heneza ukrainskykh lemkivskykh hovirok [The genesis of Ukrainian Lemko dialects]. *Slavianskaia fylolohiia. Sbornyk statei. II–IV Mezhdunarodnyi syezd slavistov*. Moskva. S. 164–199 [in Ukrainian].
18. Shevelov Yu. O. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskykh movy [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv [in Ukrainian].

**PROFESSOR YO.O. DZENDZELIVSKY'S CONTRIBUTION TO THE STUDY
OF THE TRANSCARPATHIAN DIALECT GENESIS.**

Abstract. Yo.O. Dzendzelivsky devoted more than 40 years of his life to the study of the Transcarpathian dialect, having inscribed in the golden pages of Ukrainian and Slavic dialectology, dialect lexicography, and lexicology with a perspective on the Common-Slavic context. The article analyses Professor Yo.O. Dzendzelivsky's works concerning the genesis of the dialectal groupings of the Carpathian region and constitute the golden fund of Ukrainian historical dialectology. The problem of the genesis of individual major or minor Ukrainian dialectal groupings, including the Carpathian region, belongs to the narrowest issues of dialectology. The special attention of Professor Yo.O. Dzendzelivsky throughout his scientific life was attached to the study of this narrow problem of historical dialectology – the genesis of the Transcarpathian dialect through the prism of the impact of extralinguistic factors, the genesis of individual Transcarpathian patois (Maramorosky, Borzhavsky, Uzhansky, Verkhovynsky, Hutsulsky), the genetic commonality of Transcarpathian patois with the patois of Southwestern vernacular and other Ukrainian dialects, Transcarpathian patois and the issues of the Ukrainian language genesis. The scholar proved that the origins of the Transcarpathian patois date back to the Late Proto-Slavic era, as did the origins of the Ukrainian language, which was the subject of the correspondence with Prof. Yu. Sheveliov, and is quoted in the article. Yo.O. Dzendzelivsky based his study of the genesis of the Carpathian region dialectal massifs on thorough linguistic research on: linguogeography; language history data; data from written monuments; and archival materials. The process of shaping the linguistic landscape of the Ukrainian Carpathians was influenced by extra-linguistic factors: the history of settlement (colonization) of the region; administrative division; the history of material and spiritual culture. The scholar proved that Transcarpathian patois are *Ukrainian* since they, like the neighbouring Lemko and Boyko patois and the patois of all regions of Ukraine, are part of the Ukrainian language orbit; in their centuries-long development they have experienced the same linguistic processes and evolved in the same direction as the rest of the Ukrainian dialects and patois.

Keywords: Transcarpathian dialect, genesis of patois, Ukrainian dialects, genetic affinity, extralinguistic factors, Late Proto-Slavic language, patois of Southwestern vernacular, genesis of the Ukrainian language.

© Юсип-Якимович Ю., 2021 р.

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; e-mail: julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Jusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University; Uzhhorod, Ukraine; e-mail: julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

ДІАЛЕКТНИЙ ПРОСТІР ФРАЗЕМІКИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ДМИТРА КЕШЕЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 811.161.2'373.7+81'48:38 Кешеля

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).280–284

Яцьків М. Діалектний простір фраземіки прозових творів Дмитра Кешелі; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто взаємодію мови і культури, вживання діалектних фразем у творах закарпатського письменника Дмитра Кешелі. У лінгвокультурологічному аспекті проаналізовано тематичні групи діалектних фразем та виявлено особливості використання діалектних фразеологічних одиниць в індивідуальному стилі письменника.

Нині в українському мовознавстві помітно зростає увага до системного аналізу діалектної фразеології, який дає змогу дослідити активні процеси в говірковому мовленні, установити зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою. Однією з актуальних проблем української діалектології є дослідження фразеологічної системи. Актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються розвитку діалектної фразеології та місця фразеологічних одиниць у мові письменників. Фразеологізми відображають не тільки національну культуру, але й національне бачення світу. У мовленні фразеологізми виконують функцію образної характеристики конкретного об'єкта, суб'єкта, дії, ситуації. Вивчення фразеологічних одиниць на основі мови окремого автора дало багатий матеріал для опису ментальних особливостей мешканців закарпатського регіону.

Дмитро Кешеля – не тільки знаний письменник Закарпаття, він належить до найпомітніших сучасних українських прозаїків. Його книги захоплюють гостротою проблематики, мистецькою оригінальністю. Письменник порушує у своїх творах проблеми моралі, духовності людини, патріотизму, людської пам'яті, добра й честі, зв'язку людини з природою, збереження родинних стосунків.

Фраземи у творах Дмитра Кешелі, природно, зумовлені експресивно-характеристичною формою закарпатського говору, який і творить живе мовленнєве тло його художніх текстів. Головне в стилістичному ладі оповідань – розмовна тональність, що показує простоту і безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразем входять діалектні елементи: фонетичні, граматичні, лексичні. Дмитро Кешеля завдяки використанню фразем підсилює напруженість ситуації, творить її психологічне тло.

Ключові слова: фразема, фразеологічні одиниці, фразеологізми, діалектна фразеологія, авторські художні фраземи, Д. Кешеля.

Постановка проблеми. Вивчення діалектної фразеології є актуальним, оскільки вона є «засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу» [Кононенко 2000, с. 52]. В. Калашник зазначає, що «некодифікована діалектна фразеологія є важливим мовотворчим набутком і поряд із нормативними фразеологічними засобами активно функціонує у сфері народнорозмовного спілкування» [Калашник 2011, с. 360–361].

Фразеологічне багатство української мови у творах письменників використовується як результат творчого, розширеного й ускладненого відтворення індивідуально-авторської трансформації, що спрямоване на пошуки найкращого втілення думки. Тому до основних завдань описової фразеології (як зазначено в енциклопедії «Українська мова») є «з'ясування стилістичних властивостей і функцій фразеологічних одиниць у різних стилях мовлення» [Українська мова: енциклопедія 2000, с. 712].

Аналіз досліджень. Значним досягненням у вивченні діалектної фраземіки через призму мови художньої літератури є вихід у світ словників «Фразеологія творів Бориса Харчука», «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького», «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові».

У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття з'являється значна кількість наукових праць, у яких розглянуто теоретичні і практичні питання діалектної фразеології. Зокрема, це публікації Н. Бабич, М. Демського, Ю. Прадіда, В. Ужченка та Д. Ужченка, М. Якіма та інших дослідників.

За останні десятиліття українська діалектна фразеологія досягла значних успіхів у зборі, фіксації й аналізі фразеологічного фонду української національної мови, почала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Важливий фразеологічний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики В. Ужченка, Д. Ужченка; Г. Доброльожі; З. Мацюк; Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк; М. Голянич й В. Грещука.

За словами В. Ужченка та Д. Ужченка [Ужченко 2005], новим етапом вивчення діалектної фразеології (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) стала поява дисертаційних досліджень із описом окремих говорів: карпатських (В. Лавер), східностепових (Т. Грица), поліських (Г. Доброльожжа), лемківських (Г. Ступінська), східнословобожанських і східностепових (Р. Міняйло), західноподільських (Н. Коваленко), гуцульських (М. Олійник), верхньонадністрянських (Н. Романюк), центральнословобожанських (О. Плетнева).

Фразеологією закарпатського діалекту свого часу займався В. Лавер. На його думку, об'єктом дослідження діалектної фразеології є діалектна фраза – «мовленнева одиниця, що виникла і функціонує в певному наріччі, говорі, характеризується територіальними діалектними категоріальними ознаками (компонентний склад, фраземне значення, вторинна номінативна функція, відтворюваність, граматичні категорії), які знаходяться за межами літературної мови» [Лавер 1992, с. 6].

В. Папіш [Папіш 2003] вперше дослідила фразеологічний матеріал художніх текстів закарпатоукраїнських митців 40-90 років ХХ століття у семантичному та функціональному аспектах, встановила співвідношення узуального та okazіонального у практиці авторського мовлення письменників, вказала на природу фразеологічних одиниць, динаміку їх змін у взаємодії з контекстом. Авторка виявила шляхи пристосування узуальних фразеологізмів до умов контексту та способи творення okazіональних фразем. Дослідниця виокремила регіональні особливості в межах окремих фразем, увела в науковий обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал та потенційні фразеосполуки.

Діалектна українська мова має невичерпні фразеологічні багатства, особливо завдяки праці українських письменників, які постійно поповнюють фразеологічну скарбницю як діалектної мови, так і української літературної мови. Докладне її вивчення становить значний інтерес для виявлення взаємовідношень українських діалектів у галузі фразеології.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи фраземіку Д. Кешелі, ми виявили значну кількість діалектних фразем. Зокрема, у художніх творах Дмитра Кешелі найчастіше зустрічаємо діалектні фразеологічні одиниці на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким:*

Печи колоритні дулі – ‘рука стулена в кулак так, що великий палець просувається між середнім та вказівним, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь, лайливий вислів, який означає презирливу відмову, незгоду з ким-небудь’. У тексті: «Це, мабуть, єдине благо, чи, вірніше, багатство, яке дала советська власть моїй дорогій бабі: немилосердно матюкатися і *печи колоритні дулі*, дуже схожі на обличчя наших рідних, близьких і знайомих...» [Кешеля 2012, с. 67]. Письменник трансформував фразему, розширивши компонентний склад та ввівши у контекст фраземи діалектне слово *печи* – ‘пекти’ [Сабадош 2008, с. 229]. Пор.: *показати дулю (фігу) (з маком)* – ‘відмовити кому-небудь у чомусь, нічого не зробити, не допомогти і т. ін.’ [ФСУМ 1993, с. 663; СФУМ 2003, с. 532]; *показати дулю (з маком)* – ‘відмовити кому-небудь у чомусь, не допомогти і т. ін.’ [Ужченко 1998, с. 52].

Гертанку полоскати – ‘випити алкогольного напою’. У тексті: Це епохальне відкриття пана Фийси із пролетарським ентузіазмом сприйняв дід Соломон і одразу запропонував: «авби голову не нервувати, треба *гертанку полоскати*» [Кешеля 2012, с. 177]. Трансформація фраземи через за-

міну компонентного складу та введення у фразему діалектного слова угорського походження *гертанка* – ‘горло’, яке побутує в ужанській говірці закарпатського говору. Пор.: ФСУМ, с. 710 – *прополоскати / прополіскувати горло* (перев. про алкогольні напої) – ‘випити’ [ФСУМ 1993, с. 710; СФУМ 2003, с. 578; Ужченко 1998, с. 38–39].

Вочі вивалювати – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь’. У тексті: «Натерьхала’мся, цубрю, аж ми *вочі вивалює*, і міркую: від повної зайди тілові хоч і тяжко, але душі легко...» [Кешеля 1993, с. 14]. Авторська трансформація шляхом заміни компонентного складу на розмовне слово, яке побутує у закарпатському говорі *вочі* – ‘очі’. Пор.: (*аж*) *очі з лоба (з голови) вилазять* (рідше *лізуть*) – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь; комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чого-небудь (перев. від страви)’ [ФСУМ 1993, с. 594]; (*аж*) *очі з лоба (з голови) вилазять* (рідше *лізуть*) – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь, надривається і т. ін.; дуже важко комусь; комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чогось’ [СФУМ 2003, с. 473].

Не тягнути мачку за хвуст – ‘не поспішати, зволікати з чим-небудь’. У тексті: «І авби довго *не тягнути мачку за хвуст*, моя баба із істинними представниками народу приступила до складання уряду...» [Кешеля 1993, с. 25]. Для надання колоритності Закарпатського краю письменник трансформував традиційну фразему, замінивши її компонентний склад діалектними словами та трансформаціями: *мачка* – ‘кішка’, *хвуст* – ‘хвіст’. Пор.: *тягти (тягнути) сірка (кота, куцога) за хвіст (за хвоста)* – ‘не поспішати, зволікати з чим-небудь’ [ФСУМ 1993, с. 907; СФУМ 2003, с. 729–730].

Лиликів стругати – ‘займатись коханням (процес зачаття дитини)’. У тексті: «– Но, подумаеш, якоесь там малое засранча: якшто штось станеться, то наш Василько із Анною – молоді, наклеплють ще не єдного. Хіба для чоловіка є миліша робота, як *лиликів стругати*?» [Кешеля 2012, с. 138]. Описуючи процес зачаття дитини, автор наводить алегорію, використовуючи діалектне слово *лилики* – ‘кажани’, надаючи тим самим контексту жартівливості.

Лупити, як жебрак просонцівт – ‘дуже сильно бити кого-небудь’. У тексті: «Єдна біда – дуже много курила, страшно матюкалася, а коли випила пару дец, *лупила ня, як жебрак просонцівт* (по-Вашому, соняшник)» [Кешеля 1993, с. 7]. Письменник, влітаючи в художню фразему діалектне слово *просонцівт* – ‘соняшник’, відразу і подає тлумачення його значення.

Райбати вовсю – ‘здійснювати сексуальне насильство над ким-небудь’. У тексті: «Я так ся напудила, що зомліла. Коли прийшла до тямки, страшлище *райбало (кохало) вовсю*» [Кешеля 2012, с. 121]. Вжите діалектне слово *райбати*, що має значення ‘прати’, однак у контексті воно позначає ‘кохати’.

Як зелені парадічки, у бочки засолити – ‘ув’язнити кого-небудь’. У тексті: «А ще ліпше: раджу я вам, неборятка, тікати відси, бо за ті слова,

што надрукували'єте у листовках, безпекаші вас, як зелені парадічки, у бочки засолять...» [Кешеля 2012, с. 335]. До складу художньої фраземи входить діалектне слово *парадічки* – 'помідори, плід помідорів' [Сабадош 2008, с. 217].

Брати у руки гузиці – 'вставати і йти геть'. У тексті: «Коли через кілька днів усе було зроблено, баба всіх погостила, красно подякувала і мовила: – А тепер, неборята, *беріть у руки гузиці* і тікайте хоть до столиці, бо ми з дідом будемо варити паленьку» [Кешеля 2012, с. 236]. Для надання слову колоритності письменник використав діалектне згрубіле слово *гузиця* – 'сідниця' [Сабадош 2008, с. 54]. Часто терміном *гузиця* позначають неочікуваний кінець якогось процесу («Все, нам типирь точно гузиця!»), або ж якусь віддалену місцевість («Він жиє десь у гузиці за швейнов») чи байдужість людини до чогось («Мені то до гузиці»).

Давати голову пуд балту – 'бути впевненим у чомусь на сто відсотків'. У тексті: «Но, а мому старому килавцю штось дурное дуркнуло у копонно та й угварив: «Куме, якщо, не снила би ся, Єва була така фалювата, як моя стара, то *даю голову пуд балту*, што не змій спокусив Єву, а уна – змія...» [Кешеля 1993, с. 53–54]. До складу художньої фраземи на позначення дій та вчинків людини входить діалектне слово *балта* – 'сокира' [Сабадош 2008, с. 20].

Гі марціяшному мацурові – 'дуже сильно зацікавитись побаченням'. У тексті: «Коли'м того увидів, почало мнов трясти, як підла хворота, а очі 'ми удавило, *гі марціяшному мацурові*» [Кешеля 1993, с. 50]. Художня фразема побудована на мові закарпатського говору, яка є зрозумілою лише для певного діалектного середовища. *Мацур* – 'кіт'.

Значною є тематична група діалектних фразем на **позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії**:

Будь здоровий, напийся бровзи – 'безвихідна ситуація'. У тексті: «Опустився неподалік від мене, зіперся на сливу, голова, наче зів'яла хризантема, впала на груди і «Будь здоровий, Мішку, *напийся бровзи*» [Кешеля 2012, с. 78]. Фразема, яка вживається як загальноновживана в певному діалектному середовищі, є найбільш поширеною в ужанській говірці закарпатського говору. *Бровза* – 'сода (питна)' [Сабадош 2008, с. 31].

Красні гроші – 'вигідно зароблена хороша сума грошей'. У тексті: «А коли поверталися додому, скупували за зароблені дудки землі і оселялися в різних кутках, а далі – хто й сам, а хто просто зо сміху – йменували ті поселення назвами держав й континентів, де газди заробили *красні гроші* й купували за них земельні угіддя» [Кешеля 2012, с. 74]. До складу фраземи на позначення стану предмета входить діалектний компонент, зокрема, слово *красні* – 'гарні'.

Люта, як огонь – 'міцний алкогольний напій (самогон)'. У тексті: «– Анночко, не хочеш причаститися – така *люта, як огонь*, – припросив до частунку барон мамку» [Кешеля 2012, с. 116]. Фразема є поширеною в закарпатському говорі, часто вживається для позначення характеристики особи чи алкогольного напою. *Огонь* – 'вогонь' [Сабадош

2008, с. 213].

Вервечкою чалапати – 'йти в рядочок, видаючи шум, глухі звуки з хлюпанням по болоті чи мокрій землі'. У тексті: «А далі *вервечкою чалапали* позаду зо два десятки менш значимих партейних фіорерів і фіорерок місцевого розливу» [Кешеля 2012, с. 231]. До складу фраземи на позначення способу дії входить розмовне слово *чалапати* – 'плюскати, хлюпати, рухаючись по болоті чи воді'.

Ніби із писка корови виїняли – 'сильно пом'ятити, розтріпанити'. У тексті: «Як виявилось згодом, пані Динамітку ошелешили не квіти, які мали вигляд, *ніби* їх силоміць щойно *виїняли із писка корови*, а їх парна кількість – чотири» [Кешеля 2012, с. 102]. Автор використав фразему, поширену в закарпатському говорі, та до складу якої входить розмовне, згрубіле слово *писок* – 'рот', для позначення міри вияву ознаки.

Бовваніти, як медвідь у гаврі – 'виднітися, показуватися здаля; те, що стоїть і здійснюється над чимось іншим'. У тексті: «Між вікнами на стіні, на місці тихого, мудрого і печального Миколи – Чудотворця *бовванів, як медвідь у гаврі*, тяжкий гнітючий Микита Хрущов» [Кешеля 2012, с. 83]. До складу художньої фраземи на позначення стану явища автор залучив діалектне слово *гавра* – 'барліг' для надання фраземі закарпатського колориту.

Із колодицею на писку – 'закрите приміщення, двері закриті на навісний замок'. У тексті: «І тут комусь спало на думку пошукати мене у корчмі. Проте культурно-освітній заклад виявився *із колодицею на писку*» [Кешеля 2012, с. 123]. До складу художньої фраземи входить розмовне, згрубіле слово *писок* – 'обличчя' (у цьому контексті) та діалектне слово *колодиця* – 'висячий замок' [Сабадош 2008, с. 147].

Хісна, як з жаливи олії – 'жодної користі'. У тексті: «Думайте добре, доки не пізно, бо виджу, що з ваших урядників стільки *хісна, як, перебачте, з жаливи олії*» [Кешеля 1993, с. 8]. Художня фразема зрозуміла лише в певному діалектному середовищі, вказує на бездіяльність влади. Діалектні слова: *хосен* – 'користь, вигода' [Сабадош 2008, с. 404]; *жалива* – 'кропива дводомна (*Urtica dsosca*), кропива жалка (*Urtica urens*)' [Сабадош 2008, с. 83].

Цураві топанки, що й до вітру не добіжиш – 'зовсім розірване, понижене взуття'. У тексті: «Щоправда, на мою думку, для того, аби перегнати клятих американтошів, треба, аби Хрущов усім нам купив хоча би по дві пари міцного взуття, бо у таких цуравих топанках, у яких ходимо, не те що за Америкою, але *й до вітру не добіжиш...*» [Кешеля 2012, с. 53]. Діалектні слова: *цуравий* – 'порваний, зношений' [Сабадош 2008, с. 410–411]; *топанки* – 'взуття' (на Закарпатті це назва будь-якого взуття).

Бігти, лем аби'сьмо ноги не поламали – 'дуже швидко, стрімко бігти кудись'. У тексті: «– Та де би'сьмо забули! – щиро пообіцяла баба. – Так будемо завтрашнього рана сюди *бігти, лем аби'сьмо ноги не поламали!*» [Кешеля 2012, с. 219]. До складу художньої фраземи, яка вказує на спосіб дії, входять діалектні компоненти, які надають висловленню колоритності закарпатського говору.

Дрихнути, як жаба-коропаня – ‘міцно спати, хропіти’. У тексті: «– Гей, діду, вставай, якого фра-са *дрихнеш, як жаба-коропаня?!* – почала зі страху Фіскарощка штурхати Соломона» [Кешеля 2012, с. 276]. Для позначення якості дії письменник вико-ристав сленг *дрихнути* – ‘спати’ та образ земляної жаби, ропухи, яка, дихаючи, видає шумні хриплі звуки.

Мчати, немов шалена шаркань – ‘дуже стрім-ко, швидко рухатись’. У тексті: «Ти сідав біля воріт, відштовхувався, а далі *мчав, немов шалена шар-кань*, через Палестину, Бразилію, Аргентину і зу-пинявся аж біля церкви у Ватикані» [Кешеля 2012, с. 105]. Для позначення якості дії, письменник вжив діалектне слово *шаркань*, яке має декілька значень (1. Змій, дракон; 2. Зла людина (у переносному зна-ченні) [Сабадош 2008, с. 419]), за власним визна-ченням автора – це ‘міфічна літаюча змія’.

Значна частина фразем на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії, які не зафіксова-ні в словниках, є загальноживаними лише для діалектного середовища закарпатського говору.

Висновки. У процесі дослідження лінгвокуль-турологічних особливостей діалектних фразеоло-гічних одиниць у творах сучасного закарпатоукра-їнського письменника Д. Кешелі ми з’ясували, що дуже часто автор використовує фраземи на позна-чення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності особи в її стосунках із будь-ким; якості, ознаки, ста-ну предмета, явища, дії. До складу більшості фразе-ологічних одиниць входять діалектні елементи: гра-матичні, лексичні, фонетичні. Саме так утворюєть-ся особлива емоційна тональність уривків прозових творів. Дмитро Кешеля, використовуючи фразеоло-гізми, підсилює напруженість ситуації, творить її психологічне тло, поєднує трагічне з комічним.

Література

1. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 368 с.
2. Кешеля Д.М. Державна копоня, або Листи до пана Президента. Ужгород, 1993. 64 с.
3. Кешеля Д.М. Політ співочого каміння. Трилогія з народного життя. Ужгород: Карпати, 2012. 496 с.
4. Кононенко В. Етнологічні засади вивчення української мови. *Українська мова в освіті*: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 43–56.
5. Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. Киев, 1992. 50 с.
6. Папіш В.А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїн-ських письменників (40–90 рр. XX ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ужгород. 2003. 207 с.
7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
10. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2003. 362 с.
11. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філо-логічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
12. Українська мова: енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (дата звернення: 19.05.2021).
13. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

References

1. Kalashnyk V.S. (2011) Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statyi [Man and image in the world of language: selected articles]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. 368 s. [in Ukrainian].
2. Keshelia D.M. (1993) Derzhavna koponia, abo Lysty do pana Prezidenta [State koponya, or Letters to Mr. President]. Uzhhorod. 64 s. [in Ukrainian].
3. Keshelia D.M. (2012) Polit spivochoho kaminnia. Trylohiia z narodnoho zhyttia [Flight of the singing stones. Trilogy of people's life]. Uzhhorod: Karpaty. 496 s. [in Ukrainian].
4. Kononenko V. (2000) Etnolohichni zasady vyvchennia ukraïnskoi movy. *Ukrainska mova v osviti* [Ethnological principles of studying the Ukrainian language. Ukrainian language in education]: zbirnyk materialiv Vseukraïnskoi naukovoï konferentsii. Ivano-Frankivsk: Plai. S. 43–56 [in Ukrainian].
5. Laver V.I. (1992) Frazemika ukraïnskikh dialektov karpatskoho regiona [Phrasemics of Ukrainian dialects of the Carpathian region]: avtoref. diss. ... d-ra fylol. nauk: 10.02.01. Kyev. 50 s. [in Russian].
6. Papish V.A. (2003) Semantyko-funktionalna pryroda frazeolohizmiv u khudozhnii prozi Zakarpatoukraïnskykh pysmennykiv (40-90 rr. XX st.) [The semantic-functional nature of phraseologisms in the prose of Transcarpathian-Ukrainian writers (40–90 years of the XXth century)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Uzhhorod. 207 s. [in Ukrainian].
7. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
8. Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language] /

uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 1104 s. [in Ukrainian].

9. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].

10. Uzhchenko V.D. (2003) Skhidnoukrainska frazeolohiia [East Ukrainian phraseology]: monohrafiia. Luhansk: Alma-mater. 362 s. [in Ukrainian].

11. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2005) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy: posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Phraseology of the modern Ukrainian language: a guide for students of philological faculties of higher educational institutions]. Luhansk: Alma-mater. 400 s. [in Ukrainian].

12. Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 2000. 752 s. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (data zvernennia: 19.05.2021). [in Ukrainian].

13. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 984 s. [in Ukrainian].

DIALECT SCOPE OF PHRASEMICS IN DMYTRO KESHELIA'S PROSE WORKS

Abstract. The article considers the interaction of language and culture, the use of dialect phrases in the works of Transcarpathian writer Dmytro Keshelia. The thematic groups of dialect phrases are analyzed in the linguistic and cultural aspect and the peculiarities of the use of dialect phraseological units in the individual style of the writer are revealed.

Nowadays, Ukrainian linguistics has noticeably increased its attention to the systematic analysis of dialect phraseology, which makes it possible to study active processes in spoken language and to establish connections between the material world and spiritual culture. One of the urgent problems of Ukrainian dialectology is the study of the phraseological system. The problems related to the development of dialect phraseology and the place of phraseological units in the language of writers continue to be relevant. Phraseologisms reflect not only the national culture, but also the national vision of the world. In speech, phraseology performs the function of figurative characteristics of particular object, subject, action, situation. The study of phraseological units on the basis of the language of an individual author gave us rich material to describe the mental features of the Transcarpathian region.

Dmytro Keshelia is not only a well-known writer of Transcarpathia, he is one of the most prominent modern Ukrainian prose writers. His books capture the sharpness of the issue and artistic originality. In his works, the writer raises issues of morality, spirituality, patriotism, human memory, goodness and honor, the connection of man and nature, the preservation of family relations.

Phrases in the works of Dmytro Keshelia, of course, are due to the expressive and characteristic form of the Transcarpathian dialect, which creates a living speech background of his artistic texts. The main thing in the stylistics of his stories is conversational tone, which shows the simplicity and immediacy of perception of life. Most phrases include phonetic, grammatical and lexical dialect elements. Dmytro Keshelia intensifies the tension of the situation, creates its psychological background, thanks to the use of phrases.

Keywords: phrases, phraseological units, phraseologisms, dialect phraseology, author's artistic phrasemes, D. Keshelia.

© Яцьків М., 2021 р.

Марія Яцьків – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

Maria Yatskiv – Candidate of Philology, Assistant of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

ПРОБЛЕМА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У КОРОТКІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА ГАФІЇ ТРАЙСТИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 821.161.2–3.09(498)Трайста

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).285–290

Барчан В. Проблема загальнолюдських цінностей у короткій прозі Михайла Гафії Трайсти; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано особливості художнього осмислення проблеми загальнолюдських цінностей у таких зразках короткої прози україномовного письменника Румунії Михайла Гафії Трайсти, як «Ось стою перед дверима і стукаю...», «Багатий Марко та убогий Петро», «Бог батою не б'є», «Розбійник Іван Кожух». Актуальність дослідження полягає в необхідності привернути увагу до творчості митця, який у час домінування в суспільстві прагматизму, індивідуалізму підносить пріоритет вселюдських цінностей, як непроминальної основи людського буття. Вказані оповідання з погляду художнього вирішення в них проблеми важливості загальнолюдського в житті кожної особистості і духовності суспільства не піддавалися системному аналізу. З огляду на це представлено дослідження в цьому ключі має сенс і становить мету роботи. У процесі аналізу текстів звернуто увагу на те, що джерелом цієї проблематики у творчості М. Трайсти є Святе Письмо, до опанування текстів якого автор прилучився з дитинства. Не випадково назви чи епіграфи окремих творів є цитатами з Біблії. Важливим джерелом є і фольклор. Простежено кореляцію євангельських морально-етичних принципів істинності й фальшивості («Ось стою перед дверима і стукаю...»), щирості й облудності («Багатий Марко та убогий Петро»), злочину й кари («Бог батою не б'є»), справедливості й нечесності («Розбійник Іван Кожух») із засадами екзистенціальної філософії – добра і зла, особистісного вибору – в осмисленні людського буття. Фабулу творів становлять звичайні, поширені в щоденному житті факти чи події, персонажі теж вихоплені зі знайомого, здається, оточення чи сфери діяльності. Однак сюжети розгортаються динамічно, з несподіваними поворотами, утаємниченням, часовими зламами, ретроспективними картинками, різними наративами, увагою до деталей тощо. Це підкреслює індивідуальність авторського підходу до художнього втілення досліджуваної проблеми.

Ключові слова. Михайло Трайста, оповідання, загальнолюдські цінності, джерела, Святе Письмо, морально-етична тема, екзистенціальна філософія.

Постановка проблеми. В умовах сучасних високих технологій, реальної інтернаціоналізації та глобалізації життя і людської культури, колосальних змін в економічних, суспільних відносинах, що породжують прагматизм мислення і поведінки, особливої актуальності набирає необхідність збереження загальнолюдських цінностей. Неодмінним чинником у цьому є такий елемент культури людства, як література. Творчість сучасного українського письменника Румунії Михайла Гафії Трайсти є багатим матеріалом, який демонструє неперехідність у міжособистісних контактах і суспільному житті вселюдських цінностей. Це спонукає до конкретного аналізу художніх зразків його прози.

Аналіз досліджень. На актуальність у творчості М. Трайсти тем морально-етичного, екзистенційного плану з утвердженням ідеї непроминальності цінностей вселюдського значення звертали побіжно увагу такі дослідники, як М. Вотьканич, М. Гербіл, К. Ірод, Н. Куліш, О. Масляник, П. Ходанич, Л. Повх-Ходанич та ін. Так, М. Якубовська розглядає М. Трайсту серед митців, які «шукають відповіді на питання: як стає можливим спільне існування людей, як можлива загальнолюдська історія взагалі?» [Якубовська 2017, с. 173]. Авторка

констатує, що принципи моралі, етики героїв Трайсти «залишаються у полі напруженого зору читача» [Якубовська 2017, с. 173]. А спостереження Н. Куліш про тяжіння філософії поезії М. Трайсти до вічних тем [Куліш 2018, с. 119] поширюється і на його прозу. М. Михайлюк, зокрема, аналізуючи збірку «Гуцульська душа», звертає увагу на твори екзистенціально-драматичного характеру, серед яких виділяє оповідання «Ось стою перед дверима і стукаю...» та ін., які свідчать про рідкісний дар Трайсти «бачити світ зі всіма його світлотінями. У нього, – зазначає дослідник, – діє та безпомилкова інтуїція натрапляти на ту жилку, в якій справді пульсує кров, а не тече водиця» [Михайлюк, 2011].

Об'єктом розгляду в цій статті обрано тексти оповідань «Ось стою перед дверима і стукаю...», «Багатий Марко та убогий Петро», «Бог батою не б'є», «Розбійник Іван Кожух», у яких зазначений аспект не був предметом спеціального дослідження. Вартою в цих творах проблеми загальнолюдських цінностей є першорядними, їх вивчення зумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Мета** роботи – проаналізувати своєрідність художньої реалізації проблем вселюдських духовних цінностей. Серед **завдань** досягнення мети виділяємо з'ясування

джерел ідейно-тематичного змісту оповідань, аналіз моделей морально-етичних та екзистенційних проблем, сюжетно-композиційних особливостей, образного ряду. У дослідженні будемо спиратися на засади біографічного, культурно-історичного, естетичного, зіставного літературознавчих **методів**, які дають можливість простежити джерела авторського творчого мислення, специфіку самовираження в словотворчості, самоідентифікацію в культурно-історичних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Творчість Михайла Трайсти яскраво ілюструє розуміння автором важливої істини, що в історично сформованих реаліях етнічної меншини «для української національності першорядну роль взяла на себе література, усвідомлюючи себе насамперед як Слово, яке повинне стати на сторожі її буття...» [Корсюк 2009, с. 16]. Це зразок творчості нового покоління українських митців Румунії, які хоч і звертаються до зображення сільського життя, але вийшли, за словами М. Корсюка, «на ширші соціальні пласти й характеру» [Корсюк 2009, с. 35], демонструють прихильність до психологізму. Тому морально-етична проблематика, що переплітається з екзистенційною, є однією з присутніх ознак прози М. Трайсти. Дослідниця М. Вотьканич простежила використання біблійних мотивів для психологізації образів у інших творах письменника [Вотьканич 2020, с. 73].

Торкаючись актуальних питань людського буття, митець пильно вдвляється в людську душу, художніми засобами досліджує, інтерпретує духовну сферу людини. Каменем випробування для персонажів у його творах стають перш за все загальнолюдські цінності. «Філософський Енциклопедичний словник» у системі спільних для всіх людей моральних цінностей та норм виділяє основні компоненти загальнолюдського: «висхідні фундаментальні норми людського співжиття (співчуття, доброзичливість, підтримка слабких, ввічливість та ін.); заповіді-заборони – не вбивати, не красти, не чинити перелюбу, не говорити неправди, не бажати власності іншого, а також вимоги вищого рівня — любити ближнього, бути здатним до самопожертви; цінності, що визначають гуманістичну міру й абсолютну межу людської діяльності (право на життя, ідея свободи, самоцінність людської індивідуальності); психолого-антропологічні передумови моральних переживань і свідомості (сором, докори совісті, відповідальність); логічну структуру самої моральної свідомості; моральний досвід, що постійно збагачується через успіхи і трагедії діянь людини» [Пазенок 2002, с. 218–219]. У зв'язку з цим загальнолюдські моральні цінності виступають як ідеали, цілі діяльності, як критерії людських вчинків [Пазенок 2002, с. 218–219].

В особливій пошані ці ідеали залишаються в селянському середовищі, є головними корелянтами моралі й етики, що достеменно знає М. Трайста. Він – глибокий обсерватор селянського буття, знавець народної культури – фольклору, мови, релігії, у глибинах якої зберігаються, а в народній свідомості плекаються вічні ідеали вселюдських духовних вер-

шин. Закономірно, що все це знаходить своє художнє втілення. Зокрема, Святе Письмо різними аспектами відтворює в прозі митця. З автобіографічної повісті «Ронішоро – річка моя рідна, єдина», а також із свідчень дослідника Корнелія Ірода дізнаємося про добре знання М. Трайстою Святого Письма, адже в дитячому віці він, за наполяганням батька, майже щовечора читав із Біблії. Отож, – констатує К. Ірод, – «хлопцеві добре запам'яталося Боже Слово, і тому сьогодні письменник може надійно посилатися на нього – цитуючи акуратно, коментуючи біблійне учення чи тільки згадуючи й сугеруючи його принципи <...>. Письменник відчув, що між його прозою і ліричними творами старозавітного короля не раз існує якась інтимна спорідненість і конкретна співзвучність: тематика всіх Давидових псалмів, яка охоплює вагомі, істотні проблеми людства – Бог і світ, створений ним, людина та її доля (земна й помертна), а також конкретні моменти історії – стала постійним відгомном у Трайстових повістях...» [Ірод 2016, с. 6].

Цю ж тенденцію спостерігаємо і в короткій прозі митця. Вислови, цитати, уривки зі Святого Письма органічно вплетені в авторський текст, є рушієм сюжету і композиційним прийомом: виносяться в назву, обрамляють текст в оповіданні «Ось я стою під дверима і стукаю...». У творі автор торкається морально-етичної сфери людського буття: падіння людини в гріх і викриття її провини. За словами М. Михайлюка, «виникає конотація з біблійною притчею про блудного сина, вияскравлюється падіння у гріх лицемірства пихатого» [Михайлюк 2011]. Головний персонаж Андрій готувався стати священником, був щирим і натхненним, досягаючи висоти духовного вчення Святого Письма, а в реальному житті виявляв прагматизм, корисливість, зневагу, невдячність.

Для сюжету оповідання характерним є відсутність зовнішньої події. Увага сконцентрована на динаміці свідомості, душевного стану персонажа. Увесь зміст побудований на зіставленні повчань із біблійних віршів, книги «Буття», «Книги Одкровення» з моральною свідомістю й поведінкою центральної дійової особи. Сюжет набуває гостроти тому, що в його центрі – випускник теологічного факультету. Сам цей факт дає перспективу читачеві бачити цього персонажа зразком благочестивості. Але текст структурований так, щоб у різних часових площинах показати зміну психологічного стану персонажа: людини-грішника – теперішній час, шлях до гріха – минуле, пропущене крізь призму свідомості дійової особи, і знову сучасне, коли персонаж у стані екзистенційного вибору.

Як бачимо, на початку оповідання постає портрет героя, протилежний очікуваному. Він, як свідчать деталі інтер'єру, далекий від аскетизму і стриманості в матеріальному; у його поведінці виявляється зверхність, статечність, самозакоханість. Розслаблений, під голос легенди фолк-року Боба Ділана: «*Андрій сидів у фотелі, на якому стояла напіввипита пляшка коньяку «Courvoisier», недопита чашка чорної кави, пачка цигарок «Treasurer», сріб-*

на запальничка «зірро» й порозкидані СД диски...» [Трайста 2018, с. 131]. Розлюченість від розриву з коханою, яка не подалася на його матеріальні статки і кар'єрні перспективи успішного випускника, вилилась у божевільно жбурнутий зі всієї сили об стіну келих і виправдання себе словами з біблійних віршів царя Лемуела: «*Дайте п'янок напоїв тому, що погибає, і вина тим, яким на серці гірко; нехай н'є ї забуде свої злидні, і нехай більше не згадує про своє горе*» [Трайста 2018, с. 132].

Друга частина твору через прийом ретроспекції доповнює психологічний портрет головного персонажа, показує амбівалентність його моральної свідомості: він здібний студент, майстерно декламує і вміло трактує біблійні тексти, цим завойовує авторитет студентів. Але проникливий професор, спираючись на біблійну мудрість, застерігає від небезпеки «*заховати свій талант у землю*» [Трайста 2018, с. 132]. І, як бачимо далі, пересторога досвідченого педагога була небезпідставною.

Третя частина оповідання саме в цьому ключі поглиблює психологічний образ Андрія, розкриває сторону його ества, схильну до гріха. Невипадковими є художні деталі про соціальне походження хлопця: перша – він «*син сліпого дяка з Верхянки*», що трансплюється на інший моральний досвід у минулому, а також друга, що увиразнює його життєві успіхи – повага колег, матеріальні гаразди: двокімнатна розкішна квартира, власний автомобіль. Проте досягнення хоч і здобуті власною працею, та суперечать доброчесності: Андрій писав за інших реферати, дисертації за досить великі гроші. Отже, мамона – багатство, нажива, як уособлення злого духу, користолюбства, руйнують духовні основи Андрія. Тому він не сприймає критичних слів коханої дівчини Лоліти про його фальшивість, не зауважує і висловленої професором у коректній формі такої ж характеристики. Навпаки, він, честолюбний і самозакоханий, навіть не відчинив дверей своєму вчителю, коли той прийшов попрощатися перед виходом на пенсію, і не прочитав залишеної ним записки.

Четверта частина повертає читача до образу персонажа, змалюваного на початку твору. Але це вже інший психологічний вимір його внутрішнього світу. Тут Андрій постає в образі грішника, здатного до спокути, тобто, за М. Михайлюком, це – своєрідне повернення блудного сина, який прийшов до усвідомлення екзистенційного вибору між добром і злом. Він переживає стан самотності, покинутості найближчими людьми, констатує, що квартира, автомобіль, повага студентів і професорів – то лише видиме, зовнішнє. А його внутрішнє ество – фальшивість – розпізнала та, «*яку він кохає*», і «*не стала його*». Це підштовхнуло до переоцінки власного життя крізь призму морально-етичних засад біблійних повчань. Професор, прагнучи врятувати заблукалу душу молодшої людини, залишив Андрієві записку з метафоричним текстом із «Книги Одкровення»: «*Ось Я стою перед дверима та стукаю: коли хто почує мій голос і двері відчинить, Я до нього ввійду, і буду вечеряти з ним, а він зо мною...*

Я знаю діла твої (...). Бо ти кажеш: Я багатий, і збагатів, і не потребую нічого. А не знаєш, що ти нужденний, і мізерний, і вбогий, і сліпий, і голий!...» [Трайста 2018, с. 135].

М. Трайста утверджує своїм твором перемогу в людині добрих начал. Тому дає можливість своєму героєві зробити екзистенційний вибір на користь добра, вдаючись до метафорики біблійного тексту в його відповіді професорові: «*Почув я Твій голос і злякався, бо голий був я, і сховався*» [Трайста 2018, с. 135].

Про превалювання в людському бутті духовного над матеріальним ідеться і в оповіданні «Багатий Марко та убогий Петро». Основну думку авторського задуму вкладено в епіграф – заповідь із Євангелія від св. Матвія 6: 19–21: «*Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, – там буде й серце твоє*» [Трайста 2018, с. 135].

Ідея цього тексту трансплюється перш за все на двох персонажів твору – багатія Марка Бойчука та його антипода, бідного багатодітного шевця Петра Бойчука. На нашу думку, не випадковим є дане автором однакове прізвище героям. Упевнене в цьому й такий композиційний елемент твору, як пейзаж, яким починається нарація. По-маларськи майстерно виписана картина природи є не тлом подій, а символом величі, краси, могутності простору всього буття, у ньому все має смисл і важливість, перед ним – усі рівні, що й відбито у прізвищах. Та на цьому живому, колоритному просторі автор візуалізує два об'єкти – «*два господарства зовсім непохожі між собою*» [Трайста 2018, с. 136], які уособлюють нижню сходинку в ієрархії світового буття – земне життя. В обох персонажів воно різне. Автор умисно вдається до детального опису багатств Марка, джерел його збагачення, мотивації поведінки і вчинків, чим резонує психологічний ландшафт його душі. Хоч лестило йому величання «*Боярином*», хоч підігрівало честолюбство його спілкування із Сигітською «*аристокрацією*», щоправда, заради своєї єдиної дочки, та він не був щасливим, не мав внутрішнього комфорту: «*... в його душі відбувалося щось страшне й незрозуміле для нього, якийсь дивний та незрозумілий страх опанував його душу, застряг там і більше не виходив, а як вдень, так і вночі мучив його та гриз... цюночі йому сняться тільки страшні сни, від яких прокидався мокрим від поту*» [Трайста 2018, с. 138].

У зовсім інших матеріальних умовах, але й з іншими ціннісними пріоритетами живе Петро. «*Дивись на голодранця, живе гірш, як у курнику, а до днини заливається соловейком, і щонеділі йде поміж люди до церкви гордо, наче король, незважаючи, що його одежина вся в латках, ходить спокійний, веселий, нібито він боярин...*» [Трайста 2018, с. 139]. Моральна свідомість цього героя базується на духовних домінантах, закладених у Святому Письмі: «*... не тільки хлібом може насититися люди-*

на, а й всяким словом во славу Господню» [Трайста 2018, с. 140], – говорить він Маркові.

Удаючись до прийому протиставлення, автор увиразнює істину, що щастя людини не в багатстві, а в гармонії її душі зі світом. Тому Петро не руйнує цієї гармонії, а, одержавши гроші від Марка і відчувши, що забув за Бога та втратив душевну рівновагу, подарував їх церкві, чим і повернув мир та спокій своїй грішній душі.

Сюжет цього твору наводить читача до роздумів про такі морально-етичні категорії, як правдивість і фальшивість, щирість і лицемірство. Вищі сили справедливі й воздають кожному по заслугі. Але в людини є право екзистенційного вибору між добром і злом, чим і зумовлено її буття.

Морально-етична тема знаходить свою художню інтерпретацію і в оповіданні «Бог батоном не б'є». Джерелом фабули твору, як свідчить заголовок, є фольклор. Сюжет оповідання будується на подіях соціально-побутового плану: газда Цілинюк знущується з наймита-підлітка Андрійка, і той, зі страху, хоче скоїти самогубство. Нарація розгортається у площині оприявлення таких морально-етичних категорій, як злочин і кара. Цілинюк є уособленням зла, і тому автор наділяє його комплексом негативних якостей, вдаючись до деталізації поведінки в побуті, застосовуючи такий наративний прийом, як характеристика від стороннього, тобто від людей, що психологічно сприймається у вищому вияві. Він найбагатший, найзліший і найскупіший газда села, прозваний у народі «скупіндяком». Його поведінка не лише не вкладається в межі елементарних морально-етичних норм, а виходить за рамки здорового глузду, стає абсурдною: *«Говорили також, що вчором, коли лягає спати, то роздягається до голого тіла, щоб не дерти одежину через ніч, коли спить, що притнув котів хвоста, щоб взимку не треба відчиняти двері нарзотів, бо безхвостий кіт пройде швидше, ніж з хвостом <... > неділями ходив до церкви босим <... > якщо взимку носить старі-престарі постоли, то від святого Благовіщення Пресвятої Богородиці аж до самого святого Дмитрія Солунського, або й аж навіть до Святого Архангела Михаїла ходить босим. Від морозу до морозу... Їв сало та бриндзю, або м'ясо, але й то лише заради того, щоб міг працювати»* [Трайста 2018, с. 143–144].

Негативна характеристика старого Цілинюка посилюється описом його ставлення до наймита-підлітка, який змушений п'ять років відробляти сухі ялові дошки, взяті батькові на труну. Скупість господаря хлопець «азнав на своїх плечах», а жорстокість і несправедливе покарання відлежував у гарячці. Через внутрішнє мовлення Андрійка авторові вдається створити психопортрет дитини, доведеної страхом покарання за загублену корову до крайньої межі, але не позбавленої віри у Вищу справедливість: *«Так, Господь простить мені, Господь не є злим, як вуйко Цілинюк, – шептав бідний Андрійко і, розв'язуючи мотузину, яка підперезувала його латану-перелатану з конопляного повісма сорочину, почав вилізати на стару високу дичку»* [Трайста 2018, с. 148].

Кульмінаційна напруга у творі, коли хлопець «збирався ухватити голову в засилку міцно прив'язаного до гілки мотузка» [Трайста 2018, с. 148], розряджається прийомом ефекту несподіванки: звуком Зоряниного дзвіночка. Образ-символ дзвоника має в цьому контексті морально-екзистенційне навантаження. За словником символів, дзвінок, дзвін означає у багатьох релігіях божий голос, що проповідує істину, голос космічної гармонії, повагу, покірність, кінець випробувань [Трессидер 1999, с. 156–157]. І це дійсно був символ порятунку для дитини. Але водночас символіка цього образу попереджає й про небезпеку, смерть [Трессидер 1999, с. 157], що теж знайшло відображення в сюжеті несподіваною інтригою: Цілинюк «віз сіно з Мадярового Лазу й на Рипах посковзнувся і впав під коні, які перейшли через нього разом з возом» [Трайста 2018, с. 148]. Отже, в оповіданні художньо зреалізовано дію вселенського закону злочину й карі.

У формі пригодницького жанру втілена тема добра й зла (або про злих і добрих людей) в оповіданні «Розбійник Іван Кожух». Наслухавшись розповідей про незчисленні цінності в льохах панського будинку, дванадцятирічний Степанко Журавель вирушає Різдвяної ночі в Нечисту Балку, щоб «добути трохи грошенят» і «визимувати та бідну Цілюху від Аврамкового ножа порятувати» [Трайста 2018, с. 148]. Опис страшної хуртовини на початку подорожі хлопця, перехід місцевості, яку «люди з острохом обминають» або, йдучи, хрестяться навіть удень, уява про льохи, з яких переходимо і досі чується «пекельні стогони, крики та зойки», засинання втомленої дитини в морозну ніч, загроза загибелі, пробудження від голосу невідомого, знайомство з розбійником – усі ці елементи сюжету характерні для пригодницького жанру і надають драматизму й емоційності розповіді. Причина подорожі Степанка має соціальну основу – матеріальна залежність від багатого Аврамка, який «грозив матері, якщо до Водохреца не віддасть гроші разом з лифою, які позичила в нього на похорон батька, то їхній Ціли зав'яже червону стрічку на шию, іншими словами, візьме та заколе її» [Трайста 2018, с. 151]. А застосований прийом нарації – авторська розповідь, що зливається з внутрішнім голосом персонажа, надає психологічної правдивості й глибини характеру.

За спостереженнями дослідників, моральне самовизначення особистості – у центрі більшості оповідань М. Трайсти для дітей [Повх–Ходанич 2017, с. 165]. Підтвердження цього спостерігаємо як у поведінці наймита-підлітка Андрійка з оповідання «Бог батоном не б'є», так і в морально-етичній установці Степанка Журавля. Він не лише розуміє несправедливість вимоги Аврамка, але й корелює моральними принципами свою поведінку: не сміє посягати на незаслужене, тому відмовляється брати гроші від Івана Кожуха, пояснюючи, що «їх не заробив, а жебрачати здоровому соромно» [Трайста 2018, с. 154].

Світ добра і зла постає в оповіданні крізь сприйняття дитини, яка осмислює події, відчуває відповідальність і обов'язок по-дорослому. Несподіваний порятунок хлопця розбійником Іваном

Кожухом – це символічний вияв перемоги добра, справедливості над злом, що є головною думкою в авторському задумі.

Описані події відбуваються в минулих часах, коли розбійники були народними героями, але проблема добра й зла вічна, тому твір звучить по-сучасному.

Висновки. Отже, проведений аналіз оповідань М.Г. Трайсти підтверджує, що морально-етична тематика з превалюванням у ній проблеми загальнолюдських цінностей є однією з провідних у творчості письменника. В основі фабули творів –

ситуації, які не раз трапляються в житті, персонажі теж вихоплені з життєвої реальності. Та сюжети оповідань захоплюють читача своєю динамікою, несподіваними поворотами, вдало застосованими прийомами утаємничення, ретроспекції тощо. Біблійна й народнопоетична основа оприявнюють філософізм і драматизм зображуваного, а майстерне сюжетно-композиційне вирішення у творах забезпечує глибоку психологічну достовірність характерів та актуальність проблем духовності як на особистісному, так і суспільному рівнях.

Література

1. Вотканич М. Соціальна та психологічна детермінація злочину в повісті «Ненависть до ближнього» Михайла Гафії Трайсти. *International scientific and practical conference «Challenges of philological sciences, intercultural communication and translation studies in Ukraine and EU countries»: conference proceedings (October 30–31, 2020)*. Venice: Publishing House “Baltija Publishing”, 2020. P. 71–75 (Міжнародна науково-практична конференція «Виклики філологічних наук, міжкультурної комунікації та перекладознавства в Україні та країнах ЄС»: матеріали конференції (30-31 жовтня 2020 р.).
2. Ірод К. Привітне слово / Михайло Гафія Трайста. *Між коханням і смертю (Повісті)*. Бухарест: Вид-во RCR EDITORIAL, 2016. С. 5–9.
3. Корсюк М. Ми і наші книги. Просвіт. *Антологія короткої української прози Румунії / Упорядкування, передмова та дані про авторів – Миколи Корсюка*. Т. 1. Бухарест: RCR Editorial. 2009. С. 5–39.
4. Куліш Н. Генетична пам'ять України і творах Михайла Трайсти. *Зошити міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність і перспективи*. Т. II. 2018. С. 11–121.
5. Михайлюк М. Причинки недописаної передмови, 2011. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://probapera.org/publication/13/3187/prychynky-nedopysanoji-peredmovy.html>. Дата останнього звернення: 05.10.2021.
6. Пазенок В. Загальнолюдське. *Філософський енциклопедичний й словник* [редкол. В.І. Шинкарук (голова), Є.К. Бистрицький та ін.]. Київ: Абрис, 2002. С. 218–219.
7. Повх-Ходанич Л. Виховний потенціал оповідань для дітей Михайла Трайсти / *Зошити міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність і перспективи*. Т. I. 2017. С. 163–168.
8. Трайста М. Верхньорівнянські оповідання. Бухарест: RCR EDITORIAL, 2018. 356 с.
9. Тресиддер Д. *Словарь символов*. Москва: Издательско-торговый дом «Гранд», изд-во «Фаир», 1999. 446 с.
10. Якубовська М. Духовно-екзистенційний діалог Нікіти Станеску та Михайла Трайсти: формування інноваційного архетипу культур як вияв порозуміння між народами. *Зошити міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність і перспективи*. Т. I. 2017. С. 269–274.

References

1. Votkanych M. (2020) Sotsialna ta psykhologichna determinatsiia zlochyну v povisti «Nenavyst do blyznoho» Mykhaila Hafii Traisty.[Social and psychological determination of crime in the story “Hatred of Neighbor” by Mikhail Gafia Traista]. *International scientific and practical conference «Challenges of philological sciences, intercultural communication and translation studies in Ukraine and EU countries»: conference proceedings (October 30–31, 2020)*. Venice: Publishing House “Baltija Publishing”. P. 71–75 (Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Vykyky filolohichnykh nauk, mizhkulturnoi komunikatsii ta perekladoznavstva v Ukraini ta krainakh YeS»: materialy konferentsii (30–31 zhovtnia 2020 r.) [Venetsiia] [in Ukrainian].
2. Irod K. (2016) Pryvitne slovo [A kind word]. *Mykhailo Hafii Traista. Mizh kokhannia i smertiu (Povisti)*. Bukharest: Vyd-vo RCR EDITORIAL. S. 5–9 [in Ukrainian].
3. Korsyuk M. (2009) My i nashi knyhy [We and our books]. *Prosvit. Antologiya korotkoyi ukrayins'koyi prozy Rumuniyi / Uporyadkuvannya, peredmova ta dani pro avtoriv – Mykoly Korsyuka*. Т. 1. Buxarest: RCR Editorial. 2009. С. 5–39 [in Ukrainian].
4. Kulish N. (2018) Henetychna pamiat Ukrainy i tvorakh Mykhila Traisty [Genetic memory of Ukraine and the works of Mykhailo Traista]. *Zoshyty mizhnarodnoi konferentsii «Ukrainci Rumunii – istoriia, suchasnist i perspektivy*. Т. II. S. 11–121 [in Ukrainian].
5. Mykhailiuk M. (2011) Prychynky nedopysanoi peredmovy [Reasons for the unfinished preface]. Internet resurs. Rezhym dostupu: <https://probapera.org/publication/13/3187/prychynky-nedopysanoji-peredmovy.html>. Data ostann'ogo zvernennya 05.10.2021. [in Ukrainian].
6. Pazenok V. (2002) Zahalnolyuds'ke [Universal]. *Filosofs'kyi encyklopedychnyi slovnyk* [redkol. V.I. Shynkaruk (holova), Ye.K. Bystrytskyi ta in.]. Kyiv: Abrys. S. 218–219 [in Ukrainian].
7. Povkh-Khodanych L. (2017) Vykhovnyi potentsial opovidan dlia ditei Mykhaila Traisty [Educational

potential of stories for children of Mykhailo Traysta]. *Zoshyty mizhnarodnoi konferentsii «Ukraintsi Rumunii – istoriia, suchasnist i perspektyvy*. T. I. S. 163–168 [in Ukrainian].

8. Traista M. (2018) Verkhnorivnianski opovidannia [Upper Rivne stories]. Bukharest: RCR EDITORIAL. 356 s. [in Ukrainian].

9. Tresydder D. (1999) *Slovar symbolov* [Dictionary of symbols]. Moskva: Izdatel'sko-torhovy dom «Hrand», izd.-vo «Fayr». 446 s. [in Russian].

10. Yakubovska M. (2017) Dukhovno-ekzystentsiinyi dialoh Nikity Stanesku ta Mykhaila Traisty: formuvannia innovatsiinoho arkhetypu kultur yak vyjav porozuminnia mizh narodamy [Spiritual and existential dialogue between Nikita Stanesku and Mykhailo Traista: the formation of an innovative archetype of cultures as a manifestation of understanding between peoples]. *Zoshyty mizhnarodnoi konferentsii «Ukraintsi Rumunii – istoriia, suchasnist i perspektyvy*. T. I. S. 269–274 [in Ukrainian].

THE PROBLEM OF UNIVERSAL VALUES IN THE SHORT PROSE OF MIKHAILO GAFIA TRAISTA

Abstract. The article analyzes the peculiarities of artistic comprehension of the issue of people's values in such examples of short prose written by Ukrainian-speaking Romanian writer Mykhailo Gafia Traista, as "Here I stand at the door and knock...", "Rich Marko and poor Peter", "God does not beat with a whip", "Ivan Kozhukh, the Robber". The relevance of the study is in the need to draw attention to the work of the artist, who raises the priority of people's values as an inalienable basis of human existence at the time of domination in the society of pragmatism and individualism. The systematic analysis of the above-mentioned stories was not made especially from the point of view of the artistic solution of the problem concerning the importance of general people's value in the life of each individual and the spirituality of society. According to this, the presented research in this meaning makes sense and is the purpose of the work. In the process of text analysis, attention is drawn to the fact that the source of the works of M. Traista is the Holy Scriptures, which the author learned from childhood. It is no coincidence that the titles or epigraphs of some works are quotations from the Bible. Folklore is also an important source. The correlation of evangelical moral and ethical principles of truth and falsity ("Here I stand at the door and knock..."), sincerity and deceit ("Rich Mark and poor Peter"), crime and punishment ("God does not beat with a whip"), justice and dishonesty ("Ivan Kozhukh, the Robber") is traced with the principles of existential philosophy - good and evil, personal choice - in the understanding of human existence. The plot of the works includes ordinary, common facts or events from everyday life, the characters are also snatched from a familiar environment or activity. However, the plots develop dynamically, with unexpected twists, mysteries, time breaks, retrospective descriptions, different narratives, and paying attention to details. This emphasizes the individuality of the author's approach to the artistic embodiment of the studied problem.

Keywords: Mykhailo Traista, stories, people's values, sources, Holy Scripture, moral and ethical theme, existential philosophy.

© Барчан В., 2021 р.

Валентина Барчан – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; valentya.barchan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

Valentya Barchan – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; valentya.barchan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

РОМАН ЮРІЯ КЕРЕКЕША «БЛУКАННЯ В ПОРОЖНЕЧІ»: ПОЕТИКА ТВОРУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 821.161.2-31.09Керекеш(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.2(46).291–297

Ігнатівч О. Роман Юрія Керекеша «Блукання в порожнечі»: поетика твору; кількість бібліографічних джерел 5; мова українська.

Анотація. Відомий український письменник Юрій Керекеш (1921–2007) народився і працював на Закарпатті. Він автор низки книг малої прози, повістей, драматичних творів, лірики, а також філософсько-інтелектуального роману «Блукання в порожнечі» (1981). Твір Ю. Керекеша був у полі зору науковців: О. Мишанича, І. Мегели, В. Марка, В. Попа та інших. Проте в силу часу досліджувався з позицій радянської ідеології – як антирелігійний твір. Сучасний світ і літературознавчий інструментарій дають можливість осмислити поетику твору в цілому, в чому й полягає мета і наукова новизна цієї розвідки.

У романі розгортається лінійний сюжет, що через осмислення проблем життя і смерті, кохання, вибору, добра і зла, батьків і дітей, злочину і покарання оповідає про буття пресвітера секти Дмитра Терпака і його родини. Письменник описує, як у людині починає брати гору фанатизм і як проголошеною любов'ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядковані сюжетно-композиційна структура твору і відповідно обрані ситуації, які рухають сюжетом: «конфлікт з Богом» (через образ Терпака), «загублений і знайдений», «пожертвування близьким в силу необхідності» та «порятунок» (через образ Антона), «жертва» (через образ Терпачки), «досягнення нових життєвих смислів» (через образ Юстини). Особливостями твору є мала кількість персонажів (постійно діючих – восьмеро), а також відсутність динаміки сюжету, хоч і вводяться письменником елементи пригоди і детективу. Зумисна вповільненість дій (кульмінація відбувається лише в середині фінальної третьої частини роману) веде до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «Блукання в порожнечі». І оте «блукання в порожнечі» стає, сказати б, методом письма реалістичного твору Юрія Керекеша.

Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою. Підтекстуально, припускаємо, моделлю тоталітарної спільноти виступає у творі секта. Обраний письменником заголовок «Блукання в порожнечі» пронизує роман на рівнях і його змісту, і форми.

Ключові слова: проблематика, ідея, ситуація, поетика, роман, сюжет, підтекстове письмо, алюзія, композиція.

Відомий український письменник Юрій Керекеш (1921–2007) народився і працював усе своє життя на Закарпатті. Він автор низки книг малої прози, повістей, драматичних творів, а також лірики, якою починав своє літературне життя у 40-ві роки минулого століття, перекладів. Протягом близько семи десятиків літ творчості в українському красному письменстві він написав єдиний роман «Блукання в порожнечі» (1981). Цією книгою письменник підкріпив традиції філософсько-інтелектуального українського роману, мовби долучившись до мистецьких пошуків ровесника-краянина Юрія Мейгеша. Проте роман виявився надто багатоплановим для радянської доби, з елементами підтекстуального письма, тому так і не став предметом всебічного обговорення. Передмовою до твору стала розлога стаття знаного літературознавця, професора, член-кореспондента НАНУ Олексі Мишанича, що захистила від недобррозичливого ока роман Ю. Керекеша. До сьогодні «Блукання в порожнечі» так і не досліджений епос поціновувачами літератури. Тож стаття має наукову новизну.

Постановка проблеми. Роман у трьох частинах Ю. Керекеша «Блукання в порожнечі» оповідає про життя сім'ї пресвітера секти Дмитра Терпака. Спостереження за історією його родини пропонує панорамний зріз вчинків героя і проголошуваних ним християнських закликів, що формують образ пресвітера і в оточенні громади села, і

серед сектантів, і в лоні сім'ї. Біблійні ідеї людинолюбства й смиренності впали на ґрунт честолюбного та владолюбного характеру протагоніста. І не вкоренилися благодатним зерном. Терпак перетворився на фанатика, котрий стає на прю зі своїми дітьми, близькими, товаришами, здається, зі самим Богом, від імені котрого, як йому думається, він виступає. Нездатність героя прощати, іти на компроміс, об'єднувати людей залишає його в ізоляції від середовища й призводить до трагічної розв'язки життя. Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою.

Аналіз досліджень. Роман Ю. Керекеша був у полі зору дослідників: І. Мегели, В. Мельника, В. Марка, І. Семашка, В. Попа та інших. Проте досліджувався з позицій радянської ідеології – як антирелігійний твір. Сучасний світ і літературознавчий інструментарій дають можливість осмислити поетику твору, розкодовуючи його в цілому, вчитуючи не лише текст, але й підтекст роману. У цьому полягають мета й завдання цієї розвідки.

У роботі використано структурологічний підхід, культурно-історичний та психологічний методи.

Виклад основного матеріалу. Заголовок твору бере витоки із епіграфа, яким відкривається роман: «*Ти називаєш свободою право на блукання в порожнечі?* Антуан де Сент-Екзюпері».

Олекса Мишанич окреслив провідну думку твору Ю.Керекеша: «...фанатична віра калічить людей, призводить до моральної і фізичної загибелі... перетинає шляхи до розкриття їх природного обдаровання» [Мишанич 1981, с. 12]. Разом із героями роману письменник простежує, як людина здатна перетворити цінність на фальшивку й утрапити із виру життя до «блукання в порожнечі».

Сюжет розбудовано за відомою схемою: у сім'ї зникає син, і батьки беруть прийомною донькою сироту, в якій душі не чують. Через деякий час повертається додому син. Молоді відчують, що добре розуміються між собою, і вдвох покидають батьківський дім, який для них вже вбачається розореним гніздом.

До слова, аналогічна сюжетна схема в 1942 році лягла в основу повісті «Юліна» Олександра Маркуша, на якій виросло не одне покоління краян. Припускаємо, що цей художній малюнок мав вплив на нашого письменника, тому й прописався у романі «Блукання в порожнечі». Ба навіть більше, набуло продовження й те, що дівчина виявляється духовним осердям твору, довкола якого розвиваються події, і навіть імена героїнь творів перегукуються – Юліна в О. Маркуша і Юстина в Ю. Керекеша. Юнка, котра виявляється мудрішою і душевно чистішою за людей у віці, виступала вже на той час головною героїнею в повістях крайової літератури – «Терезка» Михайла Томчания, «Христіна» Юрія Керекеша.

Тож, на перший погляд, письменник пропонує читачеві сімейну хроніку. Проте вона ускладнена вмонтованими спостереженнями, як особистість переступає невидиму грань між переконаннями і фанатизмом. Проблеми, порушені у творі (життя, смерть, кохання, вибір, добро і зло, батьки і діти, злочин і покарання), а також показ боротьби ідей дають підстави стверджувати, що «Блукання в порожнечі» філософський роман з елементами – інтелектуального. Ознаки останнього проглядають через раціональне осмислення подій у дискусіях, які ведуться окремими персонажами твору.

Отже, йдеться у творі про сільську родину, яка мешкає у звичайному радянському селі 70-х років ХХ століття і належить до секти. Сам голова сім'ї Дмитро Терпак – пресвітер, котрий керує у великій структурі громади села малим угрупованням людей, підпорядкованим внутрішній дисципліні, певному кодексу заборон і обов'язків, огорнутим морально правильними гаслами. Секта піклується про людину, виховує її, а в результаті особистість перестає мислити, відповідаючи на все цитатами зі Святого письма, остерігається приймати рішення, маючи постійний страх: чи не грішить, живе доволі замкнутим колом, щоб не приймати чужих думок, чужого способу буття, мовби намагаючись відійти подалі від спокою, до того ж всередині спільноти нуртує актив, котрий знає все про всіх і стежить за дотриманням «чистоти віри» серед своїх, а також розуміє, якими способами залучати нових людей до своїх лав, духовні ж поводиті часто проповідують пастві одне, вчиняючи інакше. Юрій Керекеш випи-

сує життя громади в громаді, показуючи внутрішні зв'язки між членами секти, а разом із тим їхнє спілкування з зовнішнім світом. Адже так чи так браття і сестри повинні працювати, підтримувати взаємини з сусідами, навчатися.

Оскільки життя секти тримається завдяки діяльності пресвітера, то письменник приділяє багато уваги еволюції характеру Терпака, намагаючись із різних боків дослідити, як починає в людині брати гору фанатизм, і як проголошеною любов'ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядкована сюжетно-композиційна структура твору.

Роман складається з трьох частин: перша і друга містять по 23 розділи, а третя – 21. Часовий проміжок охоплює події, що припадають на місяць-другий весни – період, на який приїхав до своїх батьків у відпустку син Антон Терпак. Досліджуючи логіку трагедії сім'ї, Ю. Керекеш мовби навмисне уповільнює дію у творі. Багато сторінкового матеріалу відведено під експозицію, зав'язку (приїзд Антона до батьків майже через двадцять літ після втечі з дому), розвиток дії (відбувається у першій і другій частині роману), що становить підготовку до кульмінації твору, яка чекає на читача лише у середині третьої частини (смерть Терпачки). Далі швидка ретардація (Терпак не хоче бути разом із дітьми і, фактично, виганяє їх із дому), розв'язка – синхронно замикає сюжетні лінії: смерть Терпака, відхід із села Юстини й Антона. Лінійний час у творі мережать екскурси у минуле Терпака, Терпачки, Антона, Юстини, Ірини Михайлівни, Панаса Назаровича та розповідь про поїздку Антона до Новоселиці, де дізнався історію Юстини і своїх батьків.

Відсутність динаміки сюжету, хоч і вводяться письменником елементи пригоди і детективу (зниклий і віднайдений син, секрет появи Юстини у Терпаків), зумисна затягнутість дій, відтворення до дрібниць діалогів, обстановки кінця ХХ століття, ситуацій ведуть до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «блукання в порожнечі». І оте «блукання в порожнечі» стає мовби «методом» письма твору Юрія Керекеша.

У романі, сказати б, повістева кількість персонажів: постійно діючих восьмеро – четверо Терпаків, Ірина Михайлівна Цоклан (сусідка й медсестра), Панас Назарович Титаренко (сусід і лікар); Семен Пискач (обласний пресвітер), Федосій Пискач (його син), а також кілька другорядних постатей. Слід зауважити, що медсестра й лікар відіграють роль «помічників» добрих сил у творі, а батько й син Пискачі – негативних.

Ключова постать роману – Дмитро Терпак, котрий під час Другої світової війни пообіцяв служити Богові, якщо пройде по мінному полю (за наказом офіцера). Протягом життя він намагається виконувати цю обітницю, сприймаючи життєві виклики як випробування, що Бог послав на нього, а те, що приносить радість у житті, – як винагороду за праведний вибір. Він сприймає наступні події як даність, не намагаючись аналізувати їх, не виявляючи причинно-наслідкових зв'язків. Так трапилось, коли у школі обмовили його сина-підлітка. Терпак,

не вникаючи у суть справи, став на бік педагогів і разом із ними почав обвинувачувати Антона. Дитина написала прощального листа і втекла з дому. За змістом послання: *«Дорогі мамо й тату! Прошу не гніватися на мене, коли читатимете ці рядки, тим більше, що я вже буду мертвий...»*

...Не думайте, що я боягуз. Ні, просто не годен витримати далі таке життя. Ще раз прошу не сердитися на мене. Прощайте!» [Керекеш 1981, с. 169] у селі подумали, що Антон покінчив із життям. Тіло хлопця не було знайдене. Але батько не намагався приймати якісь дії, аби зрозуміти, де його дитина. Можливо, він думав, що син дістав належне покарання від вищої сили за скоєне, а, відповідно і він сам, як батько, який недобре виховував сина, – теж. Таким чином, пресвітер побачив у буденному непорозумінні ситуацію «пожертвування близькою людиною в силу необхідності» (necessity of sacrificing loved ones) [Polti 1924, с. 73].

Оскільки Терпак взяв на себе місію служіння Господові, то він смиренно спокутував цю втрату. Через вісімнадцять літ Антон прийшов до рідного дому. Але тоді перше батькове запитання було: чи син у вірі. Відчуваючи, що останній не поділяє поглядів батька, Терпак виганяє його з дому. Радість від появи рідної дитини змінюється у пресвітера на страх, що, прийнявши її, він відійде від своєї обітниць Богові. Підбурює на вигнання Антона й головний пресвітер Пискач, котрий провокує сімейний розкол. Мати не в силах протистояти в цій ситуації.

Поява Антона в родинному гнізді започатковує в романі ситуацію «загублений і знайдений» (recovery of a lost one) [Polti 1924, с. 115]. Хоча є тут і сюжетна коректива – загубленого сина ніхто не шукав. Він, після перебування в інтернаті, здобувши вищу освіту, а тепер як дослідник працює в експедиціях, сам відшукує родину. У глибині душі сподіваючись на порозуміння, прощення і возз'єднання з нею. Однак йому судилося роль без вини гнаного сина, котрий поза своєї волі виступає проти батька. Не тому, що його сприймає загрозою собі, а тому, що бачить, як той поводить з родиною.

Терпак же, незважаючи на двадцятирічний розпач дружини і водночас сподівання, що син живий, виганяє хлопця з хати, щойно Антон відмовився відповідати на запитання, чи він віруючий.

« – Мовчиш? – видихнув старий Терпак і свідомо чи несвідомо зробив рукою рух у бік дверей.

– Ні! – відчайдушно скрикнула жінка. Вона ступнула до чоловіка і, чи то спіткнулася, чи то підкосилися в неї ноги, впала перед ним на коліна, обхопила руками його ступні. – Дмитрику! Прошу тебе!.. Змилуйся! – заводала, забилася... – Дмитрику-у! Отямся!.. Я... я з розуму зійду-у-у!» [Керекеш 1981, с. 114–115].

Підіймає дружину, котра кілька годин як повернулася з лікарні, із колін не чоловік, а гість, що став свідком цієї сцени, лікар Титаренко. Антон же забрав свої скромні пожитки і, пробігши очима по вишитому полотні з написом *«Бог – це любов»* [Керекеш 1981, с. 115], пішов жити до чужої людини. Лише жаль до матері й співчуття до сестри тримали

молодого чоловіка в селі. Коли батька не було вдома, їм вдавалося поспілкуватися. Так показано, що Дмитро Терпак проголошує гасла, які різняться від його дій.

Коли ж Терпак зрозумів, що не в силі вигнати сина, то приймає рішення ізолювати від нього Марію Данилівну. Тож відвозить її на лікування. Звістка про необхідність покинути хату саме тоді, коли повернувся Антон, настільки приголомшила бідну жінку, що вона зі серцевим нападом знову потрапляє до лікарні. Терпачка опиняється в «ситуації жертви» (falling prey to cruelty or misfortune) [Polti 1924, с. 31] і кладе на оaltar чоловікової обітниць своє життя.

Камертоном чистоти душевної виступає образ Юстини. Вона цілком слухняна, працююча, талановита і покірنا красуня-донька. У її серці не замудлене почуття любові до ближнього. Оберігає дівчину від розчарувань і зайвих емоцій музика: вона чудово грає на інструменті і є регентом церковного хору. Мимохіть лунає у творі, що Юстина могла б вступити до музучилища, але батько не надає доньчиному обдарованню належного значення. А її вроджена скромність примушує зізнаватися, що навчання це: *«Зависокий поріг для наших ніг»* [Керекеш 1981, с. 285]. Дівчина ні з ким не товаришує серед братів і сестер, відбивається від домагань Федосія Пискача, адже не хоче з ним одружуватися і працює у відділі декоративного розпису. Через образ Юстини реалізується ситуація «досягнення своєї мети» (obtaining) [Polti 1924, с. 42]. Причому героїні це вдається, начебто мимохіть: «порятунок» (deliverance) [Polti 1924, с. 17] відбувається зусиллями Антона, а зрештою, розуміємо, і смерть матері безпосередньо впливає на зміну вектора в поведінці дівчини.

Юстина вслід за матір'ю горнеться до Антона, хоча й дорікає йому за сповідуваний ним світогляд. Братова толерантність, уважність, чуйність привертають її до міркувань Антона. А молодий чоловік дізнається про таємницю Юстини: вона не його сестра. Виявляється, коли хлопець утік із дому, мати доглядала малу донечку сільської лікарки. Але трапився нещасний випадок – жінку вбили. Терпаки ж, котрі залишилися на той час без сина, вирішили удочерити дівчинку. До речі, появу дівчинки в лоні їхньої сім'ї пресвітер сприймає як своєрідну винагороду і «заміну» втраченому сину.

Новина про її минуле не викликає ні особливого розпачу, ні зайвих запитань Юстини до матері чи батька. Вона продовжує працювати, активно проводить репетиції з хористами і ніяк не може збагнути, чому вони: *«Співали в'яло, безкрило, нудно...»*

– «Дух Господній...» – заспівала вона й осілася, повернулася до хористів: – Мелодія чудова, проїнята тріумфом, нафосом, перемогою... Вона б вас мала захопити...»

Хористи слухають мовчки, потуплюються...» [Керекеш 1981, с. 185].

Через образ Юстини розкривається й постать Терпака. Він відчайдушно прагне одружити доньку із сином Семена Пискача. А відтак перебратися з

сім'єю до обласного центру. Тут знову, на переко-
нання пресвітера, він чинить справедливо, бо оби-
рає богобоязного чоловіка для дівчини, оберігаючи
її від спокус світу. А за це «правильне» рішення ви-
нагорода – парафія у місті. Почуттями дитини він
не надто переймається. Антона ж сприймає як чин-
ник, що не дає збуватися Божій волі. Воднораз по-
чинає сприймати себе як того єдиного, кому відома
воля Божа, а служіння розуміє як формулу: більше
віддаси – більше отримаєш. Терпіти виклики долі,
випробування, негаразди, відкидаючи компромі-
си – мовби у цьому бачить він правильність свого
служіння. Тому й прізвище його утворене: від слова
терпіти – *Терпак*.

Остаточне розуміння вчинків Терпака впли-
ває з його проповіді в молитовному будинку: «*Ми
відповідаємо не лише за власне спасіння, у наших
руках спасіння інших людей*» [Керекеш 1981, с. 213].
Усі діяння він чинить заради спасіння свого і своїх
близьких.

Пресвітер є прикладом для Юстини («*який
тато мудрий!*» [Керекеш 1981, с. 213]), і вона його
сприймає як втілювача Божих настанов і бажань.
Тому і вбачає цілком закономірним, що батько роз-
поряджається їхніми з мамою долями, спрямовує
долі сестер і братів у секті, дає поради. А тим ча-
сом Терпак цілковито відходить від двох головних
заповідей любові: «Люби Господа Бога твого всім
серцем твоїм, всією душею твоєю, всією силою тво-
єю і всіми мислями твоїми» та «Люби ближнього
твого, як самого себе». Не зміг усвідомити Терпак,
що любити Бога можна через любов до оточення,
громади, дружини, сина, доньки.

А служіння Богові без любові підсилило у
пресвітера честолюбство та владолубність, він
мимохіть почав сповідувати цінності мамони,
що нівелюють божественні ідеї. Тоді ж його жит-
тя, як не дивно, перетворюється на боротьбу про-
ти Бога. І ця, з іменем Божим на устах, «боротьба
проти Бога», як драматична ситуація (conflict with a
God) [Polti 1924, с. 103] покладена в основу роману
Ю.Керекеша. Це підсвідоме протистояння прота-
гоніста і породжує «фальшиву ідею», коли людина
починає відчувати себе Богом і вершителем чужих
доль і життів. Юрій Керекеш змальовує, як малень-
ка краплинка гордині підточує зародки вселенської
Божої любові в душі. А життя без любові і є «блукан-
ням в порожнечі», яке пропонував пресвітер на-
самперед своїй сім'ї і від чого усі її члени відмови-
лися. Так оприявлює письменник ще одну функцію
любви – об'єднавчу. Любов покликана об'єднувати
людей, а не роз'єднувати. Служіння ж Терпака сіє
недовіру в самій секті, забирає натхнення у братів і
сестер (тому так вони неохоче співають, не відчува-
ючи того елану, ще утримуваного молодим серцем
Юлини), зрештою, роз'єднує і всю сім'ю. Як під-
креслював сам Юрій Керекеш у романі: «розвінчу-
ються не особисті недоліки віруючих, а фанатична
релігійність» [Хланта 2000, с. 83].

Відсторонення від колишнього (тепер уже)
пресвітера братів і сестер, знехтування трагедії Тер-
пака Пискачами, втрата ним сім'ї починають про-

буджувати в душі Дмитра сумніви в тому, чи йде
він «тим тісним гостинцем», який годить Богів.
Він нарешті ставить собі питання: «*Де ти, Госпо-
ди?*» [Керекеш 1981, с.391], що співзвучне відомо-
му – «*Де мій Бог?*», яке задає собі головний герой
повісті «Іван» І.Чендея. Терпак ще встиг виглянути
у вікно: «*замаячів... чорним силуетом. Крізь дріб-
нолисті яблуневі гілки забілів автомобіль, що стояв
перед будиночком лікаря. У відкритий багажник во-
дій вкладав валізи, скрипковий футляр...*

– *АНТОНЕ!.. ЮСТИНО!.. ДІТИ МОЇ-І-І!* –
*прохрипів старий батько. І враз у голові тріск, в
очах миготіння... Заточився, відвернувся, звільня-
ючи віконний провіт, та й повалився на дощану
підлогу»* [Керекеш 1981, с. 391]. Він не надовго пе-
режив свою дружину, котрій у лікарні твердо спові-
стив, що ніколи не примириться з Антоном. Серце
Терпака такого розпачу не витримало.

Безкомпромісність і безапеляційність Терпака
привели до краху сім'ї, смерті дружини, засуджен-
ня чоловіка братами і сестрами з секти. Дмитру
ж увесь час здавалося, що він виконує обітницю,
сплачуючи долями сина, жінки, доньки. Але всі
вони чомусь виявилися своерідним трампліном для
підвищення суспільного становища Терпака, для
утвердження його честолюбності й владолубства.
Однак як він уміло проповідував слово Боже вели-
кій громаді! Проповідувати він справді навчився
гарно, але не набув навичок жити так, як навчав ін-
ших. Терпак зі страху, що порушить обітницю, не
зміг розгорнути в душі любов до ближнього, на яку
вказав Бог.

Осягнення того, що повівся на манівці, до Тер-
пака прийшло із розумінням цілковитої самотності.
Отже, чи правильно чоловік чинить? Тоді він знову
звертається зі страхом і розпачем (як і тоді, в моло-
ді літа) до Господа за порятунком. І Терпакові від-
крився порятунок (Бог милостивий) – це діти Юс-
тина й Антон, котрих щойно відкинув. Разом з тим
прийшло осмислення, що йому вготована не участь
біблійного Йова, чим міг би себе втішати. Це спря-
мувало до усвідомлення ним грандіозної помилки
у своїх попередніх виборах. Розпач від втрат не дає
Дмитрові шансу на життя. Останнім окриком він
прощається із сином і донькою та поспішає проси-
ти прощення у вірної та стражденної душі дружини
Марії. Але, все ж таки, фінальним почуттям у нього
була любов. Тому для нього, вважаємо, закінчилося
«блукання в порожнечі».

Цікавим видається життєвий матеріал, який
обрав Ю.Керекеш для роману, – життя секти. Хоча
для того, аби показати фанатизм на тлі існування
громади в громаді, міг звернутися до життя загаль-
ної християнської спільноти, змальовуючи будні
мирян, які в радянському світі сповідують давно
віджили, як пояснювалося комуністичною ідео-
логією, релігійні цінності. І тоді б це був справді
атеїстичний роман. Ні. Письменнику важливо було
сфокусувати увагу саме на секті: на людях, котрі не
знайшли себе у християнській церкві, відмежував-
шись у малій порівняно структурі з розгалуженням
по всьому світу. Зважаючи на це, письменник не

виступає проти самого християнства, тому твір, на нашу думку, не варто розглядати як атеїстичний.

Обраний шлях, міркуємо, письменнику був необхідним, аби привернути увагу читача до свідомого сповідання групою людей певної відмежованості, протиставлення себе широкому загалу. І ця їхня «винятковість» мовби ґрунтується на якихось особливих знаннях, що єднає братів і сестер, відділяючи від «не відаючих».

З часу ствердження християнства сектантство сприймалося як вияв окремішності деяких вірян від «офіційної» церкви, до якої належить більшість, а часом і опозиції до неї. Тому вжите Ю. Керекешем слово «секта» одразу привнесло в текст відповідний відтінок у ставленні до описуваної малої громади, а відтак додає розгалуження прихованого змісту: бо існування секти передбачає наявність церкви для більшості вірян і примушує гадати про відмінність доктрин між цими громадами. У доктринах реалізується та чи інша ідеологія. Таким чином, письменник нас підводить до підтекстуального шару. Цей складник виникає мовби випадково, і десь посередині роману проставляє письменник додаткові акценти.

Уважний читач 80-х років ХХ століття починає віднаходити в житті секти риси того радянського суспільства, в якому перебуває: непотрібно мислити (думаюча людина викликає острах – а раптом скаже щось «не те»), вітаються стандартні вислови, штамповані фрази, у всьому слід покликатися на відповідні партійні документи (як у секті на Святе письмо), відгородженість від усього світу, і життя лише «соціалістичним табором» товаришів (у романі – браття і сестри), аскеза в одязі й незважання на естетичну складову зовнішності (через образи Марії Данилівни та Юстини), повсякчасний нагляд «недремного ока» (у романі цю роль відіграють батько й син Пискачі), страх, що супроводжує на кожному кроці прийняття рішень (у романі страх перед гріхом), відірваність проповідуваних гасел від реального життя, що породжує лицемірність, зібрання секти чимось нагадують так звані «закриті партійні збори» у соціалістичному суспільстві. Як вказував Олекса Мишанич: *«якщо фальшива ідея, то фальшивими будуть і цінності людини, яка проповідує цю ідею»* [Мишанич 1981, с. 13].

А натомість є набагато більша громада, в центрі якої людина з бажанням учитися, пізнавати, подорожувати, реалізовуватися в особистих свободах, мистецтві, бути сучасною світу тощо. Тому не дискусії про існування Бога є чільними в романі. Навпаки, вони дуже примітивненькі, як наприклад, розмова Пискача із Антоном: *«А чому, молодий чоловіче, не дивуєтесь з багатьох явищ сучасної фізики, які недоступні для наших органів чуття, але вони реальність?.. От, приміром, ця кімната повна радіохвиль, а ми їх не чуємо й не бачимо. То чому ви хочете неодмінно бачити й чути Бога?»*

– *Це так, – погодився Антон. – Але не забувайте, вельмишановний, що є прилади, за допомогою яких ми впевнюємося в існуванні таких явищ...»* [Керекеш 1981, с. 180].

Важливішими є світоглядні роздуми героїв Антона і Юстини, під час яких проступають аналогії до життя в тоталітарній державі.

« – *Пошкодуй себе, – погладив Антон дівчину по голові, – Якщо людина доросла, а за неї вирішують інші – то де ж тоді людська зрілість, своя воля? Нїбито Бог визначає наперед тобі життя. Подумай, а може вирішує все тато?..»* [Керекеш 1981, с. 287]. Влучно вказав Антон на підміну Батька Небесного батьком земним, що відбулася у житті сім'ї. І цей земний – перебрав на себе функції Бога. Так сталося, пригадуємо, і в радянський час, коли з'явився відомий батько народів і своєю постаттю мовби виступив на противагу біблійному отцю народів Аврааму.

І знову чуємо голос дівчини:

– *Я маю право робити, що хочу, – не здавалася Юстина.*

– *Маєш право блукати в примарному світі, в порожнечі. І тремтіти від страху... Я не бачу, щоб ти діяла чи бодай мислила самостійно. А без волі неможливе щастя...*

– *Наша церква братає людей, – у тон Антону повела дівчина. – Серед нас є білі, чорні, жовті – люди всіх рас, народів, соціальних груп...*

– *А скільки ми об'єднали – ти це знаєш? – запалився Антон...*

– *А мені про це не говорили.* [Керекеш 1981, с. 287–288].

Асоціативно проводимо знову паралелі з радянською системою, коли начебто можна було «робити що хочу», але право на пересування було обмежене, свобода висловлювання теж давалася важко, свобода совісті, хоч і проголошувалася, але всі при цьому добре затирили, що офіційна світоглядна доктрина держави – атеїзм. Що вже казати про фразу щодо об'єднання сектою різних рас, яка веде нас прямою алюзією до радянської риторики про те, що комуністи виступають єдиною силою на усіх континентах, а незмінне гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» доточувало заголовки усіх тогочасних газет.

Або така розмова, коли Юстина говорить гаслами:

– *Тобі не спадає на думку, що поза молитовним будинком є ще інший світ?..*

– *Чому? – повернулася до брата обличчям. – Є. Ми прагнемо перемінити світ на краєць»* [Керекеш 1981, с. 188] – знову веде нас до офіційних радянських доповідей і заяв, що ми будемо кращий світ.

Терпак на проповіді, що більше схожа на політзаняття в радянський час, закликає братів і сестер у стилі звертань комуністичних діячів (коли застерігали людей від впливу західної культури), вимагаючи пильності в обивателя: *«Уявіть собі, дорогі браття і сестри, яка величезна відповідальність покладена на вас, який тягар... Бо найбільший ворог – сатана, як рикливий лев, сновігає навколо, виглядаючи собі жертву. Найваща віра буде твердішою за граніт, аби ви здатні були протистояти всім спокусам»* [Керекеш 1981, с. 213].

Не обходиться твір без зіставлень християнської та комуністичної доктрин у розмовах батька і сина Терпаків: «Царство людське – комунізм, – це добре, Царство Боже в мільйонкрат ліпше, бо воно – вічне» [Керекеш 1981, с. 276]. І, як видається, ці слова надають переваги саме Царству Божому. Якщо ж до того врахувати, що “людське царство” так і не було збудовано. При цьому Антон дає влучну характеристику вчинкам батька: «*Ти – раб! Один з тих рабів, що не мріють про свободу, а прагнуть стати доглядачами над рабами...*» [Керекеш 1981, с. 277]. Справді, обітниця Богові дала Терпакові не розкрилля для любові, дерзання, самопізнання, а постійний страх, що, можливо, він неправильно діє. Підміна страхом любові і зробила з нього раба, фанатика, котрий, верховодячи над вірянами, проповідує їм підмінені цінності.

Тоталітарна система теж заснована на страхі: щось не так зробити, щось не так сказати, не так висловитися. І йдеться тут про підпорядкування багатьох людей – одній, вчинення залежними їх від волі, розуміння добра і зла, свободи однією людиною, формування нею «фальшивих ідей», про які писав Олекса Мишанич. Найміцніше тримаються фальшиві ідеї та цінності в замкнених спільнотах, моделлю яких і виступає секта у романі Юрія Керекеша «**Блукання в порожнечі**». Простуючи таким шляхом алузій та підтекстів, можна дійти висновку, що саме радянська держава пропонувала своїм громадянам «блукання в порожнечі».

Завершується твір по-реалістичному пророче: старе помирає, молоде – вирушає у путь. Тобто перед Антоном і Юстиною відкрите майбутнє, вони вириваються у загальний простір із маленького замшилого світу... Мине десять літ – і розпадеться радянська імперія, яка сприймалася закритою зоною іншими країнами світу. А двадцять років потому донька письменника Ольга Новікова згадає, що в останні дні життя Юрія Керекеша допоміг у догляді

за ним саме християнин-баптист (ця секта описана в романі): «Поява пана Михайла за два тижні перед смертю батька стала ніби завершенням драми, що перетекло з роману в реальність» [Новікова 2018, с. 47-48].

Висновки. Таким чином, «**Блукання в порожнечі**» Юрія Керекеша – філософський роман (порушуються проблеми: життя, смерть, кохання, вибір, добро і зло, батьки і діти, злочин і покарання) із елементами інтелектуального. Розгортається сюжет на прикладі життя пресвітера секти Дмитра Терпака і його родини. У творі письменник простежує, як у людині починає брати гору фанатизм і як проголошеною любов’ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядковані сюжетно-композиційна структура твору і відповідно обрані ситуації, які рухають сюжетом: «конфлікт з Богом» (через образ Терпака), «загублений і знайдений», «пожертвування близьким в силу необхідності» та «порятунок» (через образ Антона), «жертва» (через образ Терпачки), досягнення нових життєвих смислів (через образ Юстини). Особливостями твору є мала кількість персонажів (постійно діючих – восьмеро), а також відсутність динаміки сюжету, хоча й вводяться письменником елементи пригоди і детективу. Зумисна уповільненість дій (кульмінація відбувається лише в середині фінальної третьої частини роману) веде до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «**Блукання в порожнечі**». І оте «блукання в порожнечі» стає мовби «методом» письма реалістичного твору Юрія Керекеша.

Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою. Підтекстуально, припускаємо, моделлю тоталітарної спільноти виступає у творі секта. Обраний письменником заголовок «**Блукання в порожнечі**» пронизує твір на рівнях і його змісту, і форми.

Література

1. Керекеш Ю. Блукання в порожнечі: роман. Ужгород, 1981. С.17–392.
2. Мишанич О. На бистрині часу: [передмова]. Керекеш Ю. Блукання в порожнечі: роман. Ужгород, 1981. С. 5–16.
3. Новікова О. Спогади про батька. Юрій Керекеш у спогадах і доброму слові. Ужгород, 2018. С. 11–48.
4. Polti G. The Thirty-Six Dramatic Situations. Franklin. Ohio, 1924. 182 с. URL: <https://archive.org/details/thirtysixdramati00polt>
5. Хланта І. Юрій Керекеш: нарис життя і творчості. Ужгород, 2000. 107 с.

References

1. Kerekesh Yu. (1981) Blukannia v porozhnechi: roman [Wandering in emptiness]. Uzhhorod. S.17–392 [in Ukrainian].
2. Myshanych O. (1981) Na bystryni chasu: [peredmova] [On the speed of time] // Kerekesh Yu. Blukannia v porozhnechi: roman. Uzhhorod. S.5–16 [in Ukrainian].
3. Novikova O. (2018) Spohady pro batka [Memories of my father] // Yurii Kerekesh u spohadakh i dobromu slovi. Uzhhorod. S.11–48 [in Ukrainian].
4. Polti G. (1924) The Thirty-Six Dramatic Situations. Franklin. Ohio. 182 s. URL: <https://archive.org/details/details/thirtysixdramati00polt> [in English].
5. Khlanta I. (2000) Yurii Kerekesh: narys zhyttia i tvorchoosti [Yuri Kerekesh: an essay on life and work]. Uzhhorod. 107 s. [in Ukrainian].

**THE NOVEL OF YURIY KEREKESH “WANDERING IN EMPTINESS”:
THE POETICS OF THE MASTERPIECE**

Abstract. A famous Ukrainian writer Yuriy Kerekesh (1921–2007) was born and was working in Zakarpattia. He is the author of a number of books of flash fiction, stories, dramatic works, and lyrics, as well as philosophical and intellectual novel “Wandering in emptiness” (1981). The masterpiece of Yu.Kerekesh was on radar of the following researches: O. Myshanych, I. Megela, V. Marko, V. Pop, etc. Although due to that time context, the masterpiece was examined from the perspective of the Soviet ideology as an anti-religious work. The modern world and literary instruments give possibility to comprehend the poetics of the masterpiece in general, and exactly that is the objective and scientific novelty of this research.

The linear plot unfolds in the novel, which relates about the life of the elder of the sect Dmitry Terpak and his family through understanding the problems of life and death, love, and choice, good and evil, parents and children, crime and punishment. The writer describes how fanaticism begins to prevail in a person and how this person presses to the beloved bosom, being pronounced by love. To show this, the narrative and compositional structure of the masterpiece and, accordingly, the situations moving the plot are selected, for instance: “struggle against God” (through the image of Terpak), “lost and found”, “sacrifice to the beloved out of necessity” and “salvation” (through the image of Anton), “victim” (through the image of Terpak’ wife), “achievement of new living standards” (through the image of Justina).

The main peculiarities of this masterpiece are the following: a small number of characters (eight constant characters), the lack of plot dynamics, although the writer enters elements of adventure and detective story.

The intentional slowness of actions (the culmination occurs only in the middle of the final third part of the novel) leads to the opinion that the writer materializes the title of the work in every word of the masterpiece “Wandering in emptiness”. And this “wandering in emptiness” becomes, so to say, a method of writing the realistic work of Yuri Kerekesh.

The novel is structured in the way that through the main plot a “background” is revealed, where the political map of the world with a large Soviet country is depicted. Subtextually, we assume that the sect acts as a model of a totalitarian society in this masterpiece. The chosen by the writer title “Wandering in emptiness” interfuses the novel in two levels, both content and form levels.

Keywords: problematics, idea, situation, poetics, novel, plot, subtextual letter, allusion, composition.

© Ігнатович О., 2021р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА МОТИВУ СТВОРЕННЯ СВІТУ З ЯЙЦЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАЗКАХ ТА КОЛЯДЦІ «БУЛА У БОГА ПЕРЕПЕЛИЧКА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).298–303

Тиховська О. Етнопсихологічна специфіка мотиву створення світу з яйця в українських казках та колядці «Була у Бога перепеличка»; кількість бібліографічних джерел – 16; мова – українська.

Анотація. Як засвідчують сюжети давніх українських колядок («Була у Бога перепеличка») та деяких казок («Яйце-райце», «Про бідного чоловіка й Воронячого царя»), «Казка про пташку, що несла золоті яйця», «Три золоті яйця»), колись в українському фольклорі був міф про створення світу з яйця (Праяйця, Золотого зародка). Його респтація є можливою на тлі індійських та китайських міфів (про створення світу Брахмою та Пань-Гу). Близькість сюжетів пояснюється архетипною основою світових міфів: у них завуальовано відображається символічний сценарій появи індивідуальної свідомості (створення внутрішнього світу людини). Яйце можемо інтерпретувати як уособлення передсвідомої цілісності, внаслідок руйнування якої людина втрачає свою божественну досконалість (мотив гріхопадіння після Золотої доби). У міфологічній колядці «Була у Бога перепеличка» у ролі деміурга постає орнітоморфний образ давньої богині, яка в новітній інтерпретації тексту вже не здатна звити гніздо так, щоб їй не перешкоджали (що символізує неможливість повторення акту світотворення в іншій часовій площині). У колядці послідовність вибору місця для створення гнізда (де згодом з'являться яйця і пташенята) розгортається ніби в зворотному порядку: від сучасного етапу до давно минулого, відбувається метафоричний зворотний відлік подій. Аж у кінці колядки згадано про глибоке море як місце, де птаха має знести яйце (а з цього мотиву в міфологіях інших народів розпочинається процес світотворення). У казках «Яйце-райце», «Про бідного чоловіка й Воронячого царя», «Стрілець і гриф» символом духовного переродження людини постає яйце, млинок, шкатулка. Худоба, яка з'являється з яйця-райця, є метафоричним уособленням мрії людини про достаток, багатство, безтурботне життя. А мотив передчасного розбивання яйця-райця й втеча худоби символічно відображає нездатність людської свідомості досягнути сутності «дарунків» Самості (божества), психологічну незрілість людського «Я». У казках «Про пташку, що несла золоті яйця» та «Чарівна пташка» тимчасова трансформація життя чоловіка відбувається завдяки золотим яйцям, які несе пташка. У казці «Три золоті яйця» створення «нового», щасливого світу для головного героя пов'язане з появою в його житті кохання (у подарованому старенькою бабусею яйці він знаходить кохану дівчину). Мотив «індивідуального світотворення» у цій казці пов'язаний і з образом Золотого зародка, і з образом богині.

Ключові слова: архетип, казка, колядка, космогонічні міфи, український фольклор, психоаналіз, яйце-райце.

Постановка проблеми. До нашого часу дійшли релікти українських космогонічних міфів про створення світу з яйця, на яке проектується семантика зародка світу й зародка свідомості людства. У найбільш архаїчних космогонічних міфах («із яйця розвиваються птахи-тотеми, острови, небесні світила, особливо сонце (в австралійських та африканських міфах), деякі боги, нарешті, земля як центральна частина космосу [...]). Із яйця боги створюють різні частини всесвіту, зазвичай із нижньої частини – землю, з верхньої – небо» [Мелетинський 1995, с. 202]. В українському фольклорі міф про створення світу з яйця не зафіксований, лише згадка про нього збережена в обрядах, пов'язаних із писанками, у колядках та в казці «Яйце-райце» (й подібних до неї сюжетах). Етнопсихологічний аспект українських космогонічних міфів про створення світу з яйця ще не був предметом окремого дослідження, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз досліджень. М. Чмихов переконаний, що яйце мало семантику тотема (поруч із образами риби і птаха) в пізньопалеолітичну та мезолітичну добу. На думку вченого, «уявлення про тотема-рибу, тотема-птаха, тотема-яйце виникли одночасно. Про це свідчить ототожнення деякими народами образів риби та яйця» [Чмихов 2001, с. 185]. Таким чином, ще в епоху тотемних вірувань, коли тільки починали

зароджуватись міфи, яйце вважалося причетним до процесу створення світу, вмістилищем сакральних сил та місцем перебування творця чи прапредка.

За спостереженням М.-Л. фон Франц, міфи тісно пов'язані з культурною колективною свідомістю етносу, відображають певну національну специфіку – «особливості національного характеру саме цієї цивілізації, у якій вони виникли і продовжують бути життєздатними» [Франц фон 1998]. Дослідниця наголосила на існуванні тісного взаємозв'язку міфів і казок: «Великі за обсягом міфи можуть руйнуватися разом з тією цивілізацією, до якої вони первісно належали. Однак основні мотиви цих міфів зберігаються у казках, або залишаючись у цій країні, або мігруючи в інше місце. Як і у випадку з місцевими переказами (бувальщинами – О.Т.), обидві можливості мають право на існування» [Франц фон 1998].

На переконання К.-Г. Юнга, «душа містить усі ті образи, з яких завжди виникали міфи» [Юнг 2013, с. 16]. Відтак, аналізуючи міфи й сновидіння, можна досягнути зміст психологічних проблем, переживань людини, простежити специфіку її психологічної ініціації (індивідуації). Згідно з теорією К.-Г. Юнга, міфологія створена колективним несвідомим і її неможливо уявити поза ним, саме воно породжує архетипи і через їх взаємодію в певних

міфологічних сюжетах доносить до свідомості знання про світотворення та психологічний розвиток людства, моделює сценарії, котрі метафорично пояснюють важкі для раціонального розуміння поняття (про Всесвіт, межі добра і зла, сенс життя людини тощо). Варто погодитися з твердженням К.-Г. Юнга, що образи колективного несвідомого «настільки подібні до структурних типів міфів і казок, що до них слід ставитися, як до споріднених із ними» [Юнг 2013, с. 202].

Космогонічні міфи про створення світу з яйця, збережені у фольклорі різних країн, крізь призму психоаналізу детально розглянула М.-Л. фон Франц [Франц фон 2012, с. 180–186].

Мета статті – проаналізувати казки та колядки, в яких збережені релікти давніх праслов'янських міфів про створення світу з яйця, визначити їх етнопсихологічну специфіку.

Методи дослідження: структурно-семантичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. Саме «метамова»-міфологія колись була ключем для встановлення метафоричного зв'язку між свідомістю й несвідомим, а через міфологічні образи, мотиви, символи, магичні ритуали людина прагнула пізнати себе, сенс власного життя. Закодований у словах міфологічних текстів зміст метафорично відображає психологічне підґрунтя сприйняття людиною реальності та свого місця у світі. Тому цілком погоджуємося з висновком Н. Зборовської, що «класична концепція слова-міфу О. Потебні, що позначає код поетичності, по суті, відображається в теорії архетипів К.-Г. Юнга» [Зборовська 2007, с. 7].

У фольклорі Закарпаття «уламки» космогонічного міфу, де постає метафоричний образ птаха-деміурга, є в колядці «Була у Бога перепеличка» [Потушняк 1943, с. 9–10]. Але, за спостереженням Ф. Потушняка, вже в 40-х роках ХХ століття цей текст втратив своє первісне значення. У колядці описується перепеличка, яка намагається звити гніздо у траві, у житі-пшениці, у лісі-стрісі, на яворі, у глибокій воді, у глибокім морі. Причому послідовність вибору місця для гнізда (де згодом з'явиться яйце і пташенята) розгортається ніби в зворотному порядку: від сучасного етапу до давно минулого, відбувається метафоричний зворотний відлік подій. Аж у кінці колядки згадано про глибоке море як місце, де птаха має знести яйце (а з цього мотиву в міфологіях інших народів розпочинається процес світотворення). За слушним спостереженням Ф. Потушняка, «передовсім приходиться тут під увагу птиця, яка літає над водами, як дика, і несе яйця, з котрих плодяться малі. Отже, тут легкий зоступ до символічного переходу, до творчої плодючої сили, котра творить світ – гніздо, птиця, яйце. Птиця – принцип, гніздо – місце, суппорт, а яйце – твір. А перепеличка – символ матері» [Потушняк 1943, с. 9]. Таким чином, у міфологічній колядці «Була у Бога перепеличка» у ролі деміурга постає орнітоморфний образ давньої богині, яка в новітній інтерпретації тексту вже не здатна звити гніздо так,

щоб їй не перешкождали (що символізує неможливість повторення акту світотворення в іншій часовій площині). У траві гніздечко знайшли косарі, у житі-пшениці – жінці, у лісі-стрісі – газда, на яворі – ягри, у глибокій воді – галаси, і лише в глибокім морі ніхто його не знайшов (це символічна точка відліку появи всесвіту, момент творення світу в первісних водах). Кінцівка колядки метафорично вказує на момент створення світу перепеличкою: звання гнізда серед глибокого моря. Поруч з нею нема нікого, ніхто не бачить і не руйнує «вितвір» пташки (гніздо+яйце, які символізують Всесвіт). Є. Блаватська, проаналізувавши сюжети світових космогонічних міфів, відзначила тотожність птаха, котрий зніс Прайяце, з «Першопричиною»: «Спочатку «першопричина» не мала назви. Пізніше вона зафіксувалася в уяві мислителів як вічно-невидимий, таємничий Птах, що випускає Яйце в Хаос, і це яйце стає Всесвітом» [Блаватська 2016, с. 385].

Важливе значення в цій колядці, на нашу думку, має те, що птах-деміург є жіночого роду, це – перепілка. Очевидно, на образ цієї пташки проєктується уявлення наших предків про давню Велику Богиню. За слушним спостереженням О. Матюхіної, культ Великої Богині «був поширеним серед населення України ще з часів палеоліту. Археологічні знахідки також доводять, що Велика Богиня була головним божеством трипільських племен. З доіндоєвропейських часів у релігійних уявленнях населення України чільне місце посідає жіноче божество, Magna Mater. Велика Богиня виступає не лише як володарка, але й як творець світу. Саме до періоду ранньоземлеробських культур належить міф про створення світу богинею або з грудочки землі, яку вона, у вигляді птаха, винесла з dna праокеану, або з золотого яйця, яке вона знесла» [Матюхіна 2018, с. 294]. Отже, в українській космогонічній колядці «Була у Бога перепеличка» заковдано уявлення про птаха-деміурга і створення світу зі знесеного ним яйця.

Яйце, на думку наших предків, символізувало закономірність та циклічність життя людини та світу. Тому не випадково в низці міфологічних сюжетів воно постає символом достатку, передумовою початку нового етапу життя людини. Казка «Яйце-райце» (СVC-560D, 222B*=AA222*B – частково), відома у записках І. Рудченка [З живого джерела 1990, с. 100–107] та В. Бойка [Героїко-фантастичні казки 1984, с. 256–259], містить у собі міф про створення світу царем жайворонком та царицею мишею, які мали «своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю» [З живого джерела 1990, с. 100]. І такий початок казки перегукується з мотивом колядки «А що було з нащада світу» про сіяння птахами-деміургами золотого пісочку, золотого/синього каменю, жита, пшениці серед синього моря, після чого з'являється світ. Однак якщо голуби в колядках у суперечку між собою не вступають, то в казці «Яйце-райце» жайворонок і миша не можуть поділити одну зернину, і внаслідок цього розпочинається війна між птахами й тваринами.

Зерно є символом зародження життя, тож метафорично той, хто перемаже, отримає право

утвердження ціннісних орієнтирів у новій часовій площині. Переможцями стають звірі, бо їм вдається позбавити птахів здатності літати, що є символічним відображенням втрати одним з деміургів божественної сили та влади. Крила птахів перестають їм служити, бо комахи «повідкушували птиці пір'я коло крил» [З живого джерела 1990, с. 100], умовно птахи стають «безкрилими» (=безсилами). Живим залишається лише орел, який не злетів з дерева і тому врятувався. Далі в казці саме на орла проєктується роль деміурга – він метафорично стає творцем нового, комфортного світу для свого рятівника, який поки що живе у світі, де панують «правила», встановлені тваринами-переможцями.

З погляду психоаналізу, образи птахів і тварин, які воювали між собою, можна інтерпретувати як метафоричні проєкції двох частин психіки людини – духовного та інстинктивного начал. Птахи у більшості міфологій світу асоціюються з вищою, духовною сферою буття, в образі птахів постають боги-деміурги. А от в образах тварин у чарівних казках та міфах часто об'єктивуються ті чи інші інстинкти людини. На нашу думку, мотив перемоги тварин над птахами у казці «Яйце-райце» метафорично відображає трансформацію світогляду/психіки наших давніх предків на певному етапі розвитку цивілізації, зміну ціннісних орієнтирів: матеріальне (інстинктивне) починає домінувати, отримує пріоритет, а духовні цінності нівелюються (кінець міфічної Золотої доби), зникають (як убиті звірами птахи). І замість великої кількості птахів (системи духовних цінностей) залишається лише один орел (прообраз Бога), який отримує можливість вижити завдяки допомозі чоловіка (на якого проєктується образ цілого людства). Порятунку чоловіком орла в казці є метафорою відродження суспільством основ духовності, повернення до Бога. І символом такої трансформації стає яйце-райце.

У казці орел винагороджує чоловіка, котрий врятував йому життя: забрав до себе додому і нагодував м'ясом (зарізавши всю свою худобу – двох корів і бугая). Коли до орла повертається сила, чоловік сідає на нього, і вони летять до родичів птаха. За намовою орла чоловік просить собі у винагороду яйце-райце (не знаючи, що це таке). Батько орла погоджується дати чоловікові яйце-райце й попереджає: «Тільки не розбивай ніде на дорозі; а як прийдеш до дому, то погороди загороди великі, а тоді його й розіб'єш» [З живого джерела 1990, с. 103]. Однак чоловікові не вдається донести яйце цілим до дому: коли пив з криниці воду, то розбив його. «Як узяв же скот вернути з того яйця! Верне та й верне» [З живого джерела 1990, с. 103]. Таким чином, замість своєї маленької пожертви (двох корів і бугая), чоловік отримує незрівнянно більше. Худоба, яка з'являється з яйця-райця, є метафоричним уособленням мрії людини про достаток, багатство, безтурботне життя. А мотив передчасного розбивання яйця-райця й утеча худоби символічно відображає нездатність людської свідомості досягнути сутність «дарунків» Самості (божества), психологічну незрілість людського «Я». У казці чоловік не здатен

сам загнати худобу в яйце-райце, замість нього це робить змія, але натомість просить те, чого він удома не знає (його сина).

Змія постає уособленням темного божества, оскільки здатна зробити те, що є неможливим для людини – відновлює цілісність яйця-райця. Метафорично змія «зцілює» випадково зруйнований людиною символ щасливого, гармонійного життя, однак у міфології всі вчинки демонічних істот справляють негативний вплив на життя людини – і в цій казці чоловік несвідомо приносить у жертву видимому благополуччю сина (оскільки не знає про його народження, символічно «запродує» темному богу своє потомство). Далі в казці про яйце-райце не згадується, а описується порятунком хлопця з полону змії з допомогою дівчини-зміївни. Відновлення цілісності яйця-райця (що символізує ідеальний світ в уявленні людини) відбувається за сприяння персонажів-тварин, котрі є персоналізованими образами інстинктів людини (змія, донька змії).

У фольклорі Закарпаття сюжет казки «Яйце-райце» повністю не зберігся, лише окремі її мотиви й трансформований образ чарівного яйця знаходимо в кількох чарівних казках. Закарпатська казка «Про бідного чоловіка й Воронячого царя» (СУС – 560D, 553 – частково), записана О. Маркушем у Великоберезнянському районі, містить декілька мотивів казки «Яйце-райце». Згадки про царя-жайворонка й царицю-мишу тут нема, й оповідь розпочинається із зустрічі бідного чоловіка з Воронячим царем (переосмислений образ орла), який раптово з'являється над нивою: «Ледве зорав дві борозни, як над ним захмарилося, та так, немов темна ніч налягла. Дивиться бідний чоловік, що то за чорна хмара небо заслонила, й бачить над собою велетенського птаха. Клюв у того птаха – як гострий, калений у вогні спис, кігті – як гаки, а крила такі, що й сонце заслонили [...]». Прикрив птах під свої крила не тільки чоловіка, але і його сина, кудлатих воликів, плуг» [Казки Буковини. Казки Верховини 1968, с. 186]. Птах заговорив людським голосом і попросив чоловіка нагодувати його – віддати або двох волів, або сина. Чоловік приносить у жертву Воронячому царю волів, а птах обіцяє йому за це винагороду, за якою повинен прийти один із синів чоловіка, розшукавши палац на срібній поляні. Таким чином, у цій казці Воронячий цар містить у собі трансформовані риси й орла, і змії з казки «Яйце-райце»: чоловік згодує йому всю свою худобу, але не відмовляється від сина (не обіцяє віддати свою дитину), і такий вчинок велетенський птах схвалює. Воронячий цар не прагне (як змія) забрати собі сина бідного чоловіка, а, навпаки, хоче винагородити хлопця за розсудливість його батька. Однак сам образ яйця-райця в цій казці відсутній, замість нього Воронячий цар дарує юнакові млинок, який здійснює всі бажання: може намолоти все, що забажаєш. Коли хлопець покругив ручку млинка й подумав, щоб з'явилася їжа, вона з'явилася нізвідки, так само млинок на бажання юнака приніс до нього його батьків. Отже, якщо в казці «Яйце-райце» щасливе життя людини асоціювала насамперед з вели-

кою кількістю худоби (з розвитком скотарства), то в казці «Про бідного чоловіка й Воронячого царя», котра виникла, очевидно, пізніше, уявлення про комфортне життя доповнюється мотивом здійснення бажань, матеріалізації думок та слів; образ яйця-райця трансформується в млинок.

У казці «Стрілець і гриф» [Галицькі народні казки 1899, с. 111–115] (СУС – 222В*=AA222*В, 560D – частково), записаній О. Роздольським 1895 року від Гната Романова в Берліні (Бродівський район Львівської області), збережений міф про війну птахів і звірів, яка розпочинається зі сварки миші й горобця. А замість яйця-райця герой, який урятував орла, отримує чарівну скриньку, що є джерелом різноманітних благ та символом нового життя героя.

Мотив «яйця-райця» частково збережений у закарпатській «Казці про пташку, що несла золоті яйця» [Закарпатські казки Андрія Калина 1955, с. 66–72] (СУС – 567), записаній у селі Горінчові Хустського району. Тут чоловік знаходить пташку, що несе золоті яйця, і стає багатим, продаючи їх (Подібний сюжет є і в казці «Чарівна пташка» [Таємниця скляної гори 1975, с. 112–117]). Метафорично золоте яйце в казці, як і Золотий Зародок у міфах, трансформує реальність героя, для нього починається нове щасливе життя (символічно утворюється новий «світ»).

У казці «Три золоті яйця» [Таємниця скляної гори 1975, с. 100–102] (СУС – 408 частково), записаній М. Фінцицьким, створення «нового», щасливого світу для головного героя пов'язане з появою в його житті кохання (і кохання це сховане в яйці). У винагороду за свою роботу юнак отримує від старенької бабусі три яйця, які вона йому наказує розбивати лише біля води. У кожному з яєць перебуває прекрасна дівчина, дві дівчини гинуть від спраги, бо хлопець розбиває два яйця далеко від колодязя. Третя залишається живою, отримавши можливість напитися, однак шлях героя до поєднання з чарівною дівчиною дуже довгий. Красуна через підступні вчинки суперниці переживає ряд метаморфоз: падає в колодязь, перетворюється на золоту рибу, потім на дерево, з якого роблять два ліжка, а коли їх спляють, вона стає голубкою й летить до бабусі, котра подарувала хлопцеві три яйця. Таким чином мотив «індивідуального світотворення» у цій казці пов'язаний і з образом Золотого зародка, і з образом богині. З яйця постає прекрасна дівчина, яка допомагає героєві змінити якість його життя. Одруження з нею метафорично відображає процес досягнення чоловіком цілісності: герой пізнає себе через свою прекрасну гендерну «протилежність» – Аніму.

В Україні існує вірування, що з яйця неправильної форми («зноска») може постати руйнівна, демонічна сила – антагоніст творця. Відтак «яйце стоїть на межі двох граней, двох можливостей як магічний предмет» [Потушняк 1942, с. 260]. Воно

може бути носієм світлої, життєтворчої енергії або приховувати деструктивний потенціал, спрямований на руйнування світу, а не на його створення. Особливою магічною силою народна уява наділила перший «зносок» (маленьке яйце) чорної курки, «його не беруть до рук, бо воно «нечисте»... У ньому криється сила, що здатна нашкодити людині... Тому таке яйце беруть ганчіркою, кидають з нею через хату і закопують десь на межі. Після перельоту воно стає іншим і вже не належить чортові» [Потушняк 1942, с. 260]. Серед українців побутує багато бувальщин та міфологічних легенд про народження демона з «ненормального» яйця («зноска»). Також уособленням потенційного зла, за спостереженням А. Журека, у народних віруваннях Закарпаття є перше яйце курки: «Перше яйце курки не використовують, не ставлять під квочку, бо з нього вилупиться демон. Демон може принести багато грошей власнику, але при цьому людина втрачає душу. Такі яйця, повернувшись спиною, перекидають через хату» [Сабов 2010, с. 145]. Оскільки, згідно з народними уявленнями, чорт сам не здатен об'єктивуватися у видимому світі, він з'являється тільки завдяки злим намірам людини та за її сприяння. Легенди про народження демона-«годованця» (народженого з яйця) виникли пізніше, ніж космогонічні міфи, і відображають уявлення суспільства про нездатність людини дорівнятися до божества. Людська гордіня, егоїстичний намір уподібнитися до Творця набуває в таких оповідях зримих рис – демонічне alter-ego людини об'єктивується в образі чорта, що вилуплюється з яйця. Згідно з народними уявленнями, людина, яка тримає «зносок» від чорної курки «під лівою пахвою 9 днів, відірає його від світу ясного, приводить до світу темного» [Потушняк 1942, с. 260]. Метафорично – переносить зло зі своєї душі на яйце, що має породити демона.

Висновки. Отже, космогонічний міф про створення світу з яйця (збережений у колядці «Була у Бога перепеличка», казках: «Яйце-райце», «Стрілець і гриф», «Про бідного чоловіка й Воронячого царя», «Чарівна пташка», «Три золоті яйця», «Казці про пташку, що несла золоті яйця», великодніх іграх з писанками) є архетипним сюжетом, який метафорично моделює процес появи індивідуальної свідомості. Казковий мотив розбивання яйця-райця та звичай розбивати писанки в процесі гри на Великдень є метафоричним повторенням міфологічної оповіді про створення світу з яйця (Золотого зародка), що символізує створення нової, щасливої моделі світу для виконавця ритуалу. Його реставрація є можливою на тлі індійських та китайських міфів (про створення світу Брахмою чи Пань-Гу). Яйце можемо інтерпретувати як уособлення передсвідомої цілісності, внаслідок руйнування якої людина втрачає свою божественну досконалість (мотив грихопадіння після Золотої доби).

Література

1. Блаватская Е. Тайная доктрина Москва: Эксмо-Пресс, 2016. Т.1. 1408 с.
2. Галицькі народні казки [Galician folk tales] (№ 26–77). Зібрав Осип Роздольський. *Етнографічний збірник*. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1899. Том 7. 169 с.

3. Героїко-фантастичні казки / упоряд., передм., прим. І. Березовського. Київ: Дніпро, 1984. 366 с.
4. З живого джерела: Українські народні казки в записках, переказах та публікаціях українських письменників / упоряд., літературна обробка, вступ. ст. та примітки Л. Дунаєвської. Київ: Радянська школа, 1990. 512 с.
5. Закарпатські казки Андрія Калина / запис текстів і вступ. ст. П. Лінтура; упоряд. Г. Ігнатович. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1955. 216 с.
6. Зборовська Н. Психісторія новітньої української літератури: проблема психосемантики і психопоетики: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01; 10.01.06. Київ, 2007. 44 с.
7. Казки Буковини. Казки Верховини / під ред. М. Івасюка, В. Басараба, П. Окунця. Ужгород: Карпати, 1968. 223 с.
8. Матюхіна О. Міф про створення світу в давньослов'янській міфології. *Логос*, 2018. С. 281–297.
9. Мелетинский Е. Поэтика мифа [2-е изд., репринтное]. Москва: Вост. лит. РАН, 1995. 407 с.
10. Потушняк Ф. Три коляди. *Літературна недѣля*. Ужгород, 1943. Рочник III. Ч. 1. С. 7–10.
11. Потушняк Ф. Яйце в народном вірованю *Літературна недѣля*. Унгварь, 1942. Рочник II. Ч. 4. С. 259–261.
12. Таємниця скляної гори. Закарпатські народні казки, зібрані М. Фінцицьким / пер. з угорської та післямова Ю. Шкробинця. Ужгород: Карпати, 1975. 190 с.
13. Сабов О. Про угорських русинів. (Реферат книги) / Мазурок О. Орест Сабов та його книга про угорських русинів: Монографія. Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. С. 97–167.
14. Франц М.-Л. фон Космогонические мифы. Москва: Клуб Касталия, 2012. 296 с.
15. Франц М.-Л. фон. Психология сказки. Толкование волшебных сказок / пер. с англ. В. Мершавки. Санкт-Петербург: Б.С.К., 1998. 360 с. URL: https://www.koob.ru/von_franz/tolkovanie_volsh_skazok (Дата звернення 10.02.2021).
16. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. Київ: Либідь, 2001. 432 с.
17. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк. Львів: Астролябія, 2013. 588 с.

Примітка:

СУС – Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / Сост. Л. Бараг, И. Березовский, К. Кабашников, Н. Новиков. Ленинград: Наука, 1979. 437с.

References

1. Blavatskaya E. (2016) *Taynaya doktrina* [Secret doctrine]. Moskva: Eksmo-Press. T.1. 1408 s. [in Russian].
2. Halytski narodni kazky (1899) [Galician folk tales] (№ 26–77). *Zibrav Osyp Rozdolskyi. Etnohrafichnyi zbirnyk. Vydaie Etnohrafichna komisiia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. Lviv. Tom 7. 169 s. [in Ukrainian].
3. Heroiko-fantastychni kazky (1984) [Heroic and fantastic tales] / uporiad., peredm., prym. I. Berezovskoho. Kyiv: Dnipro. 366 s. [in Ukrainian].
4. Z zhyvoho dzherela: Ukrainski narodni kazky v zapysakh, perekazakh ta publikatsiiakh ukrainskykh pysmennykiv (1990) [From a living source: Ukrainian folk tales in records, legends and publications of Ukrainian writers] / uporiad., literaturna obrobka, vstup. st. ta prymitky L. Dunaievskoi. Kyiv: Radianska shkola. 512 s. [in Ukrainian].
5. Zakarpatski kazky Andriia Kalyna (1955) [Transcarpathian fairy tales by Andriy Kalyn] / zapys tekstiv i vstup. st. P. Lintura; uporiad. H. Ihnatovych. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 1955. 216 s. [in Ukrainian].
6. Zborovska N. (2007) *Psykhohistoriia novitnoi ukrainskoi literatury: problema psykhosemantyky i psykhopoetyky* [Psychohistory of the newest Ukrainian literature: problems of psychosemantics and psychopoetics]: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.01.01; 10.01.06. Kyiv. 44 s. [in Ukrainian].
7. Kazky Bukovyny. Kazky Verkhovyny (1968) [Tales of Bukovina. Tales of the Verkhovyna] / pid red. M. Ivasiuka, V. Basaraba, P. Okuntsia. Uzhhorod: Karpaty. 223 s. [in Ukrainian].
8. Matiukhina O. (2018) *Mif pro stvorennia svitu v davnoslovianskii mifolohii* [The myth of the creation of the world in ancient Slavic mythology]. *Lohos*. S. 281–297 [in Ukrainian].
9. Meletinskiy E. (1995) *Poetika mifa*. 2-e izd., reprintnoye [Poetics of Myth]. Moskva: Vost. lit. RAN, 407 s. [in Russian].
10. Potushniak F. (1943) *Try koliady* [Three carols]. *Lyteraturna nedilia*. Uzhhorod. Rochnyk III. Ch. 1. S. 7–10 [in Ukrainian].
11. Potushniak F. (1942) *Yaitse v narodnom virovaniu* [Egg in folk beliefs]. *Lyteraturna nedilia*. Unhvar. Rochnyk II. Ch. 4. S. 259–261 [in Ukrainian].
12. *Taiemnytsia sklianoi hory. Zakarpatski narodni kazky, zibrani M. Fintsytskym* (1975) [The secret of the glass mountain. Transcarpathian folk tales collected by M. Fintsytskyi] / per. z uhorskoj ta pisliamova Yu. Shkrobyntsia. Uzhhorod: Karpaty. 190 s. [in Ukrainian].
13. Sabov O. (2010) *Pro uhorskykh rusyniv* [About Hungarian Ruthenians]. (Referat knyhy) / Mazurok O. Orest Sabov ta yoho knyha pro uhorskykh rusyniv: Monohrafiia. Uzhhorod: Karpatska Vezha. S. 97–167 [in Ukrainian].

14. Franc M.-L. fon (2012) *Kosmogonicheskie mify* [Creation Myths]. Moskva: Klub Kastaliya. 296 s. [in Russian].
15. Franc M.-L. fon. (1998) *Psikhologiya skazki. Tolkovanie volshebnykh skazok* [The Interpretation of Fairy Tales] / per. s angl. V.Mershavki. Sankt-Peterburg: B.S.K. 360 s. [in Russian].
16. Chmykhov M. (2001) *Vid yaitsia-raitsia do idei Spasytelia* [From the paradise egg to the idea of the Savior]. Kyiv: Lybid. 432 s. [in Ukrainian].
17. Iunh K.-H. (2013) *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome* [Archetypes and collective unconscious] / per. z nim. K. Kotiuk. Lviv: Astroliabiia. 588 s.

ETHNO-PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF THE MOTIVE OF CREATING THE WORLD FROM AN EGG IN UKRAINIAN FAIRY TALES AND IN A CAROL “GOD HAD A QUAIL”

Abstract. According to the plots of ancient Ukrainian carols (“God had a quail”) and some fairy tales (“Yaitse-raitse”, “About a poor man and a crow king”, “The tale of a bird that laid golden eggs”, “Three golden eggs”), once in Ukrainian folklore, there was a myth about the creation of the world from an egg (grand egg, Golden Embryo). Its restoration is possible on the basis of Indian and Chinese myths (about the creation of the world by Brahma and Pan-Gu). The similarity of the plots is explained by the archetypal basis of world myths: they reflect the symbolic scenario of the emergence of individual consciousness (the creation of the inner world of a person). The egg can be interpreted as the personification of subconscious integrity, as a result of the destruction of which a person loses his divine perfection (the motive of the fall after the Golden Age). In the mythological carol “God had a quail” ornithomorphic image of the ancient goddess appears in the role of a demiurge, who is not able to make a nest so as nobody interferes with her in the latest interpretation of the text, (symbolizing the impossibility of repeating the act of creation in another time plane). In the carol, the sequence of choosing a place to build a nest (where eggs and chicks will later appear) unfolds in reverse order: from the present stage to the past, there is a metaphorical countdown of the events. Only at the end of the carol the deep sea is mentioned as a place where the bird must lay an egg (and from this motif the process of world creation begins in the mythologies of other peoples). In fairy tales “Yaitse-raitse”, “About the poor man and the Crow king”, “An archer and a vulture” an egg, a mill, or a box appears as a symbol of the spiritual rebirth of the person. The cattle that appears from the yaitse-raitse is a metaphorical embodiment of a person’s dream of prosperity, wealth, and a carefree life. And the motive of premature breaking of the yaitse-raitse and the cattle escape symbolically reflects the inability of human consciousness to comprehend the essence of the “gifts” of the Self (deity), the psychological immaturity of the human “Ego”. In the fairy tales “About a bird that laid golden eggs” and “Magic bird”, the temporary transformation of a man’s life takes place thanks to the golden eggs that a bird lays. In the fairy tale “Three Golden Eggs”, the creation of a “new”, happy world for the protagonist is associated with the appearance of love in his life (in the egg given by his old grandmother, he finds his beloved girl). The motif of “individual creation” in this tale is associated both with the image of the Golden Embryo and the image of the goddess.

Keywords: archetype, fairy tale, carol, cosmogonic myths, Ukrainian folklore, psychoanalysis, yaitse-raitse.

© Тиховська О., 2021 р.

Оксана Тиховська – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна, <https://orcid/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid/0000-0003-4663-5960>

СЕЛЯНСЬКА ЕПІКА ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ «ЛАНДВІЙТ СКИНУВСЯ» Й «ПЕРЕД СВЯТОМ “СВОБОДИ”»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 821.161.2.-32Лук.09

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).304-311

Шморлівська Л. Селянська епіка Дениса Лукіяновича (на матеріалі оповідань «Ландвійт скинувся» й «Перед святом “Свободи”»); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена маловідомим творам Дениса Лукіяновича «Ландвійт скинувся» і «Перед святом “Свободи”». Ці ранні зразки творчості письменника репрезентують нові для нього теми – селянства і прав людини, наслідків старої системи управління й тодішньої соціально-політичної ситуації на західноукраїнських землях к. XIX – поч. XX ст. У публікації здійснено спробу встановити їхню жанрово-стильову специфіку, спираючись на особливості, змісту, форми, образної системи, тематичної парадигми. Доведено, що «Ландвійт скинувся» має риси модерністського оповідання, а «Перед святом “Свободи”» є оповіданням новелістичного плану, наближеним до модерністських форм ескіза та шкiца. Обидва твори виконані в стильовому діапазоні початку XX ст.: автор писав, не відходячи від засад імпресіонізму й експресіонізму, символізму й натуралізму. Та цей синкретизм у манері письма тут доповнюється ще й нашаруванням реалізму, що теж по-новаторськи мислиться у творчості Д. Лукіяновича – досі здебільшого заповзятого імпресіоніста. У межах контекстуально-інтерпретаційного аналізу апелювано також до інших наукових і художніх текстів авторів-сучасників Д. Лукіяновича, зокрема праць М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Франка, у яких теж висвітлювалися проблеми селянства на рубежі століть. В історичному контексті розглянуто наслідки селянської реформи в Австрійській монархії, що спрямовувалась на скасування кріпацтва на Галичині, Буковині та Закарпатті, однак, за підтвердженням Д. Лукіяновича, була недосконалою, бо не позбавила селян старих порядків життя.

Зроблено висновок про те, що ця рання творчість письменника продемонструвала правдиві недоліки старої системи управління, висвітлила стосунки поміщиків та селян, що все ж продовжують тяжіти до традиції панщини на західноукраїнських землях. Увагу звернено й на інші питання – захист прав жінки, виродження інтелігенції, стосунків духовенства до панцизних порядків. Засвідчено, що проаналізовані твори виявились першими авторськими спробами зосередитися на проблемах селянства, використовуючи модерністську манеру й різноманіття малих жанрових форм, що пізніше переростуть і в більші художні полотна прозаїка.

Ключові слова: Д. Лукіянович, селянство, жанр, стиль, мала проза, оповідання, новела, модернізм.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Денис Лукіянович (1873–1965) увійшов в історію української літератури найперше як її дослідник і критик, але відомий він також оригінальною творчістю. Дещо з написаного впізнаване в художньому контексті, та це переважно великі прозові полотна – повісті «За Кадильну», 1902; «Від кривди», 1904; «Франко і Беркут», 1956 та роман «Філістер», 1909. Часто ці твори згадують у ракурсі реалістичного відображення української дійсності на зламі століть (передмови І. Денисюка та Л. Міщенко, Д. Павличка до їхніх видань), подекуди з характеристиками застарілого ідеологічного порядку. Були також спроби написання літературного портрета Д. Лукіяновича (І. Приходько), огляду архівних матеріалів, що стосуються його біографії та діяльності (П. Баб'як), підготовки спогадів (Б. Горинь) тощо.

Водночас творча скарбниця Д. Лукіяновича як автора й цікавої малої прози таки обділена дослідницькою увагою – попри вже сучасні розвідки [Шморлівська 2016, 2017, 2020]. Але і в них заявлені в назві пропонованої студії твори не розглядались. Власне, саме на помежів'я XIX–XX ст. припадає дебют цього автора, який починає з написання новел («Новелі», «Не бачив квітів», «Білі нарциси в'яли»), образків («Мої проходи»), оповідань («Перед святом “Свободи”»). Д. Лукіянович на межі століть

загалом характеризується тяжінням до модернізму (імпресіонізму, експресіонізму, натуралізму, частогусто їхнього синкретизму) і зосередженням на почуттях, внутрішньому світі людини. Інколи, може, й надміру ефемерний, ліричний, із прагненням заглибитись у невидиме, письменник творить один модерністський текст за іншим, випробовуючи себе то новою стилістикою, то жанровою формою, а то й творчими «спробунками» нової літературної доби у плані теми, оповідача, манери оповіди тощо. Та є серед цієї малої прози і зразки цілком реалістичні, наближені до соціально-політичних протиріч, до проблем українського селянства зокрема. Це оповідання «Ландвійт скинувся» й «Перед святом “Свободи”», поміщені в часописі «Літературно-науковий вісник» за 1909 рік. Твори ці кладуть початок селянській епіці Д. Лукіяновича, що згодом продовжиться в інших полотнах – «За Кадильну» та «Від кривди». Ставлячи за мету дослідити ці дебютні зразки селянської тематики з погляду жанру і стилю, своєрідності персоносфери, важливо пам'ятати про основне завдання цієї розвідки – головню вписати їх у загальнолітературний контекст згаданої доби і доповнити ними творчий портрет Д. Лукіяновича, потвердити життєспроможність його як талановитого прозаїка-модерніста.

Методи та методика дослідження. В основі статті лежить використання системного підходу

до об'єкта вивчення. Цей підхід передбачає застосування традиційного описового методу і його ключових прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення (для з'ясування своєрідності авторського стилю Д. Лукіяновича, його зв'язку з кодом тогочасної літератури). Також задля порівняння художніх зразків Д. Лукіяновича з іншими матеріалами (науковими і художніми) задіяно метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу: завдяки йому встановлюється статус творів Д. Лукіяновича відносно інших художніх зразків, їх місце в соціокультурному контексті, не кажучи про те, що важливо відтворити авторські задуми, мотиви й цілі, загальний зміст питань тощо.

Виклад основного матеріалу. Обидва згадані тексти були поміщені в ЛНВ один за одним: спочатку «Ландвійт скинувся», після нього ж «Перед святом “Свободи”». І це попри те, що вони тематично такі різні (перший розповідає про причини звільнення ландвійта – намісника для війта чи старости, другий – про панщину та її наслідки). Але є те, що їх об'єднує, – це проблеми селянства, проблеми «маленької людини і великого суспільного неладу» [Денисюк 1990, с. 7]. Умовно ці твори можна вважати діалогією, адже в багатьох змістових центрах вони максимально перетинаються, один ніби продовжує інший.

Жанрове визначення цих зразків малої прози ні на сторінках часопису, ні в критичних працях не вказується. «Ландвійт скинувся» – більш розлогий твір: і формально (за обсягом, манерою розповіді), і подієво (за різноманітним сюжетною лінією). У ньому автор подає передумови звільнення з ландвійтської посади Дмитра Романишина, затягує розвиток подій, кінцівка очікувана. У творі ж «Перед святом “Свободи”» зміст максимально стиснутий, спресований. Відчувається вже знайома Лукіяновичева фрагментарність, уривчастість, тяжіння до модернізму. Тут кожна фраза відіграє ключову роль, змінюючи хід історії. Так письменник творить ще один модерний новелістичний текст. Про такі підходи Д. Лукіяновича в плані жанру і стилю точно висловився І. Денисюк: «Молодий автор шукає різних відтінків стилю – то «холодної» прози, то ліризованої чи іронічно-сатиричної» [Денисюк 1990, с. 5].

І хоч Д. Лукіянович у більшості попередніх творів виступав урбаністом, подавав життя містян, наразі ж тут він перетворюється на автора, який пише винятково про село і його насущні проблеми, притому не є байдужим і до суспільно-політичних чинників, що впливали на те. Подібні теми починають міцно вкорінюватись і в його великій прозі – повістях «За Кадильну» (1902), «Від кривди» (1904), романі «Філістер» (1909). Тож, повторимось, ці проби пера можна вважати початком нової тематичної парадигми. Так, підтримуючи аналогічні світові тенденції написання таких текстів, що почали закладатися ще в середині XIX ст., Д. Лукіянович вибудовує власну селянську епіку. Та й серед своїх молодому авторові було на кого спиратися: «Проблеми “земля і правда”, “селянин і закон” по-різному модифікуються в українських

прозаїків, починаючи від Панаса Мирного. Наталя Кобринська, Лесь Мартович, а згодом і Василь Стефаник теж активно цікавилися процесом соціальної активізації селянина, типом хлібороба “громадської вдачі”, який переборює тяжіння приватновласницьких інтересів і стає захисником цілого села, а то й краю» [Денисюк 1990, с. 7].

Така епіка Д. Лукіяновича найбільше стосується боротьби селян проти кріпосницької системи господарювання, а точніше – її сумних наслідків, що означені, за словами І. Франка, «кровавою чертою так званих “хлопських бунтів”» [Франко 1986, т. 45, с. 123]. Письменник подає образи персонажів, які живуть у пореформений час, але сповна ще «звідують» нажитки панщини в різних її іпостасях – від несправедливої сільської влади до справжнього кріпацтва і відбування його у різних формах. І хоча, здавалося, ці проблеми села минають, упроваджуються нові порядки, гуманні й етичні, та все ж психологія «бути рабом» іще викорінюватиметься з ментальності українців цілими століттями.

У першому творі проблеми подано в межах стислого місця – одного села Завалля; конкретна особа у присвяті («Ів. Бурблеви на спомин» [Лукіянович 1909, с. 97]), думається, якимось пов'язана з цим селом, може, й знаним для Д. Лукіяновича. Такі міркування видаються цілком логічними, бо цей локус максимально чітко вибудований письменником, ніби списаний із реальності з її мешканцями. Письменник називає усіх селян «завалівцями», ще більше об'єднуючи їх в одне ціле, підкреслюючи тим самим їхню соціальну спільність: «Перед коршмою стояли завалівці та й балакали» [Лукіянович 1909, с. 97]. Така авторська метонімія на початку твору ніби натякає на те, що далі йтиме розповідь не про конкретну людину, а про збірний, не менш слабкий від цього образ селянина. Відтак цілими рядами оповідач, ніби теж будучи там, подаватиме прізвиська родин: Рубчаки, Воробці, Лисаки та ін. Жодне з них читачем уже не сприйматиметься індивідуалізовано, бо ці люди транслують одну думку, болісну для всіх, – відсутність права на свободу дій та слів.

Утім, центральним місцем дії є корчма, де обговорюються проблеми злободенні, серед них й управлінські порядки. Інші події, що передували центральній, зазначеній у заголовку, відіграють роль художньої ретроспективи, демонстрації передумов, чому «ландвійт скинувся». Ба більше: навіть події майбутнього письменник подає розмито, натяково – у форматі причинно-наслідковому. Усі ж думки Д. Лукіяновича, зреалізовані його оповідачем, обертаються довкруг системи управління в селі, зокрема посади ландвійта – сільського війта. Обіймає її Дмитро Романишин, хоча вже із самої назви твору проглядає, що він чомусь «скинувся». Автором чітко не вказано на момент, коли це сталося, адже набагато важливішою видається причина відмови чоловіка від перспективної служби – «через бабу» [Лукіянович 1909, с. 99]. Незважаючи на те, що звільнення ландвійта сприймається громадою з насмішкою, вона, громада, «смакує» цією новиною в найбільш відповідному для цього місці – корчмі;

люди так само відчувають неприязнь до вищих від себе за статусом, як і сто років тому. «Я не люблю кожного, хто з буком ходить» [Лукіянович 1909, с. 97], – промовляє хтось із натовпу. Як свого часу висловився Франків дослідник: «Поміщики по-старому самовільно ділили землю своїх підданих, приєднували їх ґрунти до своїх, заставляли селян відбути більшу панщину, ніж ту, яка була записана в інвентарях...» [Шевченко 1969, с. 123–124]. І хоча влада змінювалась, порядки залишалися писані старим чорнилом, кому, як не звичайному селянинові, навіть безіменному, про них знати: «*Староста – поляк і судія поляк; адвокат і геометр – жиди; жан-дарм і посесор – жиди; вїт, хоч русин – то хрунь, а радні, хоч русини, то підсвинки. Один другому палицю передають, а все на кого – на хлопа. Чи лях б'є, чи жид б'є, чи хрунь б'є – все одно, бо все болить. А хто кому палицю передав, а що ж мені до того? Мене все буде боліти*» [Лукіянович 1909, с. 97]. Ще болючішою видається тема панщини, коли з розмови між персонажами стає зрозумілим, що й самі посади теж зайняті нечесно: «*Се небагато коштує, не більше як 25 срібних*» [Лукіянович 1909, с. 97].

Важливим бачиться зіставлення двох локусів – загалом села і корчми. Якщо перший стосується проблем селянства в цілому, то в другому спостерігаємо соціально активну його частину: там відбуваються куди серйозніші розмови, аніж в офіційних структурах. Локус «село» сприймається читачем вороже передусім через його ненадійну владу, він не несе безпеки – на відміну від корчми, де всі одне одного знають, важливо – на ймення («*Ви, Рубчак, можете також мовчати*» [Лукіянович 1909, с. 97]; «*Правда, татусю, що не знаєте?*» [Лукіянович 1909, с. 98]).

Будучи заручниками ситуації, селяни в Д. Лукіяновича байдужі до всіх незгод, що випадають на їхню долю. Інколи це доходить і до сліпої покірливості: «*Справедливий русин живе на те, щоби платити податок, давати рекрута та й підставляти плечі під бук*» [Лукіянович 1909, с. 97]. Схожий образ раніше виринає і в оповіданні І. Франка «Ліси і пасовиська» (1883), про яке не міг не знати Д. Лукіянович; селяни там, не знаючи своїх прав, залишилися без землі, утративши все у так званих сервітутних процесах («*От така наша доля. Чи буде коли ліпше, чи доведеться нам хоч при смерті дихнути вільніше, Господь знає. А пан зо всієї сили працює над тим, щоби чимраз тісніше натискати на нас пута*» [Франко 1978, с. 176]). В обох творах читач не сприймає селянство як неосвічене, з докором чи претензіями, а навпаки, ставиться до нього з жалем і потерпанням за його нележку долю.

Не відчувається і значущість самого ландвійта: хоча влада в його руках, але вона примарна, адже дружина вирішує більше, ніж він сам. Не дивно, що Романишина проти того, щоб бути ландвійтихою, такий статус цій жінці нічого не дає, крім додаткових клопотів: «*Я в тебе не три угла тримаю, але всі чотири. Чи ти знаєш, що діється в хаті, що в стайні, а що на полі? Ой, бігме не знаєш. Таже я другий рік з тобою живу, а за той час я сама рад*

даю, я з курми разом устаю, щоби твого добра пантрувати, і остатна лягаю, бо ще твої діти обходжу» [Лукіянович 1909, с. 97]. Попри домашню роботу, Дмитриха ще й виховує дітей ландвійта від першої дружини: «*Рідна мама не була для них така, як я, бо рідна мама вдарить, а я боюся*» [Лукіянович 1909, с. 100].

Д. Лукіянович, обговорюючи цю ситуацію, найперше мовить не так про панщину, як про її наслідки, що, мабуть, торкнулися тут і жіноцтва, його прав та свобод. Дружина вїйта нічим не відрізняється од звичайної селянки, до того ж вона мислить себе такою, що працює і на власного чоловіка: «*Таже нині не знайдеш навіть такої наймички, щоби тобі за самий харч служила*» [Лукіянович 1909, с. 100]. Дмитриха в розумінні автора виступає не тільки здатною на домашню фізичну працю, а й такою, яка має свої почуття, погляди, головне – твердість духу: «*І зварити для них [панів і попа] умію, і честь віддати, і побалакати, як належить...*» [Лукіянович 1909, с. 100] Це й є оригінальним підходом до змалювання образу жінки, адже на зламі ХІХ–ХХ ст. українські письменники, натхненні європейськими традиціями, змалювали переважно жінку міста і можливості її формування й розвитку, відкриті й розширені тим самим локусом. Говорити ж про селянку та її розвиток було не дуже прийнято, адже існувала певна обмеженість такого образу патріархальними традиціями. Д. Лукіянович заперечує ці усталені норми і прагне показати, на що здатна людина, націлена здобути свій приватний простір – повноцінно ідентифікувати себе в суспільстві.

Оригінальне визначення такого типу представниці слабкої статі дає авторка праці «Люзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму»: «*Чоловіча традиція, довший час зосереджена на трансляції духу та настроїв села, утворила специфічний збірний культурний образ української жінки, яка домінує над чоловіком – козир-дівки. Фізично сильна (б'є чоловіка), та доволі розумна (хитрістю здобуває те, що за суспільними мірками є чоловічою прерогативою), козир-дівка протиставляється образу чоловіка, який змалюється як п'яниця, нездара чи ледар*» [Откович 2010, с. 67]. Подібні образи можна зустріти у творчості І. Котляревського («Наталка Полтавка»), Г. Квітки-Основ'яненка («Сватання на Гончарівці», «Козир-дівка», «Бой-жінка»), І. Нечуя-Левицького («Кайдашева сім'я»). Образ такої соціально активної жінки в Д. Лукіяновича хоч і не центральний, але за своїм ідейним навантаженням доволі сильний. Важливим фактором виступає й те, що саме Д. Лукіянович як представник чоловічого письменського товариства подає маскулітну жінку, щоб таким чином підкреслити й потужне існування матриархальних відносин у тогочасному селі. Цей локус не випадковий, адже саме він найбільше транслює родинно-побутові стосунки і вплив саме жінки на них, їхнє утримання нею. З цього стає зрозумілим, що ландвійт Романишин – жертва порядку, виконавець законів системи, який ні зі своїми обов'язками на службі, ні з сімейними проблемами впоратися не в силі.

Чи не найбільше впливає зле на чин ландвійта його друг – професор. Він – утілення гірших міських тенденцій: марнотратства, пияцтва, розгульного способу життя. Та й ландвійтиха вважає, що саме цей приятель її мужа несе біду в їхню родину, розбещує чоловіка, адже сам живе по-панськи: «*Знов заношуєте своє свинство межи нас, мужиків. Лиш я не дам своєму слабувати на панську слабкість*» [Лукіянович 1909, с. 102]. Так, одного разу після спільного застілля Романишиних та професора і трапився центральний конфлікт, що й був останньою краплею терпіння ландвійтихи. Вона так розсердилася на професора, що виштовхнула його з воза, а чоловікові наказала покинути вйтівство: «*Продам корали, продам свою хату в Заяркові, а ти в касі гроші заложи і маєш мені скинутися з вйтівства. Не будеш ландвійтом, то будеш порядний газда, бо професор, і писар, і всі лайдаки покинуть тебе*» [Лукіянович 1909, с. 103]. Отож автором оригінально бачиться і проблема взаємозв'язку міста з селом, згубного впливу на останнє окремих міських тенденцій. Письменник ще раз дає зрозуміти, що здорова народна мораль завжди сильніша за панську.

Д. Лукіянович не просто критикує систему управління, але й указує на її плінність: від високої посади до звичайного наймитства мала відстань. Так, із розмови в корчмі лунає іронічна кульмінація оповідання: «*А чорні штани кравець йому [ландвійтіві] пошив; та ж сім років уже вйтував, уже на восьмий. Як же тепер він піде у чорних штанах жати? Та ж тріснуть йому в кроці, ніж один сніп зв'яже*» [Лукіянович 1909, с. 103]. Попри це, у слова селян, які себе чимраз більше усвідомлюють, письменник вкладає і народне розуміння правди про тогочасну владу, де існує чітка ієрархія посад без можливості вибору і свобод.

Селяни позитивно сприймають вплив дружини на ландвійта, навіть виправдовують його минулі службові вчинки: «*Але масток не розлізся. Щось Дмитро і дітям лишить, у домовину йдучи*» [Лукіянович 1909, с. 103]. Тож громада в оповіданні Д. Лукіяновича – канон моральності, чесності, зразок справжнього трударя. Через це люди з шинку сприймають ландвійтиху за свою: «*Хто таку бабу має, той мусить з мозолями в домовину піти*» [Лукіянович 1909, с. 103]. Люди як збірний образ, що транслює суспільну думку, вважають: тільки чесною працею можна чогось досягнути. І шкода з їхнього фаталістичного проектування («на всьо Божа воля») та й не завжди свобода селянського вибору очевидні.

Таку широку картину подій (і на загальному, і на родинному, приватному рівнях) Д. Лукіяновичеві вдалося зобразити завдяки невимушеній формі оповідання, формі, що не вимагає концентрованості («згущеності»), властивої новелі. І хоч автор тут і послуговується традиційною манерою описовості, притаманною ХІХ століттю, та все ж він зосереджений і на почуттях та настроях свого головного героя – селянства. Воно, будучи живим організмом, не є тільки гарним художнім образом, але й презентує важливі суспільні проблеми. Для цього Д. Лукіянович, здається, уперше так виразно використовує

реалістичну манеру письма, намагаючись поєднати її із власним баченням дійсності. Усе ж письменник, схоже, докладає зусиль, щоби відійти від попереднього (класичного) зображення суспільних і політичних проблем села, для нього тепер важливіше показати, як вони, проблеми, відгукуються в душі конкретного індивіда й маси, і як чуттєво він, митець, може їх «пропустити» крізь себе. Так людина сприймається частиною соціального цілого, яке прагне вирішити проблеми своєї доби і вже на шляху до цього вирішення.

В оповіданні «Ландвійт скинувся» Д. Лукіянович робить спробу висвітлити проблеми західноукраїнського пореформеного села, яке навіть після скасування панщини не зажило краще, але яке почало себе самоусвідомлювати. Сімейна ж драма розгортається через чоловіка-посадовця, згубні впливи на нього, як і через бідність та незахищеність простолуду. Фактично автор прагне підтримати тематику, що тоді так широко популяризувалась через твори І. Франка, частково відходить од властивої йому, тодішньому, рефлексійності та сецесії. Саме тематична особливість зумовила новизну в особливостях стильових: «живе» діалогічне й полілогічне мовлення, зосередженість на «виписуванні» не індивідуального, а збірного образу народу, використання рефренів («...але мені не буде з тобою життя» [Лукіянович 1909, с. 101]) з метою підсилення емоційності сюжету, нівелювання постаті оповідача задля акцентування на «людях».

Оповідання новелістичного плану «Перед святом “Свободи”» теж демонструє активне зацікавлення Д. Лукіяновича темою селянства, його способом життя та важливими нагальними проблемами, що набирають іще більшої експресивності й поглиблення. Саме в цьому творі вперше спостерігаємо, як «письменник розкриває провідну рису соціальної психології селянина – його любов до землі» [Денисюк 1990, с. 8], та, на жаль, не своєї.

Стосовно жанрової характеристики твору, то вважаємо, що він наближається до новели у своїх ключових рисах (сконденсованості змісту і форми, напруженості кінцівки). Але це точно не класична новела з мотивованою зав'язкою, що має чітку локацію, перипетіями між персонажами й цілком несподіваною розв'язкою. Аналізуючи зміни у творенні новели як жанру малої прози наприкінці ХІХ ст., І. Франко висловився так: «Зверхніх подій в її зміст входить дуже мало, описів ще менше: факти, що творять її головну тему, се звичайно внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи» [Франко 1901, с. 129]. Водночас тут є примітні художні деталі, узяті від ескізу чи шкїца: певна незавершеність, легка начерковість. Загалом цей текст важко сприймати як окремий твір, але й не можна вважати його цілковитим продовженням попереднього оповідання. Д. Лукіянович робить словом хоч і штрихи, та все ж дуже чіткі й виважені. Складається враження, що твір мав би бути з часом розширений, сказати б, масштабований. Так автор за допомогою сильного імпульсу створює в читача певну художню «нестачу», бажання отримати більше.

Є й риси, що зближують «Перед святом “Свободи”» з оповіданням. Перш за все автор не повністю уникає описів. Навіть сам твір він починає не «концентровано», а з подачі екстер'єру: «Розлогі “квартири” з маклаками, гружівнами і нечистим торфом втягали в себе тінь березового ліса щораз більше і більше, чим висше підбивалося сонце» [Лукіянович 1909, с. 103]. Такий «розлогий» початок – одна з ключових рис оповідання. По-друге, Д. Лукіянович усі події подає у хронологічній послідовності з невеликими екскурсами в минуле, де натякається на першопричини теперішнього становища селянства. Кожна наступна подія підкріплюється попередньою, немає зосередженості на одному персонажеві, більше – на описі ключових подій. Кінцівка хоча й імпульсивна, та все ж очевидна, бо логічно завершує написане.

Твір починається з легкої пейзажної замальовки та з подання значущого соціально-психологічного контексту: «Перед «квартирами» й перед лісом тягнеться панський лан, і попівське, і клаптки людського, все під горб. Далі йде пільська дорога – та широка, за дорогою здіймаються бурти [велика купа, переважно сільськогосподарської культури], серед них панцизняний хрест, а букви [на хресті] вже трохи заросли мохом» [Лукіянович 1909, с. 104]. Такий екстер'єр виразно вказує на час подій, адже на постаменті зазначено: «Пам'ятка данної свободи з мая 1848 г.» [Лукіянович 1909, с. 104]. Зрозуміло, що письменник захотів зробити акцент не так на часі події, як на тому, які наслідки вона мала, встигнувши набути ознак давнини. Ідеться про так звану селянську реформу в Австрійській монархії, спрямовану на скасування кріпацтва в Галичині, на Буковині та Закарпатті. Кожна з цих територій терпіла гніт ще й від свого сусіда, під владою якого вона раніше перебувала: Галичина залежала від поляків, Буковина від румунських бояр, Закарпаття ж активно мадяризувалося. Таким чином створювався подвійний гніт, бо все це були тепер півавстрійські території.

Найбільший тиск відчувало селянство. «Весь тягар, – зауважував І. Франко, – тої суспільної нерівності і кривди в найповнішій мірі спадав на той стан, котрий у книгах і письмах уже й тоді вважали основою, прогодівником цілої суспільності, – на стан селянський. Нерівність, що була основою панцизняного порядку, на хлопах відбивалася найтяжче» [Франко 1986, т. 47, с. 12]. Здавалось би, після скасування панщини мало все зміниться, та нові правила пишуться по-старому: «І на панським, і на попівським, і на своїм працюють воловатинці, а всі обзираються позад себе на «квартири», на тінь, чи не меншає» [Лукіянович 1909, с. 104]. Змінилося тільки те, що панщина перейшла у формальну, але вигідну традицію, «якийсь дурний звичай, аби три дні в рік попові даремцину робити» [Лукіянович 1909, с. 104].

І хоч за всіх часів селянство прагнуло мати свій шматок землі, дорожчий за золото, воно було готове працювати сповна на ній, та мусить знову відробляти комусь, цього разу завульовано: «Я за-

платити заплатив йому [дякові] за похоронок, на кілька сторгували, а ся динка, то впричинку за моїм синком» [Лукіянович 1909, с. 104]. Таке натуралістичне зображення дійсності побільшує думку про те, що несправедливість іще довго житиме серед сільського люду. Д. Лукіянович подає концепт розпачу подібно до того, як робить це М. Коцюбинський у повісті «Fata morgana» (1910): «Котились низом ниви, стелились горбами, повні, свіжі, багаті, та все чужі. Скільки оком охопиш, кінця-краю немає. І навіть не людські, а панські...» [Пошуки прекрасного 2004, с. 232]. Контраст між пасторальним зображенням сільської природи і реаліями життя ще більше підкреслює підневільне становище героїв-людей обох авторів.

У творі подано збірний образ селян – «воловатинців». Припускаємо, що ця назва утворилася від топонімів Волове чи Воловиця, що на Львівщині. Та більш значущим видається те, що письменник міг пов'язати ці назви з їхньою етимологією – поняттям «віл». Як відомо, саме ця велика рогата худоба використовувалась для різноманітних важких господарських робіт. Так само і селяни в Д. Лукіяновича виступають покірними заручниками обставин.

У новелі якраз подано той момент, коли мешканці Воловатинців відробляють три дні попові, сам же дяк «на беріжку фоси сидить... та й читає, робітників пильнуючи. Цікава книжечка про панщину, написана Франком, а треба собі перебивати читання та й час до часу гукати на сапальників» [Лукіянович 1909, с. 104]. Згадана книжечка – не що інше, як «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» (1898). Автор у ній висвітлює не тільки історію панщини, а й і її наслідки для селянства. Зокрема, про саму подію скасування він висловлюється так: «Знесення панщини лишилося одинокою тривкою й добродійною пам'яткою бурливого 1848 року. З усього, про що тоді мов у горячці говорено й писано, се одно не пропало і зробилося підвалиною нового життя, нового ладу та розвою Австрії, а особливо нашого народу. По стількох сотках літ русин, руський хлібороб почув себе нарешті свободним, і то не через якийсь насильний, революційний порив, як було за часів Хмельницького, не в якійсь часті і не на якийсь час, а на законній основі, в загалі і на завсідги» [Франко 1986, т. 47, с. 89]. Символічно, що під час тієї ж самої «відбувайлівщини» буцім і читається цей текст.

Тим часом процес праці продовжується. Селяни трудяться на чужій землі. Дяк чекає на обід дячихи, гаючи час за тією ж книжечкою. Абсурдність ситуації викликана ще й тим, що й до самого духівника народ ставиться зі зневагою та іронією: «Ви письменні, реєнт, а не маєте сумління. Галюкаєте на нас; ніби ніп платить нам за роботу, чи що?» [Лукіянович 1909, с. 104]. Комічність ситуації посилюється ближче до кінця твору: «Не дивив би ся книжник у книжку, лише оком на чужі жіньки кидас. Ми маємо своїх чоловіків, дяче, не дивися на нас» [Лукіянович 1909, с. 105]. Ще більше стосовно поведінки священнослужителя автор іронізує етичними рядками:

Ой надходить темна хмара з долини, з-над гір-ки,

Тікав ресент голий, босий від чужої жінки [Лу-кіянович 1909, с. 105].

Читач же сприймає таку ситуацію як глузли-вий жарт, адже розуміє, що й сам дяк залежить від тієї ж самої системи управління, що й інші. Най-більшого абсурду набуває сюжет в останньому діалозі між «мандатором старим, з довгим сивим ву-сом» і духівником:

– Що ж ти, дурно, завтра будеш читати моле-бенъ за знесенє панщини, а сьогодні ти панцизня-ним наставником?

– Я вам не наставник, я іспитований дяк.

– Добре, добре, а що ж сі люди роблять на по-півським полі, хіба не панщину? Адже не беруть плати. А ти не пильнуєш їх?

– Се єгомостева мудрація, не моя [Лукіянович 1909, с. 105].

Проблему своєї землі і чужої, праці на себе й даремщини не раз порушували митці в художніх творах на межі століть та й раніше. Виразно мо-виться про це в соціально-психологічному романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1875): «*Легка тому робота й сама найважча, сама найзабарніша, хто її робить по своїй волі, залюбки, хто пестить у серці надію, що немарно вона піде, що через ту роботу він засягне свого щастя, котре ще й не видне, ще не чутно його й шелесту, котре десь далеко-далеко, ген за скількома роками праці, нужди, всякого горя, малює його думка рожжевими квітками надії...Легко тому за всячину братись, робить він, як віл, без утоми; працює, як хазяїн, завжди веселий, покійний*» [Мир-ний 2020, с. 70–71]. Вочевидь, і через тридцять ро-ків питання своєї землі все ще залишилося актуаль-ним. Про міцний зв'язок селянина і землі, селянські канони й закони висловився П. Кононенко: «Село виробляє своє світловідчуття й світорозуміння, свої норми буття й ідеали» [Кононенко 1984, с. 13]. Коли ж ця парадигма «селянин-земля» знищується, їй не дають шансів на існування, відбувається зворотний зв'язок: «Відірвіть селянина від землі, від тих тур-бот, які вона покладає на нього, від тих інтересів, якими вона хвилює селянина, добийтесь, щоб він забув “селянство”, – і немає цього народу, немає народного світогляду, немає тепла, яке йде від ньо-го. Залишається один порожній апарат порожнього людського організму. Настає душевна порожнеча, “повна воля”...» [Успенський 1985, с. 136].

Найглибший зміст же конденсується Д. Лукі-яновичем в останніх рядках його твору – прямому зверненні старого мандатора до дяка: «*Паницина ще довго буде над вами, дарма, що кожного року ви служите панахиду по ній. Ще не один дідич, не один піп, не один жид її тримає. Вона вічна, ніколи не згине. Без наставника хлоп не робить, а на своїй нивці робить так, як за панщину колись, як тепер на поповім*» [Лукіянович 1909, с. 105]. І поки три-ває розмова «верхів», уже «*хлопці принесли галуззя хрест на завтра майти*» [Лукіянович 1909, с. 105]. Слова ці створюють ефект невідворотності, указу-

ють навіть на відчай автора через безвихідь, у якій опинилось селянство.

Важливо, що в обох аналізованих творах про панщину простолоюд подається як збірний образ не через те, що письменник вирішує знецінити, зніве-лювати його, применшити дієздатність та права, а навпаки, створює цілісний прообраз нації, що шля-хом перемог і поразок виборює собі волю. Однією з форм боротьби за свою вільність виступало опри-шківство. І. Франко як дослідник цього селянського руху згадував про його соціальну першопричину: «Розбійництво було з давен-давна нерозлучним товаришем хлопської неволі. Поневолений, битий, кривджений, підданий, не можучи знайти ніде по-легшення, справедливості, тікав у ліси, в гори, при-ставав до купи таких самих одчайдухів, і хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все-таки рад був хоч під тою загрозою прожити вольодно, а надно ще мститися на своїх кривдниках» [Франко 1913, с. 594]. Незважаючи на те, що Д. Лукіянович відверто не пише про повстанські настрої села, та подає чергове соціальне підґрунтя для них.

Незважаючи на такі теми, письменник не зра-джує собі у використанні модерністської манери письма. Його текст сповна зосереджений на одній проблемі, сконденсований у своїй формі та спосо-бі викладу думок. І хоч діалоги, авторські відступи, подібно до попереднього оповідання, тут теж є, але наразі вони максимально насичені змістом і є клю-човими. Оповідання Д. Лукіяновича про селянські біди покликане було вражати читача, але не за допо-могою гучних лозунгів, а завдяки чуттєвості слова.

Розглянуті твори є відображенням нової тема-тичної лінії в Д. Лукіяновича, базованої на темах села, його захисту, яка сповна реалізується у вже згаданих більших прозових текстах, що теж, до речі, становлять діалогію. Саме про них І. Денисюк згодом висловиться так: «Серед західноукраїнських письменників Лукіяновичеві, можливо, найбільше пощастило створити монументальний образ прав-дошукача в умовах австро-угорської дійсності. Ха-рактерною прикметою прозаїка була постійна увага до широкого тла зображуваних подій, а разом з тим до духовності героя, до порухів його душі і серця» [Денисюк 1990, с. 7]. Ці ж слова можна й застосу-вати до характеристики аналізованих малих зразків прози про селянство.

Висновки. Отже, оповідання Д. Лукіяновича «Ландвійт скинувся» й «Перед святом “Свободи”» засвідчують правдиві недоліки тодішньої системи управління, стосунків поміщиків і селян, продо-вження традиції панщини на західноукраїнських землях попри її офіційне скасування. Д. Лукіяно-вич демонструє соціальне незадоволення своїх пер-сонажів, що тільки наростає, притому порушує також інші важливі питання – захист прав жінки, вироблення інтелігенції, стосунок духовенства до панцизняних порядків тощо. Експериментуючи з тематикою в цих творах, письменник максимально наближається до своїх персонажів, він стає авто-ром, що вболіває за село і вголос говорить про його негаразди.

Література

1. Денисюк І. Письменник з когорти каменярів [Передмова]. Львів: Каменяр, 1990. С. 3–12.
2. Кононенко П. Село в українській літературі: Літ.-критич. нарис. Київ: Рад. письменник, 1984. 344 с.
3. Лукіянович Д. Ландвійт скинувся. *Літературно-науковий вістник*. 1909. Т. 45. С. 97–103.
4. Лукіянович Д. Перед святом «Свободи». *Літературно-науковий вістник*. 1909. Т. 45. С. 103–105.
5. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: роман. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 416 с.
6. Откович К. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму. 2010. 210 с.
7. Пошуки прекрасного: Твори Михайла Коцюбинського: навч. посіб. Київ: Грамота, 2004. 400 с.
8. Успенский Г. Власть земли. Москва: Сов. Россия, 1985. 399 с.
9. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку. *Літературно-науковий вістник*, т. 15, 1901. С. 112–132.
10. Франко І. Ліси і пасовиська. Зібрання творів: У 50 т. Т. 16. Київ: Наукова думка, 1978. С. 167–176.
11. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. Зібрання творів: У 50 т. Т. 45. Київ: Наукова думка, 1986. С. 76–140.
12. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібрання творів: У 50 т. Т. 47. Київ: Наукова думка, 1986. С. 7–122.
13. Шевченко С. І. Я. Франко про класову боротьбу селян Галичини в період розкладу феодалізму. Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 1969. С. 123–137.
14. Шморлівська Л. «Багнітки» Д. Лукіяновича з погляду імпресіоністської поетики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*: збірник наукових праць, № 8 (333), 2016. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. С. 196–200.
15. Шморлівська Л. Дебют Дениса Лукіяновича в українській літературі: шлях від малого. *Scripta tapent: молодіжний науковий вісник Інституту філології та журналістики*: зб. наук. пр. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. Вип. 3. С. 125–128.
16. Шморлівська Л. Модерністські віяння у «Новелях» Дениса Лукіяновича. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*: збірник наукових праць № 2 (20), жовтень 2017. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 259–264.
17. Шморлівська Л. Стильовий синкретизм початку ХХ століття: новела Дениса Лукіяновича «Не бачив квітів». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь: МДУ, 2020. Вип. 23. С. 124–129.

References

1. Denysiuk I. (1990) Pysmennyk z kohorty kameniariv [Preface]. Lviv: Kameniar. S. 3–12 [in Ukrainian].
2. Kononenko P. (1984) Selo v ukrainskii literaturі: Lit.-krytych. narys [The village in Ukrainian literature: Lit.-critical. sketch]. Kyiv : Rad. pysmennyk. 344 s. [in Ukrainian].
3. Lukiianovych D. (1909) Landviit skynuvsia [Landwitt dropped]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. T. 45. S. 97–103 [in Ukrainian].
4. Lukiianovych D. (1909) Pered sviatom «Svobody» [Before the holiday of “Freedom”]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. T. 45. S. 103–105 [in Ukrainian].
5. Myrnyi P. (2020) Khiba revut voly, yak yasla povni? : roman [Do the oxen roar when the manger is full?: novel]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 416 s. [in Ukrainian].
6. Otkovych K. (2010) Iliuziia svobody: obraz zhinky vid tradytsionalizmu do modernizmu [The illusion of freedom: the image of women from traditionalism to modernism]. 210 s. [in Ukrainian].
7. Poshuky prekrasnogo (2004): Tvory Mykhaila Kotsiubynskoho: navch. posib [Search for the beautiful: Works of Mikhail Kotsyubynsky: textbook. way]. Kyiv: Hramota. 400 s. [in Ukrainian].
8. Uspenskyi H. (1985) Vlast zemly [The power of the earth]. Moskva: Sov. Rossyia. 399 s. [in Russian].
9. Franko I. (1901) Z ostannikh desiatylyt XIX viku [From the last decades of the 19th century]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, t. 15. S. 112–132 [in Ukrainian].
10. Franko I. (1978) Lisy i pasovyska [Forests and pastures]. Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 16. Kyiv : Naukova dumka. S. 167–176 [in Ukrainian].
11. Franko I. (1986) Mysli o evoliutsii v istorii liudskosti [Thoughts on evolution in the history of mankind]. Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 45. Kyiv: Naukova dumka. S. 76–140 [in Ukrainian].
12. Franko I. (1986) Panshchyna ta yii skasovanie 1848 r. v Halychyni [Panshchyna and its abolition in 1848 in Galicia]. Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 47. Kyiv: Naukova dumka. S. 7–122 [in Ukrainian].
13. Shevchenko S. (1969) I. Ya. Franko pro klasovu borotbu selian Halychyny v period rozkladu feodalizmu. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini [Franko on the class struggle of the peasants of Galicia during the decay of feudalism. Historiographical research in Ukraine]. Kyiv. S. 123–137 [in Ukrainian].
14. Shmorlivska L. (2016) «Bahnitky» D. Lukiyanovycha z pohliadu impresionistskoi poetyky [“Bagnitky” by D. Lukiyanovych in terms of Impressionist poetics]. *Naukovyi visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturознавство: zbirnyk naukovykh prats*. № 8 (333).

Lutsk: Skhidnoievropeiskiyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 2016. S. 196–200 [in Ukrainian].

15. Shmorlivska L. (2016) Debiut Denysa Lukiyanovycha v ukrainskii literaturi: shliakh vid maloho [The debut of Denis Lukiyanovych in Ukrainian literature: the path from childhood]. *Scripta manent: molodizhnyi naukovyi visnyk Instytutu filolohii ta zhurnalistyky: zb. nauk. pr.* Lutsk: Vezha-Druk. Vyp. 3. S. 125–128 [in Ukrainian].

16. Shmorlivska L. (2017) Modernistski viyannia u «Noveliakh» Denysa Lukiyanovycha [Modernist trends in “Novels” by Denis Lukiyanovych]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats.* № 2 (20), zhovten 2017. Mykolaiv : MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. S. 259–264 [in Ukrainian].

17. Shmorlivska L. (2020) Stylovyi synkretyzm pochatku XX stolittia: novela Denysa Lukiyanovycha «Ne bachyv kvitiv» [Stylistic syncretism of the early twentieth century: a short story by Denys Lukiyanovych “I have not seen flowers”]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiya.* Mariupol: MDU. Vyp. 23. S. 124–129 [in Ukrainian].

PEASANT EPIC OF DENYS LUKIYANOVYCH (ON THE MATERIAL OF STORIES “LANDWEIT IS THROWN OFF” AND “BEFORE THE HOLIDAY OF «FREEDOM»”)

The article is devoted to the little-known works of Denys Lukiyanovych “Landweit is thrown off” and “Before the holiday of” Freedom”. These early examples of the writer’s work represent new topics for him – the peasantry and human rights, the consequences of the old system of government and then socio-political situation in Western Ukraine in the early 19th–20th centuries. The publication attempts to establish their genre and style specifics, based on the features, content, form, image system, thematic paradigm. It has been proven that “Landweit is thrown off” has the features of a modernist story, and “Before the holiday of Freedom” is a story of a novelistic plan, close to the modernist forms of sketches. Both works are performed in the stylistic range of the early twentieth century: the author wrote without departing from the principles of Impressionism and Expressionism, Symbolism and Naturalism. But this syncretism in the manner of writing here is supplemented by a layering of realism, which is also innovative in the work of D. Lukiyanovych – still mostly enterprising Impressionist. Contextual-interpretative analysis also appealed to other scientific and artistic texts of contemporary authors Lukiyanovych, in particular the works of M. Kotsyubynsky, Panas Myrny, I. Franko, which also covered the problems of the peasantry at the turn of the century. The historical context examines the consequences of the peasant reform in the Austrian monarchy, which aimed to abolish serfdom in Galicia, Bukovina and Transcarpathia, but, according to D. Lukiyanovych, was imperfect because it did not deprive the peasants of the old order of life.

It is concluded that this early work of the writer demonstrated the true shortcomings of the old system of government, highlighted the relationship between landlords and peasants, who still continue to gravitate to the tradition of serfdom in western Ukraine. Attention was also paid to other issues – the protection of women’s rights, the degeneration of the intelligentsia, the attitude of the clergy to the serfdom. It is proved that the analyzed works turned out to be the first author’s attempts to focus on the problems of the peasantry, using the modernist style and a variety of small genre forms, which would later grow into larger prose canvases.

Keywords: D. Lukiyanovych, peasantry, genre, style, short prose, short stories, modernism.

© Шморлівська Л., 2021 р.

Лілія Шморлівська – аспірантка III року навчання філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; liliashm@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6843-3545>

Liliia Shmorlivska – graduate student of the third year of study at the Faculty of Philology of the Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi, Ukraine; liliashm@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6843-3545>

РЕЦЕНЗІЇ

ЛИСТИ УЧИТЕЛЯ

(штрихи до портрета проф. Й.О. Дзендзелівського)*

У кінці 2015 року у Пряшеві побачило світ ошатне видання «З кореспонденції професора Й.О. Дзендзелівського до доцентки Зузани Ганудель» у серії «Україністика, лінгвістика, особистості: матеріали до історії української мови» з передмовою М. Чижмарової, підготовлене до видання відомою дослідницею лемківських говірок З. Ганудель.

Йосип Олексійович
Дзендзелівський

Дещо про адресатку. Зузана Томашівна Ганудель народилася 1929 року в с. Пихні Гуменського району Східної Словаччини. Навчалася на філософському факультеті Братиславського університету (1951–52) та українському відділенні філологічного факультету Одеського університету (1952–58), пізніше була аспірантом кафедри української мови Ужгородського державного університету (заочна форма навчання). Працювала викладачем, завідувачем науково-дослідного відділу кафедри української мови та літератури філософського факультету Кошицького університету, що у м. Пряшеві. Найбільш znana як дослідниця українських говірок Східної Словаччини. Вона була одним із упорядників та редакторів «Атласу українських говірок Східної Словаччини» В. Латти, співавтором «Загальнокарпатського діалектологічного атласу», спільно з Й. О. Дзендзелівським підготувала до видання «Словник української мови» Я. Головацького та «Граматику» А. Коцака, автор чотиритомного «Лінгвістичного атласу українських говірок Східної Словаччини» (1981–2010), монографій «Посуд і кухонне начиння у говорах українців Східної Словаччини» (1980), «Народні страви і напої. Лексика українських говірок Східної Словаччини» (1987), «Назви страв в українських говорах Східної Словаччини» (1987), декількох підручників та посібни-

* *Ukrainistika, lingvistika, osobnosti: Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka: Z korešpondencie prof. Jossya Dzendzelivského, DrSc., doc. PhDr. Zuzane Hanudel'ovej. CSc. Prešov. 2015. 244 s.* Україністика, лінгвістика, особистості: Матеріали до історії української мови: З кореспонденції професора Й.О. Дзендзелівського до доцентки Зузани Ганудель. Пряшів, 2015. 244 с.

Зузана Томашівна
Ганудель

ків з української мови.

Особлива сторінка в біографії З. Ганудель – це знайомство, навчання і співпраця з професором Й.О. Дзендзелівським. Він був науковим керівником її кандидатської дисертації, допомагав їй у науковій праці. Удячна учениця пам'ятає настанови свого Учителя, висловлені чи то в усній, чи писемній

формі, його дружні поради, вимогливість до наукових досліджень, безкомпромісність. Саме така людина постає перед нами і з листів, які зберегла З. Ганудель і підготувала їх до друку. На синьо-жовтій палітурці цього видання розміщено невеликий портрет Й. О. Дзендзелівського, а в додатках ще 8 світлин, на яких Й. О. Дзендзелівський у різних життєвих ситуаціях. Крім цього, З. Ганудель подала докладні відомості-коментарі про багатьох мовознавців, яких згадано в листах: це українські – М. Смотрицький, М. Лучкай, О. Зілинський, І. Горбач, П. Чучка, П. Гриценко, М. Сюсько, І. Сабадош, це і словацькі – І. Русинко, А. Коцак, М. Штець, В. Латта, І. Ріпка, А. Габовштjak, М. Мушинка, Н. Вархол, М. Соплига та ін., а також розміщені короткі відомості про українські видання в Словаччині, як-от: «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику», «Дукля», «Дружно вперед», «Нове життя» та ін.

17 лютого цього року виповнилося б 95 років відомому у світі українському мовознавцеві докторові філологічних наук, професорові Йосипові Олексійовичу Дзендзелівському, світлій пам'яті якого присвячено це видання. Листування Й. О. Дзендзелівського із З. Ганудель тривало впродовж 29 років, коли вона була аспіранткою кафедри української мови Ужгородського університету, коли складала свій відомий «Лінгвістичний атлас українських говірок Східної Словаччини», коли потрібно була якась словацька (і не тільки!) література професорові чи українська його аспірантці. За цей час отримано і збережено 121 лист від Учителя, – усі вони розміщені в цьому виданні.

У вступному листі З. Ганудель пише: «Професор Й.О. Дзендзелівський був моїм науковим керівником по заочній аспірантурі. Він дбайливо

слідкував за мою підготовкою і виконанням аспірантських завдань, був вимогливим, строгим, але уважним та охочим допомогти літературою і порадами. У науці він був педантним» (с. 22).

А з опублікованих листів насамперед постає перед нами Науковець-Працелюб, який де б то не був: чи вдома, чи на лікуванні, чи у відрядженні, чи в гостях – ні хвилини не марнував, а працював, планував, обмірковував. На цей період припадають одні з найплідніших років Професора: «Я старатимуся весь свій вільний від роботи час вкладати в словник [Я. Головацького]» (17.11.1974); «Останнім часом я багато сидів над словником Я. Головацького. Тепер я добре розібрався і з певністю можу сказати, що це вартісна справа» (15.01.1975); «Я зараз посилено працюю над Граматикою А. Коцака» (28.01.1979); «...Повинен швидше закінчити опрацювання Граматики А. Коцака, а після чи й паралельно Словника Я. Головацького» (08.09.1979); «Словом, я зараз живу Коцаком» (01.03.1983); «Я зараз сиджу над «Програмою для збирання матеріалу до лексичного атласу української мови» (06.12.1980); «Взагалі добре було б взятися та й написати докладну працю про генезу південно-західного українського наріччя. Але для цього потрібно було б мати час, а я протягом майже цілого року наполегливо працював над «Граматикою» А. Коцака» (24.03.1983); «Я ціле літо і тепер зайнятий підготовкою до друку третього тому свого атласу. Хочу сподіватися, що він таки вийде, хоч час наш тепер дуже тривожний і складний» (09.10.1990); «Тепер я працюю над «Польсько-церковнослов'янсько-українським словником» Ф. Витвицького (1849 р.). Потрібно щось робити. Не знаю це, як то буде з друком, але працюю, готую словник до видання» (23.03.1992); «Так хотілося б ще чимало зробити, стільки розпочато, стільки заплановано, але де взяти часу та сил на ту роботу? А в часі роботи все щось появляється нове, яке також потрібно було б опрацювати. Так і живемо» (19.05.1991). І ще плани, плани...

Ця наукова праця часто відкладалася, відсувалася «на потім», адже Йосип Олексійович у цей час завідував кафедрою української мови, був членом спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій з української мови в Ужгородському університеті, членом редколегії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу і постійно їздив на наради, брав участь у конференціях різних рівнів, стежив за мовознавчими новинками усіх слов'янських країн, писав відгуки на них, рецензував, організовував співпрацю між Ужгородським університетом і науковими центрами Пряшева (Чехословаччина) та Нового Саду (Югославія). На все це потрібні сили і зусилля, тому він зізнається: «...Я мушу трохи відпочити, якимось абстрагуватися від нелегких життєвих штовханів та прикростей» (09.09.1996); «...Сама наукова робота мене так, здається, не втомлює, а втомлює всяка суєта суєт» (28.05.1988).

Часто доводилося писати невеликі статті на пошану ювілярів, рецензувати нові видання, опонувати дисертації, а то й просто відгукуватися про

якісь події, як ось, наприклад, про русинство, яке саме тоді набирало «обертів»: «Що стосується наших русинів, то на цю справу я дивився як на несерйозні речі. Її тут у нас піднімають люди, які в науці нічого не розуміють і не думають в чомусь розібратися, хоч і безвідповідально заявляють, що русинська мова набагато старша від української і т. ін. Я просто не хотів у це втручатися, бо то політиканство. Русини говорять про окрему русинську мову, окрему русинську націю, а в дійсності це просто мадярони, які б воліли хоч сьогодні присягнути святистефанській короні. Але виступи русинів по телебаченню і т. ін. змусили й мене підготувати оту доповідь на Ужгородську міжнародну конференцію, про яку Вам, очевидно, розповідали і про яку Ви просите подати у Вашу газету. <...> Я прийшов до висновку, що закарпатські говори не мають жодного оригінального фонетичного чи граматичного явища, яке б охоплювало всі, чи переважну більшість території Закарпаття і не входило в сусідні бойківські, лемківські, гуцульські та інші говори. То тоді яка ж це окрема мова, яка не має своєї системи оригінальних рис? Лексичні риси є, але це або мадяризм, або давні релікти, що через якісь обставини збереглися лише у цьому районі. Але щось подібне можна знайти і в інших регіонах» (23.10.1991). Можемо стверджувати, що кожна, хай і невелика його публікація, науково виважена і важлива, – такими, наприклад, є портрети українських мовознавців в енциклопедії «Українська мова».

Як бачимо, Й.О. Дзензелівський над усе ставив наукову працю, про що і писав своїй аспірантці: «При такій роботі дуже важливо, щоб її не відкладало, щоб кожен день про неї думати і кожен день щось робити. Навіть тоді, коли часу немає, але якось знаходити час написати якщо не одну сторінку, то одне речення» (20.05.1973). Це був його девіз життя.

З листів видно, як З. Ганудель поступово «вливалася» в діалектологічну школу Й.О. Дзензелівського: спершу це була дисертація – «Коли працюєте над дисертацією, то дуже прошу звернути особливу увагу на докладність і глибину лексикологічного аналізу описуваних слів. Це найважливіше моє зауваження і вимога» (18.04.1977), а другий важливий крок – лінгвістичне картографування. У листах керівник пропонував, у якій послідовності працювати над створенням атласу (ці настанови і нині не втратили своєї актуальності – їх повинні дотримуватися наші молоді лінгвогеографи), пор.: «Що торкається атласу (першого напрямку), то тут, зрозуміла річ, необхідно починати з підготовки питальника чи програми. Вам слід використати мою «Програму...», <...> питальники Дорошевського, словацький питальник, атласи серболужицьких говорів, кашубський атлас і т. ін. Причому ту програму зробити докладно, не поспішаючи» (07.10.1984); «Звичайно, матеріали краще (вигідніше) збирати не для кожного тому окремо, а за ширшою програмою» (06.06.1983); «Не раджу вам міняти нумерацію сіл, бо в противному разі не буде співвідносності (повної) між різними томами тієї ж самої праці.

Коли вже буде якась нагальна потреба увести ще якийсь населений пункт, то позначте його тим же №, що і сусідній населений пункт, але з символом а, б. Наприклад 10а, 10б» (09.04.1986); «Добре, що Ви почали працювати над картою-бланківкою для свого майбутнього лінгвістичного атласу. Робіть то швидше й друкуйте. А може, так. Коли зробите карту, то сфотографуйте її і вишліть мені для ознайомлення. Я її швидко перегляну і вирішимо, чи так її давати (чи, можливо, щось потрібно буде уточнити і т. ін.)» (17.11.1974); «Бланківку я уважно розглянув і думаю, що в цілому вона добра. На ній достатня кількість населених пунктів, отже, якихось значних розривів ареалів чи изоглос не можна сподіватися. Опорні пункти розташовані рівномірно. Одно лише буде в мене зауваження – щоб порядок номерів був витриманий докладніше. Вони мають іти зліва направо і зверху вниз (докладніше див. бланківку у моєму атласі). <...> Принципового значення це якогось великого не має, але все ж так прийнято» (15.01.1975); «Добре вирішили, що починатимете з картографування. Складете одну чи кілька односторонніх карт, а після зразу беріться за їх опис, інтерпретацію» (15.01.1975); «Коли виникне потреба кольорові карти переробити на чорно-білі <...>, то систему знаків беріть таку, як у моєму атласі – про це докладно написано у кожній частині до I тому» (29.07.1975); «До від'їзду в Ужгород Вам потрібно максимально попрацювати над виготовленням карт, причому карти потрібно виготовляти тематично, тобто з якогось розділу брати все, а після з наступного розділу і т. ін.» (01.10.1975); «Я уважно переглянув карти атласу і, де вважав потрібним, поробив свої корективи чорним (простим) олівцем. Перечитав також вступ, зробив деякі виправлення тощо. Думаю, що вступну частину Вам потрібно ще раз перечитати і просто стилістично деякі місця удосконалити» (03.06.1987); «Думаю, що прийнятій Вами порядок подачі матеріалу (підрозділів) в «Атласі» логічний і повністю оправданий. <...> Поки Ви повинні потурбуватися, щоб максимально старанно була вичитана і вивірена коректура. Особливу увагу зверніть на індекс – точність відповідностей самих варіантів картографованих назв на карті, в коментарях та індексі. Ще марудним моментом є бібліографія. Придивіться уважно до педантизму, щоб послідовно витримувалася система скорочень, порядок подачі прізвищ авторів та їх ініціали (щоб не було так, що в одному місці ініціали після прізвищ, а в іншому місці навпаки), далі – на точність передачі назв праць і т. ін. То все було б добре ще раз звірити за оригіналами» (14.11.1981); «Бібліографію краще подати не в кінці (після карт), а зразу після вступу чи передмови (так я сам робив і така вже усталилася традиція). <...> Вашим атласом будуть широко користуватися, він буде рецензуватися (можливо, і не один раз) і увійде у важливіший (вічний) фонд слов'янської діалектологічної літератури. Тому слід зробити так, щоб у цій праці все було, як кажуть, на рівні. <...> Як Ваш керівник по аспірантурі я хотів би, щоб все то

було найкращим чином» (16.09.1981).

І З. Ганудель виявилася дуже здібною ученицею, про що свідчить не тільки її чотири томний «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини», а й те, що їй доручали упорядковувати та редагувати «Атлас українських говорів Східної Словаччини» В. Латти, ще була співавтором «Загальнокарпатського діалектологічного атласу». Отож, З. Ганудель – найздібніша і найпрацьовитіша членкиня школи Дзєндзелівського. Безперечно, що в цьому найбільша заслуга Й.О. Дзєндзелівського та його особистий приклад працелюбності.

А ще хотілося б підкреслити, як науковий керівник умів ніби ненав'язливо радити, нагадувати, переконувати, а то й по-доброму «вимагаючи» від своїх аспірантів праці, як це, наприклад, у листах до З. Ганудель: «Як іде ця праця над дисертацією?» (16.03.1973); «Швидше поправляйтеся, видужуйте і після певного відпочинку, очевидно, візьметеся з подвійним зав'язттям за роботу» (05.11.1973); «У наступному листі Ви мені напишіть про стан Вашої дисертаційної роботи. Чи є уже щось написане, уже в такому стані, щоб його можна було друкувати?» (05.11.1973); «В усякому разі по зможі швидше влаштууйте свої справи з переїздом і влаштуванням на новій квартирі та й беріться за дисертацію» (28.08.1975); «Що Ви поробляєте? Як там справи з наукою?» (21.12.1975); «Сподіваюся, Ви вже порівняно далеко просунулися з своєю дисертацією?» (07.05.1976); «Сподіваюся, що літо Ви використаєте добре і для відпочинку і якоюсь мірою для підготовки» (26.08.1977); «Пишіть, що робите, як просувається дисертація і т. ін.» (28.01.1979); «Дуже добре, що Ви старанно працюєте над своєю дисертацією. Потрібно її уже швидко кінчати» (08.09.1979). Такі постійні поради-вимоги пришвидшували захист дисертації З. Ганудель «Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии», яку вона написала російською мовою (ВАК же ж у Москві!) і 1980 року захистила в Ужгороді.

Таким же вимогливим був Йосип Олексійович і до інших своїх аспірантів. Ось як згадував лучанин Ф.Й. Бабій (можливо, щось і перебільшуючи): коли на вечір нарешті добирався з Луцька в Ужгород для консультацій (їхати ж автобусом 12 годин!), то вранці перше запитання від керівника: «Що ви вже встигли зробити в Ужгороді?» – «Я ж тільки увечері приїхав...» – «Але ж у вас попереду була ціла ніч!» І ця вимогливість давала певні результати, пор.: «Минулий рік у галузі підготовки дисертантів був досить врожайний – троє своїх вихованців захистили кандидатські дисертації. Тепер подав до захисту четвертий» (22.02.1986). (Цим четвертим, очевидно, був автор цих рядків, – його захист відбувся 07.05.1986).

Після успішного закінчення аспірантури листування З. Ганудель з Професором не припинилося, адже саме в цей час ішла підготовча робота до видання «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини». І знову в листах запитання-рекомендації: «Пишіть про все, як іде

справа з друкуванням атласу тощо» (25.09.1981); «Дуже приємно, що Ваш атлас уже вийшов, сподіваюся його швидко одержати» (15.12.1982); «По-перше, я хочу висловити своє велике задоволення тим, що Ви уже ведете роботу не лише над другим, а й третім та четвертим томами атласу. Ви робите велику справу для мовознавчої і не лише мовознавчої славістики. Радий і готовий чим можу сприяти і допомагати» (28.01.1983); «Чи не з'явилися ще рецензії на Ваш атлас? Як справи з підготовкою наступного тому?» (24.03.1983); «Взагалі було б добре, щоб Ви найближчим часом змогли підготувати ще один том атласу, а тоді знову і знову» (06.06.1983); «У якому стані наступний том Вашого атласу?» (19.12.1984); «Радий також, що Ви продуктивно займаєтесь наукою, хоч II том атласу потрібно було б уже закінчити» (09.04.1986); «У якому стані другий том Вашого атласу?» (28.05.1988); «Було б добре, щоб Ви продовжили роботу над третім томом свого атласу. Коли фактичний матеріал зібрано, то зробити його не так уже й складно, бо технологія праці у Вас уже досить добре відпрацьована» (19.12.1991) і т. д.

Професор щиро радіє з успіхів своїх учнів, адже при таких порадах-вимогах аспіранти здобували свої, хай і маленькі, але такі важливі для них наукові перемоги: «Дома застав Ваш атлас і листа. Ну що ж, поздоровляю, від душі поздоровляю з визначною трудовою перемогою. <...> Це помітне явище в славистиці (не лише в українистиці!). Ваш атлас – то найвизначніша праця прямиївських україністів за увесь час існування філософського факультету в Пряшеві! Це об'єктивна дійсність!» (01.02.1981); «Щиро Вас поздоровляю з виходом у світ Вашої монографії. Молодець! Хай інші прямиївчани бачать, що коли людина працює, то й наслідки є!» (28.05.1988); «А Вас, Зузано, ще й спеціально поздоровляю з появою II тому Вашого атласу. Безперечно, це велике досягнення не лише прямиївської україністики, а й всієї української діалектології» (27.12.1989); «А тепер я хотів би Вас поздоровити з третім томом. Дійсно, це справді треба було через те «вушко голки пролізти». Отже, щиро вітаю Вас із значною трудовою перемогою. Хай це буде ще один гол у ворота прямиївської кафедри. Адже саме Ваші праці найбільш помітні на фоні всієї цієї кафедри. <...> За Вас я просто щасливий! Це добре!» (25.02.2002).

Йосип Олексійович мав унікальну бібліотеку, якою дуже дорожив, однак радо ділився потрібними комусь виданнями, надсилав їх то в Луцьк, то в Миколаїв, позичав своїм аспірантам, хоч траплялися, як розповідали, і безвідповідальні особи, які «забували» повернути книги. З. Ганудель отримувала певні доручення в придбанні потрібної словацької літератури, робила ксерокопії статей, а у відповідь пошта приносила українські видання: «Можливо, потрібна якась література, то напишіть» (16.03.1973); «Можливо, потрібна якась допомога, якась література і т. ін., то дуже прошу просто про все написати» (20.05.1973); «Передаю Вам обі-

цяний Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. (тт. I–II) та один білоруський журнал, де є стаття по Вашій темі» (05.11.1979); «Щиро вам дякую за надіслані книги... Для Вас я також підібрав кілька наших видань, які пошлю найближчим часом» (24.03.1983); «Вас у нас нагромадилося уже чимало книг та інших речей. Хочу якось із тим влаштувати справи. На перших порах висилаю Вам чотири книги: «Діалектологію» С.П. Бевзенка (він її Вам підписав і просив мене переслати Вам), «Історію української мови» (Синтаксис. Лексика. Фразеологія)», «Сборник докладов и письменных сообщений IX Міжнародного конгресу славістів» (19.11.1983); «Чи бачили уже т. I «Атласу української мови», який оце недавно вийшов друком? Якось сталося так, що зразу ж після публікації він став бібліографічною рідкістю (ніде не продається уже і ніде не можна його придбати). Праця дуже солідна і вартісна» (21.09.1984); «Придбав для Вас I том «Атласу української мови» При першій же нагоді Ви його одержите» (22.02.1986); «У Києві недавно вийшов двотомний «Словник бойківських говорів» Онишкевича. Я для Вас придбав екземпляр цього словника» (05.02.1985); «Користуючись нагодою, посилаю Вам дві нові книжки з українського мовознавства та децю з ліків» (11.04.1988); «Посилаю Вам Інверсійний словник української мови» (15.12.1988) і т. д.

Взаємини між науковим керівником і аспірантом переросли в дружбу сімей Дзєндзелівських і Ганудельових: вони почергово гостювали то в Ужгороді, то Пряшеві, купували одні одним потрібні ліки, обмінювалися думками, утішали: «Взагалі почувую себе втомленим і мушу хоч трохи відпочити. Після свят піду з дружиною на нашу дачу і там буду в міру сил працювати фізично, копатися в землі, майструвати, а разом з цим і відпочивати» (03.05.1994); «Мене відправлено на пенсію, і я тепер вільний художник, тільки мої картини ніхто не купує...» (06.11.1996); «Ви, мабуть, знаєте, що я тепер на пенсії, тобто так званій пенсії. Так сталося, про це розкажу, як зустрінемося. Я думав, що мене трохи цінують, у тому числі і ті, яким я зробив немало. Це наші спільні знайомі» (19.10.1998).

У листах Й.О. Дзєндзелівський оцінює нові видання, пише про своїх сучасників: «Незабаром має вийти перший том АУМ. Я уже бачив макет видрукуваних карт. Виглядає ця праця досить солідно. На мій погляд, АУМ кращий серед слов'янських праць такого типу» (02.07.1983); «Моє спостереження рецензував В. В. Німчук – найкращий наш знавець історії українського мовознавства» (06.09.1987); «Я просив Мирослава, щоб примірник атласу Латти послали проф. Олексі Горбачу у ФРН. Він пропонував свою доповідь <...>, але через стан здоров'я, на жаль, він не зумів приїхати. А науковець-діалектолог він поважний і серйозний» (19.12.1991).

Буваючи в різних країнах, маючи знайомих науковців з різними політичними поглядами, знаючи багато мов, Професор насамперед залишався

українцем, – він радо сприйняв Акт проголошення незалежності України: «Ми всі тут щиро тишимося результатами референдуму. Так хочеться, щоб Україна якось відбулася, зажила повнокровним суверенним життям цивілізованої держави. Але поки у нас чимало складностей, перешкід, просто різних труднощів. Та сподіваємося, що український народ все ж то переборе. Думаю, що і у Вас це знайде певний відгук і належним чином вплине на загальний стан» (19.12.1991); «Важко тепер у нас. Зовсім не підходячий час для ведення наукової роботи. Проте я все ж намагаюся не здаватися» (23.03.1992); «У нас зараз така обстановка і такі порядки, що прямо плакати хочеться, що все так погано і так трудно. Єдине, що радує, це Вільна Україна» (14.01.1993); «Правда, я роблю зусилля занурюватися в наукову роботу, щоб відійти від існуючої реальної дійсності. Але сам від себе не втечу. Однак не думайте, що я песиміст, ні. При всіх складностях я вірю в Україну, в її добре майбутнє!» (10.02.1995).

Навіть будучи пенсіонером, Й.О. Дзендзелівський трудився, виступав на конференціях, їздив для читання спецкурсів у різні університети, продовжував консультувати своїх докторантів. Він декілька разів приїздив у Луцьк, де українцям Волинського державного університету імені Лесі Українки читав лекції, любив спілкуватися з молоддю (тут йому, казав, особливо подобалося). І працював, працював...

*
* *

Це дійсно Учитель, який не тільки був подвижником української діалектології, знаним філологом-дослідником, а й вихованцем своїх аспірантів, турботливим сім'янином. У сучасному швидкому темпі життя відходить практика написання докладних листів, – обходимося дзвінками з мобільників та есемесками, які, як відомо, недовговічні. А ось такі листи, які подала до друку З. Ганудель, доносять до нас через час і простір відомості про Особистість. Крім того, збережене писане слово Професора свідчить, наскільки воно було важливим для аспіранта й молодого науковця, що виникала потреба його зберегти, перечитати ще декілька разів, а опісля й опублікувати.

Це справді «земне» щастя для науковця, коли ось так шанують не тільки його, а й його епістолярій.

Бібліографія видань, про які йдеться у листах Й.О. Дзендзелівського:

1. Дзендзелівський Й.О., Ганудель З. Граматика Арсенія Коцака. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 15, кн. 2. 1990. С. 5–332.

2. Дзендзелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф. Головацького. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 10. 1982. С. 311–612.

3. Дзендзелівський Й.О. Генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами. Українські Карпати: Мат. міжнарод. конф. Ужгород, 1993. С. 184–197.

4. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ужгород, 1958. Ч. I. 26 с. + 131 мапа; Ужгород, 1960. Ч. II. 22 с. + 299 мап.

5. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 216 мап + 18 с.

6. Дзендзелівський Й. Новознайдени праці Арсенія Коцака. *Дукля*. Пряшів, 1980. № 4. С. 69–72.

7. Дзендзелівський Й.О. Передмова. Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. I. Назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, 1981. С. 5–7; Т. II. Ткацька лексика. Пряшів, 1989. С. 5–6.

8. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. Київ, 1984. 308 с.; Київ, 1987. 300 с.

9. Дзендзелівський Й.О. Словник польсько-церковнослов'янсько-український Теодора Витвицького з половини XIX сторіччя. Варшава, 1997. 611 с.

10. Матеріялы для словаря Малорусскаго нарѣчя, собраныя въ Галиціи и въ Сѣверовосточной Венгріи Яковомъ Федоровичемъ Головацкимъ, публичнымъ ординарнымъ профессоромъ русской Словесности въ цѣсарскомъ королевскомъ Львовскомъ Университетѣ. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 10. 1982. С. 351–612.

Григорій Аркушин,

аспірант і докторант Й.О. Дзендзелівського,
доктор філологічних наук,
професор Волинського національного
університету імені Лесі Українки;
hryhor@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0698-6347>

БІОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ІВАНА ЧЕНДЕЯ В КОНТЕКСТІ ЕПІСТОЛЯРНИХ ДІАЛОГІВ*

Постать Івана Чендея, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, автора сценарію славнозвісного фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» та численних творів, що стали непроминальним явищем в історії української літератури, зокрема романів та повістей «Птахи полишають гнізда» (1965), «Іван» (1968), «Казка білого інею» (1979), «Скрип колиски» (1986), «Калина під снігом» (1988), давно є об'єктом літературознавчих студій Сидора Кіраля. Уже не перший рік відомий літературознавець упорядковує та вивчає архів письменника, зокрема готує до друку численні листи, які були органічною частиною життя цього майстра слова і без яких не можна реконструювати біографію новеліста, осмислити історію написання його творів та творчу спадщину загалом.

Перші спроби запровадити епістолярні тексти Івана Чендея в літературознавчий дискурс зробили М. Жулинський, О. Козій, В. Марко, Г. Шевченко, А. Галас, М. Носа, Н. Овчаренко, В. Гончар, донька письменника М. Чендей-Трещак та ін. С. Кіраль підготував окремим виданням листування І. Чендея з І. Денисюком та Л. Коваленком [Кіраль 2013], а в коментарях до нього – окремі листи до В. Дончика, О. Гончара, А. Турчинської та ін. Окрім того, на сторінках наукових збірників видрукував листування І. Чендея з К. Волинським, В. Костюченком, П. Панчем, П. Засенком, М. Ільницьким, Н. Макулович та ін.

2019 року С. Кіраль започаткував видавничий проєкт у 10-томах «Епістолярні джерела чендєзнавства», у межах якого 2021 року вийшов перший том – листування письменника з критиками К. Волинським, І. Дзюбою, Л. Коваленком, В. Костюченком. У цьому ж році побачила світ і монографія С. Кіраля «Іван Чендей та київські критики:

епістолярні діалоги». Том епістолярію разом із монографією (оригінальне двокнижжя) демонструють широку панораму українського літературного процесу і довоколітературного життя через листування талановитих особистостей.

С. Кіраль наголошує: І. Чендєєві, фактично єдиному із закарпатських письменників, неймовірно поталанило, адже його прихід у велику літературу одразу помітили визнані метри літературно-критичного цеху не лише в Україні, а й поза її межами:

Г. Аврахов, К. Волинський, І. Дзюба, Л. Коваленко, Г. Корабельников, Л. Новиченко, С. Крижанівський, Л. Теракоп'ян, В. Фашенко, а згодом представники молодшого покоління – В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, В. Марко, М. Стрельбицький та ін. Із багатьма з них письменник листувався. Зокрема, представлене в цьому виданні листування І. Чендея з К. Волинським (61 лист, 1964–1997 рр.), І. Дзюбою (63 листи, 1969–2002 рр.), В. Костюченком (74 листи, 1957–2002 рр.), Л. Коваленком (33 листи, 1971–1982 рр.) охоплює понад 40 років – від того часу, коли І. Чендей тільки почав виходити на всеукраїнський

літературний простір і до кінця життя, коли письменника було відзначено високими нагородами.

Любов до написання листів – риса, яка супроводила Івана Чендея все його життя. У його щоденниках С. Кіраль спостеріг, як високо автор цінував епістолярний жанр, із яким задоволенням перечитував листи не лише класиків літератури, а й своїх сучасників. Хоча в листі до В. Костюченка письменник зауважував: «Я ... не належу до дисциплінованих щодо переписки» [Чендей 2021], але факт листування вважав ознакою тривалої дружби: «Лист – свідчення, що дружба у нас з Тобою добра і міцна» [Кіраль 2021, с. 38], – писав І. Чендей, маючи за життєве кредо вислів: «На листи треба відповідати!» [Чендей 2021, с. 82], відписуючи на листи старанно і з ентузіазмом. Варто наголосити, що він досить вимогливо вибирав нових друзів, а коли зустрічав гарних людей, то сприймав це як щасливий дарунок Долі.

* Чендей І. Листування з київськими критиками / упоряд., автор передм. і комент. д-р філол. наук, проф. Сидір Кіраль. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. Т. I. 668 с.; Кіраль С. Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги: монографія. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 432 с.

Письменник розумів цінність листів як важливих документів для вивчення життя й творчості, вважав листування «доброю традицією» й насправді «потребою душевною» [Чендей 2021, с. 323]. Про те, що автор дорожив багатьма листами, ставився до них як до творчості, свідчить той факт, що деякі епістоли він повністю переписував у свій «Щоденник». Ці записи, як і епістолярна спадщина митця, свідчать, що І. Чендей не тільки любив писати листи, а й, зрозуміло, одержувати відписи на них. Процес очікування на відповідь і радість від неї психологічно тонко передано в листі до К. Волинського: «Уже починав хвилюватися, чого це від Вас нема та й нема листа. З нетерпінням поглядав на хвіртку, коли мав прийти листоноша, з нетерпінням чекав, коли подавав він пошту, розчаровано проводжав його очима, коли він подавав одні газети, журнали, а листа не подавав. Така вже наша натура – зробив щось, хочеться якомога швидше почути слово людини, якій віриш, від якої чекаєш не тільки слова похвали чи схвалення, але й доброї, відвертої поради...

Нарешті, листа я отримав» [Чендей 2021, с. 201].

Листування, що зберігається в родинних архівах критиків, а також (частково) в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, дає змогу збагнути джерела формування світогляду І. Чендея, його індивідуального стилю, зануритися в тогочасний літературно-культурний процес України, переосмислити окремі факти творчої біографії митця, зокрема драму дев'ятилітнього вигнання з літератури. Саме В. Костюченкові, К. Волинському, І. Дзюбі, Л. Коваленку в ті непрості часи він писав найчастіше, відчуваючи внутрішню потребу зафіксувати події свого життя й історії, донести всю правду про них. Стосунки з цими критиками переросли межі «виробничих» і перейшли в довгорічну щирю дружбу, яка виростала на ґрунті спільних світоглядних пошуків і художньо-естетичних поглядів. Листування І. Чендея – це спосіб і простір спілкування з найпотрібнішими комунікантами, до яких він звертався не просто як колега чи автор, а часто викладав їм спосіб розуміння світу і самого себе у світі, тому листи відкривають складний внутрішній світ людини з її психоемоційними переживаннями.

Листи І. Чендея за своїм інформаційно-тематичним наповненням багатоаспектні: водночас із професійними питаннями в них дуже часто йдеться про факти приватного життя, подано оцінки суспільно-політичного, літературного життя Ужгорода і панорами культурно-мистецького руху України загалом. Вимальовується автопортрет люблячого батька та турботливого сім'янина, привітного і дбайливого господаря-садівника, закоханого у свою малу батьківщину – село Дубове. Серед подій, що згадуються найчастіше, суто біографічні (тяжка родинна трагедія – утрата сина Мирослава, загибель брата Василя і його родини, виключення з партії, тривале будівництво, що забирало багато сил і енергії, хвороби); літературні (несприйняття

деяких його творів і негативні рецензії, зверстаний, але невиданий двотомник 1992 року, болочі роздуми про літературу, про Україну та її мову); філософські (спогади про дитинство і юність, розмисли про призначення митця, зокрема його пасіонарну роль у долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти) та ін. Сюжетами листів є не лише щоденні важливі чи другорядні дії та вчинки, а здебільшого явища небуденні, міркування на теми творчості і вічності, емоції, почуття, стосунки з колегами. Біографічний простір І. Чендея представлений різноманітними лініями, які витворюють багатогранний образ письменника. Водночас актуалізуються по-статі адресантів, їхнє місце в долі письменника і в тодішньому літературному процесі на тлі складних суспільних подій.

Листи різні за обсягом і значущістю: інколи це лише формальні привітання зі святами (найчастіше – із Новим роком, Жовтневими святами і 1 травня), із побажаннями стандартних «добра і успіхів». Деякі досить розлогі: позначені роздумами про письменницьку працю, її призначення, творчі задуми, деякі – це художні ескізи чи спогади, характеристики спільних знайомих. Обидві сторони листовної комунікації – адресат і адресанти листування – захоплюють особливою поштивістю, дружельобністю, шляхетністю. Листи І. Чендея можна кваліфікувати і як досконалі зразки епістолярного жанру, що відповідають його вимогам і стилістиці; і як епістолярну прозу – вони образні, чуттєві, мальовничі. Надзвичайно цінна інформація, яка стосується важливих історичних і культурних реалій. І «герої», і тексти перетворюються на живий, сповнений внутрішньої енергії розвиток організм.

Сучасний читач стає все вибагливішим до біографічних контекстів та форм їхньої презентації, і саме на нього орієнтується упорядник листів. Перший том «Листування Івана Чендея» містить передмову (у ній проаналізовано «взлові блоки» опублікованих епістоли), тексти листів, коментарі та примітки до них, а також маловідомі або неопубліковані документи, які стосуються окремих фактів, подій, про які згадано в листуванні; опубліковано також світлина, дарчі написи. Мову й правопис листів збережено, а відтворені пропуски в текстах (машинописні, а також уписані від руки) та встановлене датування подано у квадратних дужках. Кожен текст листа відповідно прокоментовано. Підготовка листів до друку, зокрема коментарів (а це був, зізнається упорядник, найважчий і найскладніший етап роботи, оскільки текстова фактура листів І. Чендея та його адресатів щільно насичена різноманітною інформацією), потребувала належної інтерпретації й спонукала до численних пошуків, здебільшого архівних чи раритетних нині документів, і цю колосальну працю С. Кіраль здійснив надзвичайно факхово. Тому коментарі до листів мають самостійну наукову цінність, вони значно збагачують знання читача про українську літературу другої половини ХХ ст., оскільки орієнтуються на досягнення комунікативного ефекту з читачем та фокусують увагу на найбільш яскравих елементах епістолярію.

Коментатор таким чином запрошує аудиторію до епістолярного простору, стимулює її інтерес, встановлює зворотний зв'язок, а отже, і діалог із нею. У контексті біографічного дослідження це концептуально виправдано, оскільки біографія людини сприймається як феномен, відкритий до осмислення, який навряд чи може претендувати на абсолютно завершене оформлення.

У виданні вміщено також хронологічний покажчик творів І. Чендея, згаданих у текстах листів; анотований покажчик видавництва, періодики, товариств, організацій, що згадуються в листах; анотований покажчик імен, названих у листуванні.

Як помітив С. Кіраль, саме епістолярний діалог І. Чендея та В. Костюченка сповна відтворює емоційний душевний стан письменника після нещадного погрому його творів 1969 р. Про повну мовчанку та ізоляцію він писатиме не раз у листах до багатьох адресатів, однак лише В. Костюченкові довірливо відкриє зранену душу. Критик не злякався контактів, не обірвав листування з І. Чендеєм, який пізніше не раз зі широю вдячністю спогадуватиме це воістину «велике побратимське розуміння» його «проблем тоді, коли... було найважче» [Чендей 2021, с. 88]. В одному з листів напередодні Нового 1990 року І. Чендей напише: «Від найперших наших зустрічей при «Вітрові з полонин» 1958 минуло багато-багато уже літ. А я Тебе завжди бачу делікатно інтелігентним, добрим та уважним, розуміючим... І це найважливіше, найдорожче» [Чендей 2021, с. 70].

У листуванні І. Чендея і В. Костюченка С. Кіраль помічає: між адресатами була «невидима, але така надійна і близька духовна спорідненість творців цього напрочуд світлого і водночас драматичного епістолярного діалогу, який своєю ширістю, відвертістю, легкістю та глибоким взаєморозумінням виділяється з поміж тих, які представлено у цьому виданні» [Кіраль 2021, с. 81]. Про це свідчать і їхні дискусії та роздуми про державотворчі процеси в незалежній Україні, про проблеми духовності, зокрема занепад українського села, нищення українського книговидавництва, про брак потужного національного лідера, який би повів будівництво молодій державі за чітко визначеними самостійницькими європейськими орієнтирами, «озвучена» ними ревізія їхніх ідейних переконань.

Епістолярій І. Чендея до К. Волинського приваблює тим, що в ньому прочитується не проста видавнича історія збірок новел, повістей та романів письменника. В особі К. Волинського письменник убачав не лише принципового критика, а й широкого, тактовного порадника, який мав «добрий естетичний смак», саме тому й плекав «велику надію, найкращі сподівання» [Кіраль 2021, с. 196] щодо об'єктивного присуду про перший у його творчій практиці роман «Птахи полишають гнізда». С. Кіраль виокремлює і той показовий факт, що письменник майже визнавав усі «недохопи», зауважені київським літературознавцем. У листах до К. Волинського І. Чендей згадує також і про деякі подробиці щодо висунення цього роману на Шевченків-

ську премію в 1966 р.

К. Волинський, попри всі колізії непростого літературного шляху І. Чендея, рецензував нові твори письменника, ставав на його захист, коли компатріоти різних мастей і рангів цькували прозаїка. Їхній епістолярний діалог дуже цінний ще й тим, що тут зафіксовано всебічні роздуми про письменницьке ремесло, про жанрову природу того чи того прозового твору (новели, оповідання, роману, нарис). Зрештою, епістолярці діляться своїми думками про поточне життя в письменницькому співтоваристві, розмірковують над деякими морально-етичними проблемами людського співіснування, зокрема на ниві літературної критики.

Якщо, скажімо, у листуванні з В. Костюченком І. Чендей не раз порушує питання поточного політичного та громадсько-культурного життя, то в епістолярному діалозі із К. Волинським таких «виходів» на політичну та культурну арену не так і багато, акцентується на особистому: «При зустрічі я відкрию Вам широко свою душу і розповім чимало такого, над чим ми разом з Вами задумуємося, поміркуємо, можливо, трохи й посумуємо» [Чендей 2021, с. 198], на творчих планах.

Епістолярний діалог двох інтелектуалів, закарпатця І. Чендея й донеччанина І. Дзюби (натоді вже киянина), свідчить, як зазначає С. Кіраль, що обопільне «впізнання» між критиком та письменником відбулося одразу, і воно виявилось глибоким і глибинним, відвертим і непомилним, у чому не раз зізнаватимуться обидва адресанти. Для І. Чендея слово І. Дзюби про його працю в літературному процесі було «високоавторитетним, думка – виваженою, а бачення – гострим і точним» [Чендей 2021, с. 315].

Серед комплексу питань, які були об'єктом епістолярної обсервації І. Чендея та І. Дзюби, є особливо значущі, що актуально звучать і понині. Насамперед це питання мови, украй важливе й концептуальне для обох творців епістолярного діалогу. Загалом праці І. Дзюби, правдиво наголошував І. Чендей, були «помітними» та «авторитетними», й завжди «виділялися» серед інших на ниві критики та літературознавства. «Добре знаю Вас, як одного зі справді високоосвічених, ерудованих дослідників і науковців літературного процесу. Ваша безоглядність і висока вимогливість сприяли Вашому високому авторитету в літературній критиці серед тих, хто важить собі силу і значення слова, проте обурили проти Вас не одного в літературі випадкового, графомана» [Чендей 2021, с. 312], – звертався до критика І. Чендей.

До відомого літературознавця, критика Леоніда Миколайовича Коваленка, незважаючи на те, що за віком вони були ровесники, Іван Чендей шанобливо звертався на «Ви», чим засвідчував глибоку повагу до авторитетного науковця й тонкого знавця літератури, чесної, справедливої, безбоязної та духовно багатой людини, якому відверто зізнався: «... знаю, яка велика Ваша участь в моїй літературній долі» [Чендей 2021, с. 517], адже той не раз захищав від несправедливих ідеологічних нападків. У літера-

турних колах Л. Коваленко славився непохитністю, принциповістю та вимогливістю – ці людські та фахові риси єднали київського літературознавця та ужгородського письменника.

«Радий, що в житті пізнав Вас і мав щастя з Вами спілкуватися. Певно, є багато спільного, що єднає до купи нас з Вами. В характерах, зокрема» [Чендей 2021, с. 491], – щиро зізнався І. Чендей у листі до Л. Коваленка від 3 червня 1972 р. Обидва, як демонструє їхнє листування, вимогливо ставилися до художнього слова, зневажали графоманів, уболівали за розвиток української літератури та літературної критики.

Прискіпливий авторитетний критик глибоко шанував І. Чендея передовсім за те, що той мав дар дивитися далі за інших та працював незалежно від крутих поворотів долі. А письменник цілковито поділяв думку Л. Коваленка, що в житті слід «відмітати дрібне і сіре», а варто «мобілізуватися на велику працю в ім'я високого і людяного!» [Чендей 2021, с. 491], бо в цьому адресант і адресат якраз і вбачали суть людського щастя. Власне, саме на таких, вивірених життям, моральних засадах і творився їхній епістолярний діалог та цементувалися творчі контакти, стверджує С. Кіраль.

Листування І. Чендея, переконаний С. Кіраль, потребує окремого спеціального дослідження, адже епістолярна спадщина письменників належить до найавторитетніших першоджерел. У ній багато фактів про перше прочитання критиками творів письменника та їхні свіжі «цюхвилинні» враження (М. Коцюбинська). Тому дослідник аналізує листування в монографії «Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги», де дає докладні мемуарно-оцінні характеристики багатьом учасникам літпроцесу другої половини ХХ ст., докладно студіює епістолярні тексти закарпатського прозаїка, звертає увагу не лише на «ключові» факти, згадані в них, оскільки листи, окрім усього, документально відтворюють «образ часу і образ героя» (І. Денисюк).

Наративна стратегія С. Кірала полягає в синтезі епістолярного, щоденникового та мемуарного жанру: часто літературознавець «притягує» і цитує спогади чи записи, листи І. Чендея до інших адресатів, у яких є схожі розмісли письменника на ту чи ту тему, ілюструє ними думку, висловлену в листі, що аналізується. Це розширює життєвий і творчий контексти стосунків із адресантом, унаслідок чого витворюється об'ємна стереоскопічна картина навколо певної події чи факту, який постає перед читачем в усій повноті і значущості. Таким чином, інформаційне полотно листів максимально розширюється, кожна деталь пояснюється. Зокрема, С. Кіраль докладно переповідає інформацію

про презентацію книги спогадів, статей, щоденникових записів, листів, присвячену пам'яті Л. Коваленка, що була опублікована на сторінках часопису «Слово і Час» [Поліщук 2008], оскільки нинішній читач мало обізнаний із життям і творчістю цього відомого в той час науковця, вважаючи, що це сприятиме глибшому розумінню читачем його епістолярного діалогу з І. Чендеєм. Щоб переконатися в об'єктивності розмісли письменника, С. Кіраль звертається й до деяких наукових та критичних праць тогочасних літературознавців, які дають змогу переосмислити окремі факти творчої біографії учасників листування.

Своєрідність монографії не лише в тому, що в науковий обіг запроваджується велика кількість цікавої інформації, фактів із життя письменника і його оточення: С. Кіраль щоразу показує, як листи, окрім інформативної, мають літературну і суто естетичну функцію, у них виявляються закономірності розвитку епістолярного жанру кінця ХХ ст. Варто наголосити й на тому важливому факті, що епістолярні діалоги І. Чендея з літературними критиками та вченими-літературознавцями цікаві в контексті не лише тогочасної доби, а й сьогодення. Зрештою, як зазначає С. Кіраль, чимало листів письменника немовби написані «у вічність» й адресовані нинішньому та майбутньому поколінню українців.

Література

1. Кіраль С. «... Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини Івана Чендея: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. 212 с.

2. Кіраль С. Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги: монографія. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 432 с.

3. Поліщук О. «Лицар честі й совісті»: [про презентацію кн.: Коваленко Л. «Ми – люди майбутнього, ми – не минули»: статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / упоряд. Н.Л. Калениченко, О.Б. Поліщук; вступ. слово М.Г. Жулинського. Дніпродзержинськ: Вид. дім «Андрій», 2008. 512 с. *Слово і Час*. 2008. № 6. С. 103–105.

4. Чендей І. Листування з київськими критиками / упоряд., автор передм. і комент. д-р філол. наук, проф. Сидір Кіраль. Київ – Ужгород: ТОВ «РІК У», 2021. Т. І. С. 36.

Галина Александрова,

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського; старший науковий співробітник; galekss@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>

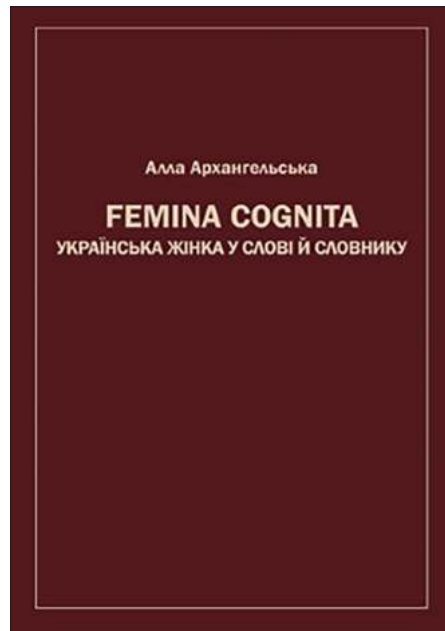
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ ЖІНКУ У СЛОВІ Й СЛОВНИКУ*

Проблеми фемінізації та неофемінізації в сучасному українському мовознавстві в останні десятиліття привертають усе більшу увагу тих науковців, які вивчають в діахронії й синхронії явища жіночого лексикону, моції, традиції й стереотипи у називанні жінок, а також новації, які з'являються настільки часто, що варто їх оцінити з точки зору сучасної лінгвістики. Відзначимо, що свого часу свої дисертаційні дослідження цій темі присвятили І.І. Фекета, С.П. Семенюк, Л.В. Пузиренко, М.Ю. Федурко, М.П. Брус, багато цікавих тез і положень знаходимо в працях Н.Ф. Клименко, О.О. Тараненка, Г.П. Нещименко, Л.П. Кислюк, А.М. Нелюби та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

В українському мовознавстві з'явилась праця Алли Архангельської, присвячена проблемам фемінізації українського жіночого лексикону, — «Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику», видана у Києві Видавничим домом Дмитра Бураго у 2019 році у серії «Студії з українського мовознавства». Авторка відома своїми працями з ономаціології й теорії номінації, лінгвістичної гендерології, лексикології та фразеології, медіалінгвістики, міжмовної та міжкультурної комунікації, зіставного слов'янського мовознавства. Її дослідження видане в один рік з об'ємною монографією М.П. Брус «Фемінативи в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» (Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.), що тільки підкреслює важливість та актуальність теми українського фемінікону в останні десятиліття.

Одразу зауважимо, що праця А. Архангельської не має прямого стосунку до гендерної лінгвістики й гендерного словотвору, оскільки авторка дотримується цілком коректного й виваженого терміновживання, про що пише: «Слова *гендер* зовсім не варто сахатися, бо ж у системі фемінативів, формування якої перебуває під впливом як мовних, так і позамовних чинників, таки маємо, і непоодинокі, прояви соціокультурного складника статі, і в аналізі його важко оминати. Проте й розглядати фемінативну підсистему мови лише в площині ідеологічно обтяжених гендерних координат суспільного мислення і феміністського імперативу дослідницьки не виправдано й недоцільно» (с. 16).

* Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»).

У цій праці, рекомендованій до друку Вченою радою Інституту української мови НАН України (рецензентами стали відомі українські мовознавці — Л.П. Кислюк, д.ф.н., старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України, Л.Т. Масенко, д.ф.н., професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», А.П. Загнітко, член-кореспондент НАН України, д.ф.н., професор Донецького національного університету ім. В. Стуса), комплексно представлено чинники сучасної новітньої фемінізації назв осіб жіночої статі, а також мовні позначення жінки в українській граматичній традиції кінця XIX – початку XX століття та слов-

никарстві 1918–1933 рр. (період українізації) з метою виявити тенденції розвитку цих назв у час «розстріляного Українського Відродження», оцінити їх вплив на оновлення системи найменувань жінки у мові західноукраїнської діаспори. Важливою також, на нашу думку, є спроба дослідниці проаналізувати погляди науковців та пересічних громадян на новітні фемінативи та явища оновлення сучасного жіночого фемінікону. Праця має потужну джерельну й теоретичну базу, надзвичайно інформативна й корисна для тих, хто цікавиться динамічними процесами в лексиці сучасної української мови.

Як підкреслює А. Архангельська, мета книги — «мова – розмова в контексті спільної мови» з читачем, який, утім, може не поділяти точки зору автора, а завданням праці є спонукання читача до діалогу та власної оцінки цього дискусійного, проте надзвичайно цікавого й суперечливого явища (с. 8). Тому науковець чи, точніше, науковиця ставить багато ключових питань.

У першому розділі праці, присвяченому фемінізації та фемінативу в науковій парадигмі антропоцентрично спрямованої лінгвістики (назви розділу дещо різняться у Змісті і в самій праці (див. сс. 3 і 13), увагу привертає аналіз метамови досліджень фемінативної підсистеми української мови. «Жіночий словотвір» (А. Нелюба), жіночий лексикон, чи фемінікон української мови (М.П. Брус), продовжує формувати окрему номінативну підсистему української мови зі своїм комплексом термінопонять та термінозначень, що особливо актуальне у період бурхливих мовотворчих процесів нинішньої доби. А. Архангельська наводить різні терміни на позначення елементів зазначеної підсистеми: від Л.О. Родніної та І.І. Ковалика — *назви особи жіночої статі, назви істот жіночого роду, назви жіночого*

роду, — до термінів самої авторки, О.О. Тараненка, М.Ю. Федурко – номінації на позначення жінок, категорія *potina feminina*, фемінний номінант, фемінатив, у М.П. Брус та С.П. Семенюк – фемінітив, у Н.Ф. Клименко – моція, у Л.П. Кислюк – назви моції і т.д. Як підкреслює А. Архангельська, пошуки адекватного терміна узагальнює М.П. Брус: **фемінітив** з відповідними похідними – **фемінітивний, фемінізація, фемінітивність, фемінізувати, фемінізування** (с. 16).

Водночас дослідниця справедливо зазначає, що терміни **фемінізація, фемінітив/фемінатив** не заявлений у жодних із наявних сьогодні словників лінгвістичних термінів, його немає в енциклопедії «Українська мова», а в суспільній свідомості цей термін має стосунок до різних наук – біології, медицини, генетики, соціології, політології, ідей фемінізації тощо. У традиційному українському мовознавстві він має інше понятійне наповнення – це слова, які потенційно є виразниками чоловічої і жіночої статі, а в структурі мови марковані граматичним жіночим родом: *невдаха, нероба, плакса, непосида* і т.п. Однак на сьогодні, як підкреслює А. Архангельська, є величезна кількість праць, де під фемінативом розуміють або мовне позначення особи жіночої статі, або корелят зі значенням жіночого роду до іменника чоловічого роду на позначення істоти – людини чи тварини (с. 20). Тому існує потреба точніше окреслити коло термінів, які вживаються у рецензованій праці. Отже, під терміном **фемінізація** авторка розуміє творення мовних позначень особи жіночої статі з експлікованим/імплікованим жіночим родо-особовим маркером, термін **фемінатив** уживається на позначення мовних одиниць (апелятивів і онімів) для ідентифікації жінки у різний спосіб, а стосовно словотвірних процесів уживає терміни **словотвірна фемінізація** та **словотвірний фемінатив**, формант же для творення словотвірного фемінітива називатиметься **фемінізувальним** (с. 25). Щодо **маскулінізмів (masculina generika)**, то цим терміном позначатимуться назви осіб чоловічого роду в генералізувальній функції (здатність іменувати осіб обох статей та змішану назву осіб без огляду на стать, наприклад: *посол, генетик, теоретик, політолог*).

Важливими вважаємо роздуми А. Архангельської про словотвірну фемінізацію в теорії номінації. Авторка визнає значну питому вагу процесів деривації у творенні номінантів на позначення осіб жіночої статі, проте думку А. Нелюби про повну відповідність дериваційно-номінативної системи української мови потребам називання жінки, визначенню її місця й ролі в сучасному українському суспільстві вважає дискусійною. Саме тому дослідниця детально спиняється на словотвірних номінативах, пов'язаних з поняттям **моції**, у тому числі й таких, що вимагають осучаснення й уточнення, – жіночі патроніми, андронімічні прізвищеві назви, явища кодеривації, у т.ч. й демографічні назви (*Україна – українець, українка*). Крім того, в енциклопедичному словнику, на думку дослідниці, має бути відображена не тільки **відмаскулінна мо-**

ція, але й **відфемінінна моція** (нехай і епізодична, наприклад: *кума – кум, вдова – вдівець, сусіда – сусід або дрогова – дрогович, гадюка – гадюк, лебедя – лебідь*, – ці назви авторка наводить за словниками Б. Грінченка та Д. Яворницького), якщо говорити про моцію як системне явище з власною структурою і динамікою (с. 31).

Уваги заслуговують глибокі роздуми вченої про сучасне явище **українізації** як **націоналізації**, тобто свідоме віддалення від непитомих варіантів і зміцнення «національного варіанта» — використання давніх питомих, діалектних словотвірних засобів і моделей, таких, які можуть бути спільними з іншими слов'янськими мовами, проте не загрожують специфіці національної мови (с. 53).

Питання націоналізації української мови проєктується авторкою насамперед на 20–30-і роки ХХ століття як знаковий період для українського народу й нації – період **українізації (коренізації)**, що став першою реальною можливістю національно-мовного відродження в умовах радянської дійсності. Цей час справедливо називають Українським Відродженням: розвивалася освіта українською мовою, українська наукова діяльність значно активізувалася, національно-культурний процес осучаснював кращі традиції українства, долалося зростання української інтелігенції, однак у 30-х роках ці паростки українізації були обірвані й знищені. Проте саме цей період окремі кола сучасних мовознавців вважають «золотим віком» української словотвірної фемінізації.

У наш час українське суспільство знову повертається до оновленого поняття **українізації**. Як зазначає дослідниця, вислів **українізація української мови** не видається їй формально й лінгвістично некоректним. Не заперечуючи наявності неприродних деформацій у структурі української мови під впливом сусідньої і домінуючої російської мови, авторка вважає, що український фемінний лексикон має особливу специфіку, перебуваючи у динаміці пошуків «свого» і «чужого». Проте, якщо звільняти мову від усього чужорідного, то це чужорідне, на думку вченої, потрібно спочатку аргументовано ідентифікувати й провести чітку делімітацію чужомовного й питомого (с. 73), чого, на жаль, поки що немає.

Цінними є спостереження А.М. Архангельської про впливи на фемінітивну підсистему української мови польської, словацької та чеської мов. Так, наприклад, на початку 30-х років ХХ століття підпольські українці на Галичині мали «вживлені» у мовну практику українців фемінативи – *членкиня, мисткиня, продавчиня* (пор. пол. *członkini, mistryni, sprzedawczyni*). Разом з іншими полонізмами такі назви, як зазначає дослідниця, «емігрували» за океан, щоб повернутися на межі тисячоліття на «нерідну» для них землю (с. 78). Про впливи польських та словацьких фемінізованих позначень жінок на мову автохтонного населення Підкарпатської Русі у період перед Другою світовою війною немає жодного системного дослідження. Крім того, на думку О. Горбача, чистою українською мовою тут не ви-

давалося майже нічого, майже все друковане мало в собі елементи місцевих говірок (с. 80). Щодо чеської мови, то у праці А. Архангельської знаходимо промовисті факти про найменування жінки в чеському мовопросторі, а чеському досвіду в неологічних назвах жінок присвячений окремий параграф (с. 337–352).

Багато цікавої інформації отримає читач про явище міфологізації культурного й мовного минулого, про прагматичні чинники сучасної активізації творення фемінативів, новостворених або ревіталізованих, їх регулярність, узуальність чи неuzuальність, стосунок до потенційного словотворення, узусу і норми, варіативність мовних засобів позначення жінки (аж до своєрідного «гуляйполя»), як от: *професорка, професориня, професореса, професориса, професориця, професорша* (с. 96), а також естетичну сприйнятність новітніх мовних позначень жінки, переважання не-нейтральних контекстів уживання неофемінативів над нейтральними, зокрема у текстах мас-медіа та мережевії комунікації тощо.

Уживання фемінативів в офіційно-діловому та науковому стилях української мови досить дискусійне, науковці, наприклад, підтримують уживання офіційних назв посад, професій у чоловічому роді, відносячи застосування форм жіночого роду до ознак текстів художнього, публіцистичного та розмовного стилів. Експресія, незвичність, оказіональність – явища супроводжують новітні фемінативи. Як підкреслює А. Архангельська, у новітніх працях, присвячених проблемам унормування україномовної документної комунікації чи термінологізації назв осіб, нема жодних тез стосовно фемінативів. Тому авторка ставить слушні і своєчасні питання до колег-науковців стосовно ословлення й звертання до науковців-жінок: Колегиня? Професор? Пані професор?.. (с. 118).

Другий розділ праці присвячений просторово-часовій характеристиці фемінізувальних процесів в українській мові початку ХХ століття. Українські граматики ХІХ – початку ХХ століття не містять коментарів щодо творення парних найменувань жіночого роду як явища послідовного і обов'язкового, тому дослідниця звертається до імен учених, у чиїх працях розвивається національно свідомо наукова думка доби українізації 20-х-30-х років ХХ століття – це праці М. Сулими, Ю. Шевельова, О. Синявського, О. Курило, І. Огієнка, В. Сімовича та багатьох інших діячів.

Дуже важливим, на наш погляд, є кількісно-якісний аналіз фемінативів і фемінізації у лексикографічних працях доби українізації – словнику живої народнорозмовної мови Д.Яворницького, а також чотирьох «допогромних» працях – це «Словник московсько-український» В. Дубровського, «Російсько-український словник» у двох томах С. Іваницького та Ф. Шумлянського, «Московсько-український словник» М. Каменецького, «Російсько-український словник» О. Ізюмова, – з метою виявлення російсько-українських паралелей у сфері словотвірної фемінізації.

Розглядає А. Архангельська також співвідношення маскулітних та фемінізованих одиниць на позначення жінки в «Російсько-українському словнику ділової мови» (укладачі М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич), виданому у 1930 році і перевиданому в 1993 році у Мюнхені з післясловом О. Горбача, а також «Російсько-українському словнику» (1924–1933), головними редакторами якого були академік А. Кримський та С. Єфремов. Як зазначає авторка, ці двомовні «репресовані» словники 20-30-х років виявилися найбільш певними і повними щодо відображення у їх реєстрі назв осіб жіночої статі, реєстрові матеріали цих праць не пішли в небуття, а тому в радянському та пострадянському словникарстві спостерігається тяглість процесу фемінізації – значна кількість фемінативів, засвідчена у проаналізованих словниках, стала надбанням української літературної мови, фіксується у сучасних тлумачних словниках української мови.

Спируючись на численні й промовисті факти, дослідниця стверджує, що доба українізації не засвідчує фемінізацію як системну і послідовну традицію (с. 178), полемізує з відомими мовознавцями щодо впливу норм російської мови на фемінізувальні процеси в українській мові радянської доби, пропонуючи, за В. Сімовичем, «покласти в думці побіч себе явища в обох мовах і поробити з того відповідні висновки» (с. 180).

А. Архангельська у своїй праці також відзначає, що мова представників західної української діаспори багатша на фемінізовані позначення жінки, ніж «материкова» українська мова, проте справедливо порушує питання про те, чому їх більше і як вони туди потрапили, адже більшість сучасних діаспорян емігрувала у довоєнний період саме із західноукраїнських земель, які зазнали неминучих іншомовних впливів. Дослідниця озвучує потребу створення словника-індекса українських фемінативів від кінця ХІХ до початку ХХІ століття, який би дав змогу простежити процеси фемінізації в українському лексиконі максимально повно і достовірно.

Третій розділ праці присвячений відображенню фемінативів і фемінізації у мовній свідомості сучасного українця. Тут узагальнюються результати трьох соціолінгвістичних опитувань, які проводилися у 2013, 2018/19 і 2019 роках. У перших двох опитуваннях брали участь пересічні українські мовці, в останньому – академічні працівники мовознавчих та літературознавчих інституцій НАНУ. Йшлося про сприйняття ідей фемінізму, про необхідність у спеціальних професійно-статусних найменуваннях жінки, а також причини появи новітніх фемінативів, ставлення до вживання фемінативів у публічному мовленні, вплив фемінізації жіночого лексикону на суспільний статус жінки і т.д. Результати цих опитувань, без сумніву, дуже цікаві, хоча дослідниця не вважає самі опитування ідеальними, однак вони можуть бути корисними для академічної спільноти для всебічної оцінки явища форсованої фемінізації жіночого лексикону.

Четвертий розділ роботи присвячений пошу-

кам гідного виходу з ситуації «нав'язування» носіям української мови моди на тотальне фемінізування, яке активно і радикально рекламує мас-медіа. Широкі народні маси фемінізують усе, що може фемінізуватися, однак автор підкреслює, що потрібно враховувати не лише соціальні, а й лінгвальні чинники в оцінці фемінізованих позначень жінки. Мовознавцям тут належить провідна функція у виробленні спільної думки. Звертається увага і на те, що нова редакція українського правопису дала фемінізації і фемінативам «зелене світло», тут є відповідний пункт, присвячений їх утворенню, проте не відображене відоме зі школи правило про те, що відповідники жіночого роду в офіційно-діловому стилі не вживаються, крім того, фемінітиви — це не правописне питання, а питання морфології, а точніше, дериватології.

Завершуючи розмову про цікаву книгу, наведемо слухну думку А. Архангельської, з якою варто погодитися: «Посталі на межі тисячоліть засоби мовної ідентифікації жінки, разом з іншими фактами української мовотворчості як проявами динаміки й оновлення нашої мови, формують сло-

весний портрет не лише сьогочасної доби. Новітні фемінативи характеризують і нас, мовців як творців нового українського слова і користувачів ним, оприявнюють наше чуття і відчуття мови, наше мовомислення, наш мовний смак і мовний такт, наше бачення її майбутнього...» (с. 378).

У праці «Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику», як нам здалося спочатку, забагато запитань. І закінчується дослідження А. Архангельської запитанням, проте для відповідей на всі поставлені нею запитання потрібні знання, факти і роздуми, до чого спонукає дослідниця. Отже, її праця стала справжньою «мовою – розмовою в контексті спільної мови» з читачем, який може поділяти думку автора, а може й не погоджуватися, маючи власну думку, головне ж – дбати про нашу головну цінність, передану нам у спадок на віки – нашу мову.

Галина Вовченко,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету;
halyna.vovchenko@uzhnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МОВОМИСЛЕННЯ У ФРАЗЕМИЦІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ*

Фразеологізми – це ментальний досвід багатьох поколінь народу. У фразеології чи не найяскравіше відображено національний світогляд. Оригінальна фразеологія формується як на основі лексичних ресурсів автохтонної лексики, так і на матеріалі запозичених одиниць, але найбільш цікавим у цьому процесі є етап переосмислення і метафоризації. На рівні фразеології можна спостерігати і вивчати численні зв'язки мови з мисленням. Концептуалізація знакових мовних одиниць, які стають фундаментом фразеологічної системи, відбувається в народних уявленнях, фіксується численними народно-поетичними творами. Образність, емоційність фразеологічних одиниць дозволяє майстрам слова активно залучати фразеологізми в художню літературу, де їх конотативна семантика збагачується. Доречно

використання фразеологізмів відбувається у кожному стилі української літературної мови, адже фразеологізмами активно послуговуються в усіх сферах функціонування мови.

Фразеологічний склад української мови комплексно представлено в авторитетних академічних словниках, дисертаційних дослідженнях, монографіях, наукових статтях. Численна лексикографічна продукція дає змогу простежити еволюцію основних принципів наукового опрацювання фразеологічних одиниць, вивчити технології науковців різних часів зі збирання, фіксації, опису фразеологізмів. Будь-які сучасні мовні явища мають давні корені, тому їх наукове пояснення

потребує опори на діахронні дослідження. Надзвичайно багатий фонд фразеології кінця ХІХ–початку ХХ ст. подано у лексикографічних працях Є. Желехівського та С. Недільського, В. Гнатюка, М. Маркевича, М. Максимовича, Б. Грінченка, М. Но-

*Мацюк З. С. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.

миса, І. Франка та ін. Збірки паремій М. Номиса «Прислів'я, приказки, і таке інше» (1864), І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка містять фраземи, що відтворюють різні аспекти народного життя, тобто назви і процеси, пов'язані з давніми ремеслами, звичаями та віруваннями, які сьогодні вже втрачені. Фундаментальними стали лексикографічні праці «Український стилістичний словник» та «Словник слів, у літературній мові не вживаних» відомого українського мовознавця, історика української літературної мови І. Огієнка, в яких науковець репрезентує формування лексико-фразеологічного складу української літературної мови у взаємозв'язках із живим народним діалектним мовленням. Політика мовної асиміляції, пропагована свого часу радянською владою, дещо пригальмувала розвиток і діалектології, і діалектної фразеології. В останні десятиліття лінгвістичні дослідження живого мовлення відроджуються і активізуються, з'являються комплексні лексикографічні праці, що репрезентують природу ареальної фраземіки: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол, А. Івченка (1990), «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни» В. Чабаненка (2001), «Сказав, як два зв'язав» (2003) та «Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і Західної частини Волині» (2005) Г. Аркушина, «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. Добролюжі (2010), «Словник волинських фразеологізмів» Н. Кірілкової (2013), «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської (2013), «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка, Д. Ужченка (6-те вид. 2013), «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок» Н. Коваленко (2019) та ін.

Попри значні досягнення регіональна фразеологія ще довго перебуватиме об'єктом наукових студій. Цікавими в цьому плані стали напрацьовані Зоряни Сергіївни Мацюк, авторки об'ємного словника фразеологізмів «Говорити як медок варити». Словник опубліковано 2020 року, в цьому виданні дослідниця продовжує традиції, напрацьовані як у лексикографії української літературної мови, так і в лексикографії, що репрезентує живе мовлення українських регіонів.

У словнику представлено близько 9000 тисяч фразеологічних одиниць Західного Полісся, що свідчить про тривалу і наполегливу роботу дослідниці. Оригінальні ідіоми, а також прислів'я і приказки зібрано на території трьох областей – Волинської, Рівненської, Львівської, залучено і суміжні території. Локація збору матеріалу охопила 275 населених пунктів. Вражає також кількість респондентів – 199 осіб. Вік інформаторів-діалектоносіїв вказує хронологічні межі опрацьованого матеріалу – це майже все ХХ ст. і початок ХХІ ст.

Словник має традиційну структуру: вступні статті, одна з яких належить сучасному авторитетному вченому доктору філологічних наук,

професорові Григорію Львовичу Аркушину, інша – Зоряні Сергіївни Мацюк, список скорочень, список населених пунктів, де проводився збір фразеологічних одиниць, список респондентів, основна частина – словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Завершальна частина словника – алфавітний покажчик фразеологізмів та список використаних джерел.

У структурі словникової статті З.С. Мацюк враховує принципи, розроблені в академічних фразеологічних словниках. Основною одиницею словникового реєстру є домінантне, ключове слово фраземи. Функцію домінантних слів виконують переважно іменники, прикметники, дієслова, зрідка числівники, займенники, прислівники. Домінантні слова (їх подано у початковій формі) охоплюють від одного до кількох десятків фразеологічних одиниць. Наприклад, слово **ВІДВАГА** є основним у словникової статті лише з одним фразеологізмом **чия відвага, того й перевага** – 'про сміливу людину', а ключове **ХЛІБ** охоплює 21 фразеологізм: **аби хлопець який-небудь був, аби хліба роздобув** 'про необхідність чоловіка у сім'ї', **вкусити свій кусок черствого хліба** 'мати якась випробування', **дурне як сало без хліба/дурне сало без хліба** 'про нерозумного чоловіка', **заробити води до хліба** 'нічого не отримати', **кришечкою хліба поділитися** 'про щедру людину', **куска хліба не мати** 'про бідну особу', **малі діти їдять хліб, а великі серце** 'хлопоти та проблеми при вихованні дітей' та ін. Деякі фразеологізми фіксуються відразу у двох словникових статтях, у такому випадку перший із них містить позначку *див.*, функцією якої є спрямувати читача до словникової статті з іншим ключовим словом. Наприклад, про фразему **і в борщ вкинути, і на хліб намазати** 'надмірна людська доброта' можна довідатися у двох словникових статтях з ключовим словом **БОРЩ** і з ключовим словом **ХЛІБ**.

З.С. Мацюк лаконічно і раціонально подає тлумачення лексичних діалектизмів: словникова стаття, у якій реєстрова фразема містить лексичний діалектизм, супроводжується посторінковим покликанням:

верзуни верзти 'обманювати' (верзуни діал. – постоли)

брови як вервечки 'про тонкі брови' (вервечка – один із чотирьох мотузочків, на яких підвішена колиска)

в нього і когут несеться 'про багату людину' (когут – півень)

За допомогою посторінкових покликань дослідниця також розшифровує семантику малозрозумілих слів та диференціює тип власних назв.

Невід'ємною частиною кожної словникової статті є фонетична транскрипція, за допомогою якої створено фонетичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні особливості західнополіського говору. Значна частина фразеологізмів у словнику має по кілька діалектних варіантів:

перебирати як циган кіньми [переби'райе йак 'циган 'к'ін'ми] || [переби'райе йак 'циган 'кон'ми] || [пириби'райе йак 'циган 'кун'ми] || [периби'райе йак

цеган 'к'ін'ми] || [парабі'райе йек 'циган 'кун'ме] || [п'ір'іб'і'райе йак 'циган 'кун'ме] || [перебі'райе йак 'циган 'к'ін'ми] || [пирибі'райе йак 'циган 'к'ін'ми] || [перибі'райе йак 'циган 'кон'і] || [переб'і'райе йак 'цеган 'кон'ме]

реготати як кінь [рего'нит йак к'ін'] (Мирне) || [рего'тит' йак кон'ака] (Височне) || [рего'тит' йак кун'ака] (Височне) || [ре'гоче йек к'ін'] (Ветли, Грабовець, Куснища) || [ри'гоче йак к'ін'] (Воєгоща) || [ра'гоче йек кун'ака] 'сміятися' (Бірки)

реготати як кінь до вівса [ри'гоче йак кин'ду вув'са] (Нова Руда) || [ір'же йак к'ін' до в'ів'са] 'сміятися' (Рудники).

Об'єднання фразеологізмів навколо доміантного слова дозволить вивчати фразеологічну систему Західного Полісся в ідеографічному аспекті. Тематичні групи фразеологізмів демонструють образність, емоційність, у деяких випадках експресивність, відтворюють різні сфери людської діяльності та традиції мовомислення. Ключове слово **ДУША** об'єднує 50 фразеологічних одиниць і свідчить про глибоке закорінення цього концепту у свідомості мовців.

Фразеологізми із ключовим словом **ДУША** відтворюють еволюцію різних народних уявлень про душу:

- душа – нематеріальна і невід'ємна частина тіла людини, належить тільки людині і відрізняє її від інших живих істот, у цьому плані народне мовлення має засоби для вираження міри вияву душі як певної сутності людини: **душа без тіла** 'нудьгувати, тужити'; **Богові душу віддати** 'померти', **віддати душу нечистому** 'закінчити життя самогубством'; **душа в п'ятках** 'злякатися', **душа на місце вернулась** 'полегшення після якихось негараздів' та ін.;

- душа – внутрішній світ людини, її характер, психічний стан: **добра душа** 'про щедру жінку', 'про чесну людину', 'надмірна людська доброта', 'про добру людину'; **душа компанії** 'про веселу людину'; **заяча душа** 'про лякливо людину'; **золота душа, людина-душа** 'надмірна людська доброта'; **із душі все вийме** 'про щедру людину'; **мати Бога в душі** 'про чесну і справедливу особу'; **пропаща душа** 'безнадійна людина' та ін.;

- душа – частина динамічного процесу осмислення вічних людських цінностей, інтерпретація сенсу існування в образному метафоричному мовленні: **брати гріх на душу** 'робити щось заборонене'; **вилити душу** 'щось таємне розповісти, відкритися'; **гуляй душа – пекла нема** 'не боятися гріха, спробувати все заборонене'; **душа в душу** 'добре живуть' та ін.

Словник З.С. Мацюк дає змогу вивчати семантичне багатство фразеологічних мікросистем із ключовими словами, які мають високу фразеологічну активність. Наприклад, доміанта **БОГ** об'єднує 87 фразем, доміанта **РОЗУМ** відповідно 60, **ЩАСТЯ** – 30 та ін. Найбільш активними в утворенні фразеологізмів є лексеми-соматизми, що викликають образні асоціації з інтелектом, фізичною працею, життям, відчуттями, а також асоціа-

ції, пов'язані із сприйняттям світу, його пізнанням і зміною. Доміанта **ГОЛОВА** є мотивуючим компонентом для понад 150 фразеологізмів, **НОГА** – понад 100, **РУКА** – для 85, **ОЧІ** – 97, **ЯЗИК** – 90. Склад словника має переважно антропоцентричний характер, про що свідчать об'ємні словникові статті з фразеологіями, які образно відтворюють окремі риси характеру людини або виражають оцінку загальнолюдських морально-етичних проблем. Навіть без спеціального дослідження впадають в око семантичні відношення як між фразеологізмами, об'єднаними одним ключовим словом, так і між фразеологізмами різних фразеотематичних груп, особливо виразно помітна емоційно-оцінна градація у синонімічних рядах фразеологічних одиниць. Наприклад, лексичне значення 'лінивий' конкретизується таким синонімічним рядом: **лінивий як кіт, лінивий як кішка на печі, лінивий як паршивий кіт, лінивий як сто котів укупі**. Характеристику швидкої, жвавої праці виражено фразеологізмами з ключовим словом **ЛІТАТИ**: **літати як пташка, літати як чайка, літати як пчїлка, літати як куля, літати як метеор, літати як фурія, літати як чорт на вилах**.

Не може не привернути увагу обсценна лексика у складі фразеологізмів словника. Вивчення нецензурної лексики і фразеології досі залишається дискусійним, і не кожен науковець має відвагу вивчати такий специфічний пласт лексики. З одного боку, інвективи репрезентують фонетичні та граматичні особливості певної говірки і цим є вартісними для діалектологічних розробок, а з іншого, – такі лексеми і фразеологізми майже завжди ультраемоційні, агресивно-депресивні, містять стихійні невмотивовані запозичення з інших мов і на практиці спричинюють нівеляцію історичних ознак регіонального мовлення. Інвективна лексика і фразеологія типова, як правило, для окремих осіб або груп осіб, її розповсюдження не підтримується у суспільному мовленні**. Нецензурну лексику вважають другосортною, але вона не є такою. Це певна частина комунікативного процесу, певна лексико-семантична група мови, яку потрібно збирати і досліджувати як на синхронному зрізі, так і в діахронному аспекті, інакше не можна отримати повної картини мови. Необхідною умовою вивчення інвективів є психологічний аспект та екстралінгвальні чинники впливу на регіональне мовлення.

Інвективи у складі фразеологізмів, зафіксованих З.С. Мацюк, мають антропоцентричний характер: вони відображають переважно емоційну оцінку насамперед таких рис характеру людини, які завжди засуджувались у суспільстві – лінивість, недбалість у виконанні певної роботи, сімейна зрада, пияцтво, скупість, чванькуватість тощо. Прикметно, що словник фіксує чимало «крутих словечок», тобто інвективної лексики, саме викривально-

** Макаренко Н.М. Інвективна лексика як форма міжособистісного спілкування. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 336–347.

го змісту, і не містить фразеологізмів-прокльонів. Відсутність агресивних інвективів може свідчити про відсутність такої агресії у світогляді поліщуків, хоча однозначно стверджувати це не можна. Оскільки інвективна лексика і фразеологія потребують додаткового вивчення з позицій психолінгвістики та соціолінгвістики, можливо, варто було б опублікувати словник у двох томах і розділити діалектну фразеологію та діалектну фразеологію з інвективами. Поділ матеріалу на два томи не тільки уможливить доповнення словникових статей ілюстраціями колоритного зв'язного мовлення поліщуків, а й активне використання діалектної фразеології на уроках, факультативних заняттях з української мови для збагачення знань учнів про барви рідного слова, а також, без сумніву, сприятиме неперервності мовних традицій спілкування.

Доцільність вивчення обценної лексики не викликає сумнівів. Якщо власне діалектна лексика і фразеологія – це частина етнокультури українців, добре відома широкому загалу через національні традиції, то природа обценного мовлення – це поки що таємниця, яка потребує вироблення особливої методики дослідження цього мовного явища. Влучно і промовисто про ненормативну лексику висловила знана українська мовознавиця О.М. Демська: «Слово є фактично лакмусовим папірцем, маркером того, які ми є в конкретний

момент. Хочете дізнатися, якою є людина, що вона думає, що її чекає завтра – послухайте, що вона говорить. Якщо людина лає весь світ, вона не має завтрашнього дня. Натомість закоханий вживає закоханих слів. Тільки через слова ми можемо почути, що з людиною відбувається. Це вербальний портрет людини. Чим освіченіші ми, тим більший мур між нашою темною стороною. Але як ми не пізнаємо тієї темної сторони – ми не пізнаємо себе, ми не відбудемося у житті»***.

Отже, словник З.С. Мацюк репрезентує багатий фразеологічний матеріал, відтворює мовомислення українців Західного Полісся і дає змогу спроектувати наступні напрями лінгвістичних досліджень як у сфері діалектної фразеології, так у сфері міждисциплінарних студій.

Оксана Лавер,

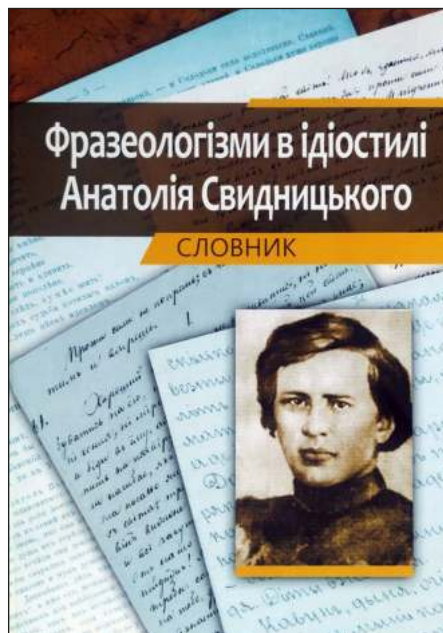
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету; oksana.laver@uzhnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

*** Демська О.М. Обценна лексика: невігластво чи спосіб самовираження? / Інтерв'ю Антоніни Рибки, студентки Києво-Могилянської академії. Портал мовної політики. 2016. Лютий. URL: <https://language-policy.info/2016/02/obstsenna-leksyka-nevihlastvo-chy-sposib-samovyrazhennya>

«СЛОВНИКИ – МУЗЕЇ СЛІВ...»*

Близько двохсот років тому з'явилися перші збирачі фольклору. Відтоді царина усної народної творчості, доти малодосліджена й ігнорована науковцями, відкривається для дослідників як бездонна скриня скарбів, що акумулювали народну мудрість і досвід, універсальність світобачення і унікальність українського народу. У контексті преромантистських рухів фольклор стає не тільки засобом вивчення культури українців, а й інструментом, необхідним для роботи провісників.

Саме в цей час – час захоплення народними казками, піснями, прислів'ями, приказками – активно працює письменник, фольклорист А. Свидницький.

З дитинства залюблений у народне слово, молодий народознавець надихається сподвижницькою роботою дослідників народного слова на Поділлі – А. Димінського, К. Шейковського, С. Рудницького. Так народжуються фольклорно-етнографічні нариси А. Свидницького, що свого часу були високо оцінені П. Кулішем, І. Франком, М. Сумцовим. Прислів'я та приказки, зібрані етнографом, увійшли до збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864), упорядкованого М. Номисом.

Природно, що глибоке знання народного слова, його розуміння і поцінування значною мірою визначили ідіостиль А. Свидницького як письменника. Роман «Люборацькі», написаний 1861–1862 р., став вершиною творчості автора. Його особливістю є етнографічна деталізація, насиченість тексту прислів'ями, приказками, власне фразеоло-

* Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / Укл.: Коваленко Б. О., Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.

гізмами, які занурюють читача в атмосферу життя українського суспільства в середині XIX століття.

Зважаючи на біографію і творчість А. Свидницького, так само природно було б очікувати, що його спадщина стане важливим джерелом як для дослідників теорії фразеології, так і для фразеографів. Однак дивним чином ім'я цього автора оминали увагою і перші, і другі. Анатолій Свидницький – ще одна донедавна несправедливо забута, мало-досліджена постать.

Напевно, ті, хто уміє згадати забутих, віднайти скарб у далекому минулому і відкрити його для сучасників, – заслуговують на особливу пошану. Адже набагато комфортніше працювати з речами знайомими, сучасними, відомими, популярними тут і тепер. Тому робота подружжя Бориса і Наталії Коваленків над фраземікою творчості Анатолія Свидницького стала важливим кроком. Однак результат не забарився – і світ побачило чудове видання «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького».

Переоцінити цей словник важко.

По-перше, фразеографічних видань, присвячених фраземіці конкретного автора, вкрай мало. Цей розділ фразеографії тільки починає своє становлення в українській лінгвістиці.

По-друге, читачу відкривається розкішний світ фраземіки творів А. Свидницького, що може стати джерелом для подальших досліджень сталих виразів як у контексті вивчення ідіостилу талановитого письменника, так і в розрізі аналізу фразеологічних одиниць української мови. Тому праця Бориса і Наталії Коваленків є однозначно актуальною.

По-третє, А. Свидницький – дитя Поділля, відобразив у своїх творах не тільки фраземіку загальноукраїнську, а й специфічну для мовлення рідного йому регіону, що дає цінний матеріал для вивчення регіональної фразеології.

І ще один важливий аргумент, що вказує на важливість виходу словника фразеологізмів А. Свидницького, пов'язаний із антропоцентричною спрямованістю наукових студій останніх років, у яких людина є альфою і омегою, причиною і метою будь-якого процесу людської діяльності. Відповідно до такого погляду, мова автора є віддзеркаленням його світогляду, переконань, суб'єктивних уподобань і творить унікальну мовну особистість письменника. Тому дослідження фразеологізмів в ідіостилі А. Свидницького – необхідний етап аналізу ідіостилу письменника.

Словник має таку структуру: передмову, побудову словника та словникової статті, корпус словника. Обсяг цієї праці – 364 сторінки. У «Передмові» автори, обґрунтовуючи новизну і актуальність своєї праці, наголошують на тому, що Анатолій Свидницький – представник шістдесятників XIX ст., автор етнографічних нарисів та оповідань, роману «Люборацькі» – досі залишається постаттю, творча спадщина якої маловивчена. При цьому саме користування фразеологічним багатством народного мовлення виступає домінантною ознакою ідіостилу письменника. Б. І. Н. Коваленки констатують разючий факт: в академічному Словнику фразео-

логізмів зафіксовано лише 20 покликань на роман «Люборацькі» (інші твори А. Свидницького взагалі до уваги не беруться!), тоді як дослідники знайшли понад пів тисячі фразеовживань у творі.

Варто підкреслити, що джерельною базою рецензованого словника послужили як художні, так і фольклорно-етнографічні праці А. Свидницького, що забезпечує потужну базу фразеологічних одиниць.

Метою лексикографічної праці є опис значення фразеологізмів у мовознавчій парадигмі Анатолія Свидницького на матеріалі його творів, порівняння з одиницями фразеологічного словника української літературної мови, зіставлення з рукописами автора й академічним виданням творів.

Практична цінність зумовлена можливістю започаткувати укладання повного словника мови письменника як цінної інформації про мовну картину світу подолянина другої половини XIX ст, а також надати вагомий матеріал для наступних студій.

Словник укладений за абетковим принципом.

Важливо відзначити, що автори спираються на широке розуміння фразеологізму, тобто до словника увійшли власне фразеологізми, прислів'я, приказки.

Заголовними словами, як правило, виступають перші за рахунком іменники у фразеологічних сполученнях. Якщо ж іменника у фіксованій одиниці немає, то тлумачення подається за рахунок іншої частини мови в такій послідовності: дієслово (присудкове слово), прикметник, займенник, числівник, прислівник. Для зручності відсилання зроблено на всі іменники, що входять до складу фразеологізму: та сама фразема наводиться стільки разів, скільки в ній є іменників, хоча розробляється лише під першим іменником. Усі заголовні слова подані в початковій формі (іменник – у називному відмінку однини, прикметник – у називному відмінку чоловічого роду однини, дієслово – у формі інфінітива тощо).

Після заголовного слова подано реестровий фразеологізм із його варіантами; тлумачення семантики фразеологізму в творах; фразеологізм-відповідник у Фразеологічному словнику української мови; тлумачення, взяті з останнього; ілюстративний матеріал з паспортизацією зафіксованої одиниці (назва твору, сторінка, на якій засвідчено сталий вислів); ілюстративний матеріал з рукописів письменника. Таким чином, побудова словникової статті дозволяє порівняти фразему, зафіксовану в А. Свидницького, і її аналог в академічному Фразеологічному словнику української мови, а також запис вислову в рукописах автора та у виданні його творів за 1985 р., адаптованому до вимог сучасного правопису.

Якщо якесь слово трапляється у складі декількох фразеологізмів, то всі вони наводяться в одній словникової статті.

У рецензованій праці Б. і Н. Коваленки подають усе розмаїте багатство фраземіки А. Свидницького. На думку дослідників, фольклоризм є визначальною ознакою творчості письменника. Очевидно, саме цим зумовлена лівова частка фраземних одиниць саме фольклорного походження, зафіксо-

ваних у словнику (*Ні відхреститися, ні відмоли- тися; Куди вітер віє, туди лозі гнутись; Дрижаки скачуть; Землі під собою не бачити; Не дати собі в кашу наплювати; Як кіт на мишу, Пройти вогонь і мідні труби, і пляшки, й келишки та ін.*). Зважаючи на біографію автора, цілком очевидним є викорис- тання ним фразем книжної, церковнослов'янської етимології, що складає менший відсоток зафіксова- них одиниць (*Дай нам, Боже, здоров'я, а помершим вічний упокой; слухатися, як божого гласу; Господь прийняв до себе тощо*).

Дуже цінними, на нашу думку, є сталі сполу- ки, зафіксовані в словнику, які є одиницями регіо- нальної фраземіки. Такі фраземи, як вважають Борис і Наталія Коваленки, лише частково відомі в інших місцевостях України, і, можливо, належать до вузь- колокальних. Їх досить легко знайти у рецензованій праці: у словниковій статті відсутній аналог із ака- демічного Фразеологічного словника української мови, і автори подають власне тлумачення фразе- ми, відштовхуючись від контексту (*Чужа болячка*

не болить, чужа потилиця не свербить; завести вараниці; І ведмедя поборов би; Битого господаря перейти; І зазором не видати та ін.). Такі одиниці є унікальним матеріалом, який, з одного боку, слугує відображенням специфіки ідіостилю А. Свидницького, з іншого, – може стати джерелом дослідження фраземіки Поділля.

Вважаємо, що словник «Фразеологізмів в ідіос- тилі Анатолія Свидницького» Бориса і Наталії Кова- ленків не тільки збагатив фонд українських фразе- ографічних праць, а й став важливим надбанням у відносно новій, ще мало представлений галузі – фразе- ографії певного письменника. Особливу вдячність висловлюємо за вибір автора – майже забутого, але, як справедливо сказав М. Зеров, такого талановитого і такого безталанного А. Свидницького.

Оксана Негер,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови УжНУ;

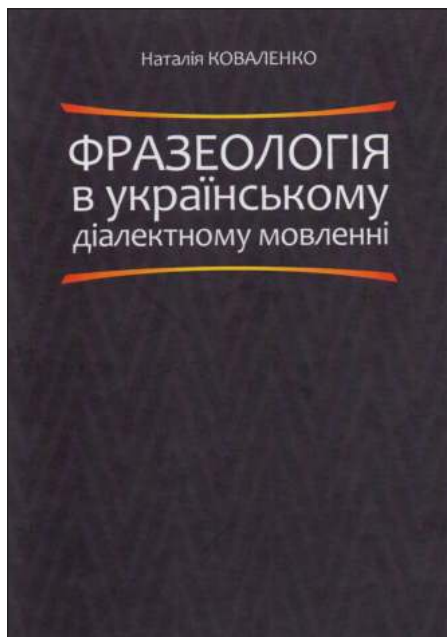
Oksanahalay83@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДІАЛЕКТНЕ МОВЛЕННЯ*

Українська діалектологія на сьогодні має значні здобутки в галузі вивчення мовленнєвих явищ, що побутують на окре- мих територіях. Сказане стосу- ється також діалектної фразеоло- гії, яка різноаспектно пред- ставлена у великій кількості праць, зокрема дисертаційних. Здавалося б, у цьому розділі науки про говори української мови здивувати нічим уже не можна. Але монографічна пра- ця Н. Коваленко привертає ува- гу несподіваним підходом до вивчення фразеології діалек- тного мовлення.

Традиційне дослідження діалектної фразеології базуєть- ся на кількох аспектах: дескрип- тивному, лінгвогеографічному та лексикографічному. Усі вони мають свої здобутки, уможливають зіставний ана- ліз різних українських говорів, що є важливим у піз- нанні процесу формування діалектів і літературного стандарту, з'ясуванні особливостей національної мовної картини та її відтворення в народній мові. Однак рецензована праця не обмежується тільки вузькодіалектними ареалами побутування діалект-

них усталених виразів – автор- ка говорить про важливість до- слідження ФО на усіх мовних рівнях, від фонетичного до син- таксичного, не залишаючи поза увагою специфіку функціону- вання окремих номінацій, частоту їхнього вживання, неочіку- вану сполучуваність. Діалектні фраземи можливо вивчати з погляду їх фонетичних, лексич- них, семантичних компонентів, синтаксичної валентності, за- гальної семантики, системних відношень. Дослідження окре- мих лексико-семантичних груп у говорах теж незмінно приво- дить діалектологів до ФО, бо, як слушно зазначає авторка, «ви- вчення діалектної фразеології за окремими тематичними гру- пами чи компонентним складом

ФО з погляду виявлення мотивів номінації розкриває природу називання, з'ясовує передумови становлен- ня й функціонування цих номінативних одиниць» (с. 9). Цінність такого матеріалу для етнолінгвістич- них пошуків теж очевидна: «Фразеологія української мови зберігає багатоаспектну інформацію про народ, його звичаї, ідеали, розуміння законів буття та місця людини у світі» (с. 6), дозволяє з'ясувати мовну кар- тину світу носіїв діалектів.

Інноваційність рецензованої монографії, як зазначає авторка, полягає в дослідженні фразеоло-

* Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалект- ному мовленні: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. 404 с.

гізмів усього українського діалектного континууму з увагою до складу та просторового варіювання ФО, опрацюванні текстоцентричної методики дослідження ФО говірок, з'ясуванні ролі фразеології у формуванні й відтворенні мовної картини світу українців. Авторка пропонує дослідникам звертати увагу на специфіку функціонування ФО в живому говірковому мовленні, зокрема, застосовує оригінальну методику автокоментування для записів та аналізу фразеологізмів говірок, що «уможливить швидше та повніше наповнення емпіричної бази української мови» (с. 10).

Кожен із чотирьох розділів представленої монографії може сприйматися як окреме завершене дослідження, виконане на великому матеріалі, з залученням кваліфікованого огляду найважливіших джерел.

Розділ 1 – «Фраземіка українських говірок: стан і проблеми досліджень» – розпочинається оглядом найважливіших джерел, які представляють діалектну фраземіку з позиції теоретичного вивчення предмета дослідження та його термінології. Н. Коваленко чітко розрізняє терміни *фразеологія діалекту* і *діалектна фразеологія*, натомість пропонує до використання варіант *фразеологія / фраземіка говірки (говірок, говору, говорів)*. Таким чином, «предметом дослідження є всі сталі вирази, що функціонують у мовленні говірконосіїв: і літературні, і діалектні» (с. 12). Це значно розширює джерельну базу, яка є предметом аналізу, хоча в традиції діалектологічних досліджень переважають диференційні підходи до відбору матеріалів.

Кожен із названих авторкою теоретичних аспектів дослідження (ідеографічний, структурно-семантичний, зіставно-типологічний, етимологічний, лінгвогеографічний, культурознавчий, етнолінгвістичний тощо) представлений цілим списком праць, які не просто перераховуються, а докладно аналізуються, що дуже важливо, наприклад, для студентів, молодих дослідників, яким буває складно оцінити вартість наукового джерела. Увагу дослідниці привертають також праці, що стосуються використання діалектизмів у художніх творах українських письменників, лексикографічні матеріали лінгвістичного плану. Важливий висновок із цього огляду джерел, зроблений у монографії, стосується комплексного характеру підходів до вивчення фразем як одиниць ареального плану, при якому структурно-значеннєвий аспект аналізу поєднується з увагою до функціональних особливостей, семантичної організації та контекстуальних можливостей ФО.

Досліджуючи формування фразеологічного корпусу говірок, авторка монографії звертається до поняття фраземної деривації та її представлення у мовознавчих працях. Так, актуальними, як стверджує Н. Коваленко, є такі способи творення фразем: 1) «нарощування» слова компонентами прямого значення; 2) фраземна інтеграція; 3) фраземна диференціація; 4) переосмислення компаративних словосполучень; 5) переосмислення значення вільних словосполучень. Кожен із цих способів детально характеризується з великою кількістю прикладів

та аналізом наукових джерел. Цікаво, що найуживанішими, за спостереженнями авторки, є сталі вислови, що містять порівняння, в основі яких лежить оцінка негативних дій і вчинків людини. Вони представлені в говірках усіх регіонів української мовної території численними прикладами енантіосемії, антонімічних асоціацій, метафоризації та створенням емоційно-експресивного забарвлення, яке «служить широким полем для створення іронічного ефекту» (с. 31).

Окремо у першому розділі своєї монографії дослідниця зупиняється на вивченні досягнень зіставного методу в ареальній фразеології. Таким чином авторка слушно констатує, що зіставне дослідження дозволяє виділити одиниці, семантика, структура та компонентний склад яких збігаються; фраземи з відмінними лексичними одиницями; однакового компонентного складу, але з різною семантикою. Водночас зіставний матеріал вказує на єдність матеріальної та духовної культури діалектоносіїв. Н. Коваленко твердить: «Передбачуваними є факти повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, літературній мові та діалектах» (с. 33). Прикладами зіставного аналізу фразем у різних діалектах головні тези доказово підтверджуються.

Для діалектології завжди актуальним завданням є фіксація говіркового матеріалу; перед діалектологом постає питання вибору конкретних методик записування та опрацювання отриманих фактів. Звичайно, в рецензованій монографії авторка не могла уникнути такої важливої теми. Звертаючись до праць попередніх епох, дослідниця слушно відзначає внесок окремих вчених, громадських діячів, просто любителів народного слова у справу фіксації «мовних перлин» – І. Огієнка, А. Чайковського, В. Виногородського, Й. Шемлея, А. Річинського та ін. Новий час приніс і нові можливості фіксації говірок, зокрема записи мовлення в цифровому форматі, що дозволяє зберегти різні аспекти фонетичних, просодичних, лексичних, синтаксичних особливостей регіону. Авторська методика запису діалектних фразем передбачає різноаспектність підходів до фіксації матеріалу. Найкраще, і з цим не можна не погодитися, записувати тексти; інколи такий підхід дозволяє виявити одиниці, які неможливо було б передбачити у традиційних питальниках. Ще ціннішими є записи з автокоментуванням. Як твердить авторка, «У подільських і суміжних говірках апробовано таку методику збирання матеріалу, коли інформанти пояснювали значення запропонованих слів (компонентів фразем). Це уможливило визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму із цим компонентом, зокрема виявлено слова, значення яких установлено на підставі фразеологізму» (с. 55). Отже, найкращим виявляється опис фраземіки говіркового мовлення на основі текстів-коментарів: це дає змогу з'ясувати проблемні питання, що стосуються збереження чи втрати діалектних явищ.

Окремою темою рецензованої монографії є опис досліджень, які стосуються фразеології транс-

формованих мікросоціумів. Цей аспект вивчення діалектної фразеології переважно репрезентують тексти, що стосуються записів мовлення переселенців із зони Чорнобильської катастрофи. Це невичерпний матеріал для досліджень усіх мовних рівнів на основі текстів.

У другому розділі монографії – «Інформаційна достатність емпіричної бази фразеології українських говірок» – авторка докладно аналізує фіксацію фразеологізмів у словниках українських говорів, насамперед «Словарі...» за редакцією Б. Грінченка. Детальний опис джерел словника, репертуар творів для ілюстрацій, ареальна диференціація матеріалу дає уявлення про цінність словника навіть на сучасному етапі фіксації фразеологічних одиниць. Цікаві розмірковування авторки щодо інших джерел XIX–XX століття (М. Номиса, І. Франка, І. Огієнка), безперечно, знайдуть свого уважного читача, насамперед серед молодих дослідників. Ці джерела XIX–XX ст., слушно зауважує дослідниця, не втратили своєї актуальності, уможлиблюють аналіз структурних особливостей та географії лексем і фразем, дослідження розвитку говорів, визначення основних та периферійних діалектних рис у ретроспективі, зіставлення їх з іншими сучасними українськими та слов'янськими говорами, літературною мовою.

Глибоким аналізом відзначається опис сучасних фразеологічних словників говорів української мови. З одного боку, їх названо дуже багато, але вдумливий підхід автора до змісту лексикографічних джерел дає змогу зорієнтуватися в ареальній, змістовій кваліфікації матеріалів, оцінити емпіричний матеріал, наведений лексикографами. Висновки із цього матеріалу цілком прогнозовані: авторка вважає актуальним завданням укладання фразеологічного словника на основі текстів усного діалектного мовлення, «де найповніше розкривається природа фразеологізмів» (с. 107).

Лінгвогеографічне вивчення українських говірок має значні успіхи; фразеологія говірок, як і інші рівні мови, відображена в лінгвістичних атласах груп споріднених мов, національних, регіональних та тематичних. Усі вагомі досягнення в галузі картографування ФО описані дуже докладно, з зазначенням способу добору матеріалу, кількості, інтерпретації картографованих одиниць.

Важливим джерелом для встановлення репертуару, семантики, фразеотворення ФО є тексти зв'язного мовлення, які виявляють етнічну свідомість, індивідуальність носія говірки з усім спектром емоцій, експресії, ставлення до предмета мовлення. Ця частина монографії, безумовно, найважливіша для молодих дослідників, які ще мають малий досвід в оцінюванні джерел фактичного матеріалу або які хочуть виконувати подібні праці та уникнути типових помилок.

Висновок із другого розділу, який робить авторка, переконує, що загалом обсяг і якість інформації про ФО українського діалектного простору такі, що дають змогу уявити ідеографію, склад української діалектної фразеології, формальне й семантичне варіювання, змоделювати багато елемен-

тів картини світу українців. Можемо погодитися із твердженням, що наявна емпірична база відкриває перспективу її вибіркового поповнення (за окремими значеннями, фразеологічними моделями, елементами структури тощо).

Третій розділ – «Евристичний потенціал фразеологізмів для мовознавчих досліджень» – розкриває інформаційні можливості фразеології усного говіркового мовлення як матеріалу для діахронного аналізу різних мовних рівнів. ФО становлять значну цінність у збереженні в часі численних акцентних, фонетичних, граматичних і лексичних рис усного діалектного мовлення; так створюється можливість використання безцінної для науки інформації дослідниками українських говірок, історії мови та літературного стандарту в його взаємодії з народним мовленням. Усе це створює нові можливості для глибшого розв'язання проблеми збереження говіркових явищ, що зникають чи навпаки – «утримуються» завдяки ФО.

Діалектні матеріали, представлені з різних регіонів, засвідчують фонетичні риси говірки, регіональну лексику, семантичні варіанти, морфологічні особливості. Системне дослідження фразем, їхніх компонентів на матеріалах текстів дало змогу простежити спільні явища в різних ареалах континууму, нерідко – і в міжмовному просторі, виявити нефіксовані раніше стійкі сполучення слів, риси стійкості різних діалектних явищ, констатувати відсутність очікуваних компонентів ФО в окремих ареалах.

Водночас текст є, на думку дослідниці, джерелом вивчення процесів фразеотворення, адже в момент, коли респондент посилює експресію, виділяючи ФО інтонаційно, тоном, висотою, темпом мовлення, які важливі в усній комунікації, мовна одиниця, що не виділяється особливим смисловим навантаженням у повсякденному мовленні, у живому спілкуванні, особливо у складі ФО, може перейти до розряду центральних. У текстах діалектного мовлення спостерігається активізація всіх потенційних можливостей фразеологізмів, що підтверджує, як наголошує авторка, їх багатоплановість, а також продукування нових семантичних відтінків з метою привернення уваги комуніканта.

Лексикографічно-текстографічна репрезентація абстрактних понять в українських говірках представлена через вербалізацію окремих понять: *давно, дуже давно, пам'ятати, забувати, смачно*. Докладно проаналізовано семантичну групу, до якої належить поняття, що описується, семантичні параметри, здатність до адекватного передавання важливих моментів у реальних текстах. Знову авторка наголошує на важливості автокоментування ФО, пояснення, уточнення мовцем суті виразу.

Четвертий розділ – «Традиційна культура у дзеркалі фразеологізмів говірок» – привертає увагу до етнокультурного складника говіркового мовлення. Діалектні відмінності виявляють компоненти фразеологізмів, які стосуються важливих для людини понять: частин житла, предметів господарювання, флори і фауни, а також паремій із компонентами *вода, бублик*. Компоненти фразем на різних терито-

ріях, як слушно зазначається у рецензованій праці, виявляють ареально марковані ознаки, які не завжди обмежуються фонетичними та морфологічними рисами; системні зв'язки на рівні фразеології засвідчують багатство переосмислень національно маркованих і територіально специфічних ситуацій, побуту, вірувань та звичаїв. Не можемо не відзначити багатство опрацьованого авторкою фактажу, детально осмисленого та кваліфіковано прокоментованого.

Результати дослідження узагальнено у «Підсумках», де Н. Коваленко наголошує на завданнях, які ставить сучасна лінгвістика: це «різноаспектні дослідження фразеологічного корпусу національної мови як мовних знаків, що здатні акумулювати знання про світ і правила життя в ньому, образно переосмислювати та вербалізувати емоції та почуття, поведінку, характеристику суспільно значущих реальій і водночас зберігати інформацію про локальні риси в мовленні та культурі, неповторність та варіативність номінацій у різних ареалах українського мовного континууму» (с. 336). Найціннішим

джерелом дослідження різних аспектів актуалізації, деривації фразем, ареальних особливостей, як стверджує авторка, є записування діалектних текстів, живого мовлення сучасними засобами фіксації. Перспективними є наукові пошуки, що поєднують просторово-значеннєвий аналіз фразеологізмів та їхніх компонентів із залученням нових свідчень діалектології, матеріалів фольклорних і етнографічних текстів, ширшого спектра праць з ареалогії, етнолінгвістики, когнітології.

Отже, можемо стверджувати, що монографія Наталії Коваленко «Фразеологія в українському діалектному мовленні» є цінним науковим джерелом для подальших досліджень у галузі фразеології, діалектології, етнолінгвістики.

Ірина Філак,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

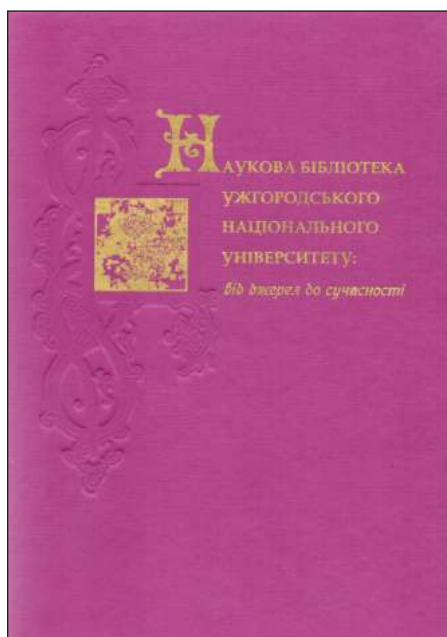
Ужгородського національного університету;

iryana.filak@uzhnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ УЖНУ – 75 РОКІВ*

Нещодавно Ужгородський національний університет і його Наукова бібліотека відзначали 75-річчя з дня їх заснування. До цієї ювілейної дати колектив найбільшої в нашому краї книгозбірні підготував ґрунтовну колективну монографію, в якій, як зазначено в анотації, досліджується історія виникнення, етапи становлення та розвитку Наукової бібліотеки УжНУ. У цій праці аналізуються найвагоміші здобутки колективу бібліотеки за 75 років її діяльності. Значна увага приділена книжковому фонду бібліотеки, його багатству, комплектуванню та збереженню. Архівні матеріали, спогади, фотодокументи фіксують святкове та буденне життя бібліотекарів, які своєю працею сприяють успішному науковому та навчально-виховному процесу в університеті. За цією короткою анотацією – одержима діяльність великого колективу однодумців, які впродовж кількох десятиліть своєю титанічною працею створили нинішнє обличчя бібліотеки – су-

часного потужного осередку української духовності, вмістилища справжності, нашої національної ідентичності.

На початку книги вміщена Передмова до видання, яку підготувала нинішня директорка Наукової бібліотеки, кандидат філологічних наук Марія Медведь. Цілком слушно, на наш погляд, авторка Передмови зазначає, що нині бібліотека, яку добре знають в університетському середовищі, має багато своїх шанувальників і заслужений авторитет наукової спільноти.

Рецензована праця складається з десяти розділів та Фотолітопису. Перший розділ – «Створення бібліотеки Ужгородського державного

університету (1945 – 1949 рр.)» – містить чотири підрозділи, в яких на основі досліджених документів скрупульозно описано перші кроки становлення бібліотеки, формування її книжкового фонду (1945–1947 рр.), перенесення фондів до будівлі Василянського монастиря. Важливими подіями в історії книгозбірні стало передавання їй книжкового фонду Ужгородської капітули (1949), а також розміщення єпископської резиденції (1950). Окремий розділ присвячений бібліотеці єпископа Андрія Бачинського.

* Наукова бібліотека Ужгородського національного університету: від джерел до сучасності [Текст]: колективна монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 572 с.: іл.

Як зазначають автори, бібліотека УжНУ «пройшла тернистий, складний шлях становлення і розвитку, сповнений пам'ятними подіями, відданою працею та ентузіазмом бібліотекарів, перемогами, здобутками, сподіваннями, радістю і впевненістю у своїй необхідності та чільному місці у науково-освітньому процесі закладу вищої освіти» (с. 10).

Другий розділ – «Період становлення та розвитку (1950 – 1960-ті рр.)» – складається з п'яти підрозділів, у яких докладно представлена інформація про комплектування фондів, покращення обслуговування читачів. Окрема увага приділена опису роботи читальної зали, «другого дому для викладачів і студентів». У зазначений період бібліотекарі активно працювали над організацією довідково-бібліографічної та краєзнавчої роботи. Цікаво було ознайомитися з матеріалами тодішніх університетських газет. Авторитети зазначають, що це були «роки подальшого розвитку і збагачення фондів університетської бібліотеки. Пріоритетні напрями діяльності у ці роки – активне комплектування бібліотеки та вдосконалення обслуговування читачів; висвітлення роботи закладу в університетській пресі; злиття університетської книгарні з бібліотекою Вчительського інституту та партійної школи; отримання та опрацювання книжкових дарунків від приватних осіб» тощо (с. 54).

У третьому розділі – «Час подальшого зростання бібліотеки (1970–1990-ті рр.)» – висвітлюється подальший розвиток бібліотеки. Щоправда, це був непростий час і працівники книгозбірні виконували свою роботу під тиском комуністичної пропаганди. Проте бібліотечна робота постійно удосконалювалася, незважаючи на всілякі труднощі. У монографії зазначається, що «1985–1991 роки ввійшли в історію під назвою «перебудови», тобто політики гласності та демократизації суспільного життя, здійснення політичних та економічних реформ. Поштовхом до пробудження свідомості українського суспільства була і аварія на Чорнобильській АЕС. Усе це мало величезний вплив на стан бібліотечної справи загалом, на подальший розвиток бібліотек у незалежній Україні. Удосконалення діяльності, зміна пріоритетів, збереження книжкових фондів стали визначальними факторами і в роботі бібліотеки Ужгородського державного університету» (с. 168).

Четвертий розділ – «Розвиток університетської бібліотеки у незалежній Україні (1990-ті рр.)» – про ті зміни, що настали в Україні в цей час. Авторитети вказують, що «бібліотека робить свій внесок у будівництво незалежної України. На її розвиток вкрай негативно вплинули економічна криза, порушення зв'язків у книгопостачанні, розпад системи бібколекторів, зростання цін на книги тощо. Однак нові віяння в бібліотечній справі, нові напрями і перспективи розвитку з'явилися саме у цей складний період» (с. 170). Цілком слушно, на наш погляд, автори монографії зазначають, що «книгозбірня Ужгородського університету стояла на порозі до вступу у нове – ХХ століття, яке знаменувало нові бібліотечні технології, різновиди бібліотечно-

го сервісу, пріоритети і перспективи в бібліотечній сфері. Нові виклики і інформаційне майбутнє вимагали змагатися за своє місце в суспільстві, книгозбірня ж, як і завжди, бажала бути необхідною і корисною, помічником і другом для «homo legens» – людини, що читає» (с. 187).

П'ятий розділ – «Наукова бібліотека Ужгородського університету – в новому тисячолітті (2000–2012 рр.)» – розпочинається дуже влучними, на наш погляд, словами Миколи Реріха: «Там, де процвітають бібліотеки, там мир і благодать, повага до людства і успішне вирішення найважчих соціальних проблем» (с. 188). У зазначений період починається комп'ютеризація роботи бібліотеки. Постало питання побудови нового приміщення, оскільки потрібно було звільнити будівлю Резиденції. Незважаючи на величезні труднощі, було зведено нову будівлю між колонами першого поверху головного навчального корпусу, що дало 1743, 4 кв. м площі (див.: с. 196). Активно поповнювався електронний каталог видань. Працівники проводять низку культурно-просвітницьких заходів, присвячених відомим постатям Карпатського краю, наукові семінари, конференції.

Шостий розділ – «Структура наукової бібліотеки» – це докладний опис усіх підрозділів бібліотеки, зокрема: центрального книгосховища, відділу комплектування, відділу каталогів та наукової обробки літератури, відділу рукописів та рідкісних видань, відділу краєзнавчої літератури, відділу літератури іноземними мовами, інформаційно-бібліографічного відділу, центру наукометрії та інформаційної підтримки, філіалів, низки абонементів та читальних залів. Особливий інтерес викликає інформація в монографії про приватні книжкові колекції, зокрема про зібрання Олени Рудловчак, відомої дослідниці культури Закарпаття, професора Пряшівського університету (Словаччина).

Сьомий розділ – «Інноваційний поступ наукової бібліотеки Ужгородського національного університету» – присвячений опису тих кардинальних змін, що відбулися в діяльності бібліотеки. Як цілком слушно зазначає у цьому розділі директорка бібліотеки, кандидат філологічних наук Марія Медведь, «період 2013–2020 років став не лише інноваційним проривом для Наукової бібліотеки Ужгородського університету, а й зміною стратегії розвитку книгозбірні» (с. 423). Нова очільниця бібліотеки запропонувала запровадити комп'ютеризацію всіх бібліотечних процесів: об'єднати відділи бібліотеки в єдину бібліотечну мережу, опанувати інноваційні методи обслуговування. Було запроваджено електронний читацький квиток, вдосконалюється сайт книгозбірні, відкрито онлайн-послуги тощо. Укладаються угоди про співпрацю з бібліотеками України, проводяться потужні наукові бібліотечні конференції. Важливим є те, що нині електронний каталог бібліотеки УжНУ – це новий тип каталогу, відкритий для всесвітнього простору. Бібліотека стала частиною інформаційного суспільства.

Восьмий розділ – «Історія бібліотеки у постанях» – про керівників бібліотеки, які в різний

час зробили вагомий внесок у розвиток Наукової бібліотеки. Як зазначено в монографії, університетська бібліотека сьогодні успішно функціонує і розвивається завдяки невтомній праці колишніх і нинішніх очільників бібліотечної установи. Мова тут йде про Євгена Шадурова, Олену Фесенко, Івана Киричка, Івана Сабадоша, Ганну Довганич, Олену Почекутову, Валентину Москаленко, Наталію Гунько й нинішнього керівника бібліотеки Марію Медведь і її заступників Вікторію Воробець та Наталію Туряницю. На сторінках цього розділу монографії також черпаємо інформацію про тих бібліотекарів, які віддали багато років життя роботі в книгозбірні УжНУ, віддано і добросовісно працювали, допомагаючи викладачам і студентам, зокрема Марія Воскресенська, Габрієла Гомонай, Олена Закривидорога, Ганна Записочна, Марія Кіш, Ганна Лізунова, Марія Похилак, Тетяна Туренко, Марія Фуцич, Ганна Шніцер.

У розділі цілком слушно зазначається, що «нині керівництво університетської бібліотеки у своїй роботі ефективно впроваджує сучасні інформаційні технології, підтримує навчальний та науково-дослідницький процеси в університеті, створюючи умови доступу до необхідної інформації. Ділові якості, відповідальність, інноваційна творчість керівництва бібліотечної установи сприяють успіху й престижу бібліотеки, створенню її позитивного іміджу в суспільстві. Колишніх і нинішніх керівників закладу об'єднує спільне прагнення і почесна місія – зберегти, примножити й донести до нащадків духовні скарби людства» (с. 445).

Дев'ятий розділ – «*Науковці та письменники про бібліотеку*» – це думки відомих людей Карпатського краю про Наукову бібліотеку Ужгородського національного університету. Серед них – Мирослав Дочинець і Дмитро Кешеля, знані українські письменники, письменниця Людмила Кудрявська, а також низка учених Ужгородського університету: Петро Лизанець, Олег Мазурок, Василь Маринець, Микола Олашин, Іван Сабадош, Сергій Федака. Імпонують слова Мирослава Дочинця, який зазначив: «Книга сама стоїть над хаосом життя і впорядковує нашу розгубленість перед світом. Книга, як жінка, потребує простору любові і в цьому просторі владно вимагає собі тебе – повністю і до кінця» (с. 485). А Дмитро Кешеля написав бібліотекарям такі вражаючі рядки: «Дорогі мої трудівниці великого храму Книги! Я доїхав щасливо! На дорозі життя часто спіткався, падав, розбивав коліна і голову... Але я вистояв і таки твердо тримаюся на ногах! І цим усім завдячую не тільки Всевишньому, але й Вам!» (с. 487). Професор Петро Лизанець зазначає, що «університетська бібліотека дарувала і дарує й нині студентам можливість заглибитися в

світ науки, культури, світової літератури, краще пізнати нашу історію й усвідомити свою в ній роль» (с. 492). Погоджуємося з думкою Василя Маринця, який висловлює давно назріле побажання: «Плекаю надію, що в недалекому майбутньому наша Наукова бібліотека матиме нове приміщення, і вона відповідатиме нинішньому статусу ДВНЗ «Ужгородський національний університет. Завдяки особисто ректору нашого вишу професору В.І. Смоланці для реалізації цієї мети створені всі передумови» (с. 496).

Десятий розділ – «*Бібліографія (1995–2020)*» – починається дуже слушними, на наш погляд, словами Сергія Жадана: «Мені здається, ми зарано почали ховати паперову книгу та бібліотеку як таку. Зараз, гадаю, той час, коли бібліотеки переживають нову хвилю інтересу, власних ініціатив, власного життя. І треба цю хвилю підтримати» (с. 509). Бібліографічний покажчик відображає шлях Наукової бібліотеки УжНУ за період із 1997 до 2020 року. Автори монографії вказують, що він є продовженням попередньої бібліографічної праці, опублікованої у збірнику «Скарбниця духовності» (1997). Бібліографія охоплює літературу про книгозбірню, її фонди, структуру, кадри та наукову роботу. Зібрана література систематизована в десяти розділах. У кожному з розділів матеріали розміщені в хронологічному порядку, а в межах року – за алфавітом. Праця містить 461 позицію, що, вважаємо, засвідчує неабиякий інтерес до роботи книгозбірні та її ролі в духовному збагаченні краян.

У **Фотолітописі** – копії сторінок старовинних книг, неоцінених скарбів нашого народу, що зберігаються у відділі стародруків, а також світліни з життя і діяльності бібліотеки в різні періоди. Дуже цінними, вважаємо, є також фото в структурі розділів монографії, що ілюструють різнобічну діяльність працівників книгозбірні, доповнюють наше уявлення про цей великий живий організм – БІБЛІОТЕКУ, в якій працюють надзвичайно ерудовані, відповідальні співробітники, що ставлять перед собою все нові й нові завдання та успішно їх виконують.

Насамкінець відзначимо, що видання цієї монографії розкішне. Над ним трудилися з відкритою душею і щирим серцем найбільш кваліфіковані, закохані у свою справу працівники бібліотеки. Рецензована праця стане в пригоді всім, кому не байдужа доля КНИГИ – вічного джерела нових знань.

Наталія Венжинович,

доктор філологічних наук,

завідувач кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

vennata2017@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ШКОЛА ГАРТУ Й ВИСОКИХ СТАНДАРТІВ ПРОФЕСОРА Й.О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО

Ці слова й зараз озиваються до мене голосом моєї баби Пайзи (Пелагії), депортованої разом з іншими родичами з української Лемківщини [Шумицька]. Вона так і відійшла у засвіти зі своїм таким милим моєму серцю лемківським діалектом, не перейнявши з середовища, в якому опинилася, ні слова, ні звука. Хоча мій дідो мав щодо цього дещо іншу позицію.

До своїх 7 років я виховувався дома, не підозрюючи ані про літературну мову, ані про інші її діалектні мовні й мовленнєві варіантності та варіації. А тоді почався процес навчання, мовного зокрема. Не скажу, що було легко, особливо з наголоскуванням – у лемківському діалекті наголос сталий: на передостанньому складі.

Коли вже студенткою Ужгородського університету підійшла до суворого й часто заглибленого у щось своє викладача, який читав у нас курс української діалектології, з ідеєю писати під його керівництвом курсову роботу, не було меж здивуванню ні в однокурсників, ні в самого професора. З усього свого гігантського зросту уважно подивився на мене й перепитав: А Вам це для чого? – Хочу писати про свій лемківський діалект! – випалила. Його око зосередилося на мені ще прищільніше: А Ви його знаєте? – Питайте! – не розгубилася. – Ви мені кажіть українською, а я Вам перекладу по-лемківськи!

Тепер уже розумію, що краще б цього не казала... З того ока блиснуло, тоді загриміло: Я Вам зараз перекладу! Дивися, що придумала! Ану кажи, як у вас кажуть на «лисицю»? Точно знала, що «лишка», але з переляку втратила дар мови – витримала тільки погляд, тож справу було вирішено. Звідки було мені, другокурсниці, знати про політичний складник «русинського питання», яке особливо актуалізувалося в ті роки, коли Україна почала виходити з радянського дурману, про оголошення Лемківської республіки москвофільською Руською Радою в Гладишеві на Горличчині 1918 р., про спроби кодифікації окремої мови (мікромови) – лемківської та інших. Про всі ті політичні технології, засновані на мовному питанні, які послідовно продовжують застосовувати в шоразу нових варіаціях на теренах

Від учениці – з пошаною

*Зозуленько сива, де будеш кукаґа,
Кой єс сой вершечок на бучку зґамаґа?*

*Буду я кукаґа на зелені сосні,
Закля мі вершечок на бучку выростне.*
(З лемківської пісні)

І. Верхратський «Говор галицких лемків» (1902)

прикордонних регіонів України, Закарпаття зокрема, дотепер.

Й.О. Дзендзелівський це добре знав. І робив те, що міг, у тих умовах: активно досліджував закарпатські говори. Розробляв їх внутрішню класифікацію, досліджуючи й описуючи архаїчні риси карпатської групи діалектів південно-західного наріччя української мови. Робив це на засадах наукової аргументації, послідовно дотримуючись класичного порівняльно-історичного методу. Активно збираючи діалектний матеріал у польових умовах, укладав Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. Активно долучав до цієї роботи своїх учнів різних поколінь, студентів – так формувалася наукова діалектологічна школа в Ужгородському університеті, представлена нині цілою низкою знаних у науковому світі імен, представниці якої (доцентки кафедри української мови УжНУ О.Д. Пискач і О.Ф. Миголинець) стали організаторками цьогорічної міжнародної наукової конференції «Стан і перспективи сучасної української діалектології», присвяченої 100-річчю з дня народження професора Й.О. Дзендзелівського.

О.А. Купчинський, автор передмови й відповідальний редактор збірника праць Й.О. Дзендзелівського, висновкує про стиль роботи вченого так: «В основі творчості Й. Дзендзелівського лежать засади нормативності мови, усе інше для нього – супровідне, а навіть маргінальне. Отже, вчений дотримується позитивістських підходів до опису і систематизації мовних фактів і явищ. Але він не заперечує вартості інших наукових напрямів і шкіл у мовознавстві» [Купчинський 1996, с. 5]. Називаючи його одним з «найбільш освічених лінгвістів нашого часу», освіченість яких є «не просто багатство знань, а знання у певній культурно-історичній

системі», зауважує, що «Й. Дзендзелівському випало працювати в нелегкі часи другої чверті та другої половини ХХ ст. Але ґрунтовність його ерудиції виразно тяжіє до високих традицій науки ХІХ ст. – початку ХХ ст.» [Купчинський 1996, с. 3]. Це можуть підтвердити всі, хто вчився у першого професора філфаку Ужгородського університету: дискутувати можна і варто лише мовою перевірених фактів, наукових аргументів. Отже, це перший урок, який треба було вивчити і засвоїти.

Під час роботи спочатку над курсовою та дипломною роботами, тоді дисертаційною кандидатською [Шумицька 2001] ми зібрали й дослідили сотні іменникових дериватів, представивши іменниковий словотвір північнолемківських говірок як систему в її якісному та кількісному вияві, встановивши при цьому спільне й відмінне з українською літературною мовою, іншими українськими говорами. Будь-які сумніви зникли – прийшло чітке розуміння: лемківським говіркам у цілому властиві ті ж дериваційні риси і закономірності, що й літературній українській мові та іншим діалектним масивам, ареальні ж явища зумовлені історичним розвитком лемківського діалекту, міжмовними та міждіалектними явищами. Численні бесіди зі своїми старими родичами, які називали себе «русинами», інтуїтивно не відділяючись від загального масиву українськості, водночас увиразнюючись своїм говором, тепер перевірені на словотвірних моделях. Отже, процес самоідентифікації пройшов успішно, в активі є вагомі аргументи для вираження й обстоювання певної думки.

Подібний шлях пройшло чимало науковців, які виконували свої дисертаційні дослідження під керівництвом Й.О. Дзендзелівського й продовжили його справу в Ужгородському університеті: К.Й. Галас (1960), М.І. Сьюско (1969), В.І. Лавер (1969), Т.М. Розумик (1974), І.В. Сабадош (1974), Б.К. Галас (1978), В.І. Статєєва (1982), Ю.В. Юсип-Якимович (1989), Н.В. Жовтобрюх (1992), М.В. Кондор (1996), І.Я. Філак (1997) та ін. [Українське і слов'янське мовознавство, с. 52].

Усіх своїх учнів професор завжди дуже підтримував і мотивував. Це урок другий його школи. Підтримував навіть тоді, коли й самому було непереливки. Зазнала з ним і одного, й іншого, тож говоритиму з власного досвіду. Перше згадувати особливо приємно і щемно навіть тепер. Це був мій перший науковий виступ в Інституті української мови Національної академії наук України на ХVІІ діалектологічній нараді пам'яті професора Олексі Горбача 1997 р., куди мене запросив мій тоді ще науковий керівник. Від хвилювання паморочилося в голові, бо вперше в житті наживо бачила й чула філологічних метрів світового рівня, яким мій науковий наставник представив мене тихо й просто: моя аспірантка. Тільки через багато років прийшло усвідомлення, як багато важили ці слова.

До свого виступу про «Словотвір агентивних назв у лемківських говірках» тоді поставилася трохи як до розваги: так було легше впоратися з почуттями, виголошуючи його перед знаними науковцями

(на пленарному засіданні про роль професора Олексі Горбача в українському мовознавстві доповідали Я. Закревська, П. Гриценко, Н. Панкова, М. Насенко, А.-Г. Горбач), серед яких були й мої тоді викладачі, доктори наук Й.О. Дзендзелівський, І.В. Сабадош та його аспірант В.І. Путрашик, Н.Ф. Венжинович (нинішня очільниця кафедри української мови).

Інший спогад пов'язаний з уже тим періодом, коли Й.О. Дзендзелівський змушений був вийти на пенсію, але не хотів чи не міг бути пенсіонером у науці, тому працював невтомно. Наукові публікації мали подаватися до друку вже у комп'ютерному наборі, а фізичних сил на це в ученого не ставало. Професор В.І. Статєєва, одна з учениць Й.О. Дзендзелівського, порадила мені підійти до Йосипа Олексійовича, аби допомогти з набором. Зробила я це охоче, знову-таки геть не усвідомлюючи, що це буде одна з останніх чи, може, й остання стаття професора, яку він мені згодом подарував у вигляді відбитку: «Ще одна карпатоукраїнсько-південнослов'янська лексична паралель: укр. діал. *вересло*, серб. і хорв. *vrěsl*, *vrījěslo*» [Дзендзелівський 2000]. Таких подарованих відбитків у мене чимало: слугували й продовжують слугувати зразком роботи й поведінки вченої людини.

Проте найбільш зворушливою стала одна з останніх зустрічей з професором. Цього разу вечний запросив сам, посадив у крісло у вітальні своєї квартири на вул. Підгірній в Ужгороді, мовчки пішов до свого кабінету. Чекати довелося довгенько – вже й хвилюватися почала. І недаремно. З'явився у дверях тихо – бачила його тоді ГІАНТОМ (головою сягав одвірка), у якого по обличчю стікали сльози. Було це дуже несподівано й навіть приголомшливо. Стояв мовчки знову довго – сиділа мовчки рівно стільки ж. Вже бачила, що тримає в руках «Говор галицьких лемків» 1902 р. видання, розуміла, що має намір подарувати, що сам не може впоратися з хвилюванням. Відчувала себе дуже-дуже малою коло цього ВЕЛІТА ДУХУ, НАУКИ. Підходила, схиливши голову, а він благословляв. Це настільки сакрально, настільки особисто, що ніколи б про це не наважилася писати, якби не йшлося про відповідальність. За все, що людина робить. За слова, за вчинки. Це зразок Учителя, який ніколи особливо близько до себе не підпускав, який чітко розмежував ділове й особисте, який проживав однаково гідно і часи злету, й часи невимовної гіркоти та болю, але твердо вірив у те, що робить. І це ще один урок його школи.

Ще глибше занурення у світ його життя, зокрема наукового, дослідницького, відбулося вже тоді, коли разом з колегами (І.І. Бабушаком, В.І. Путрашиком, Л.Я. Гичко, Ю.В. Юсип-Якимович, Ю.М. Бідзілею та багатьма іншими) працювали над створенням фільму «Життя на карті діалекту» [Життя на карті діалекту]. Зібрали тоді чимало цінних відеокоментарів, зокрема від учасників Наукових читань, присвячених 90-річчю від дня народження Й.О. Дзендзелівського. Майже годинний науковий коментар про масштаб постаті іменника (до кадру увійшли тільки найвагоміші

фрагменти), дав, зокрема, директор Інституту української мови НАНУ професор П.Ю. Гриценко, присутній на заході, а також мовознавці В.В. Німчук, Н.В. Гуйванюк, А.М. Поповський, Г.Л. Аркушин, інші науковці. Роль самого Йосипа Олексійовича у завершальному кадрі фільму зіграв журналіст Андрій Куликов: у фільмі він одягнутий у легендарне пальто професора, яке мені подарувала його донька Ольга і яке тепер віднайшло собі спокій поруч із речами Олени Рудловчак у її кімнаті-музеї на території філфаку УжНУ.

Різнібічні наукові здобутки вченого узагальнені в працях О.А. Купчинського [Купчинський 1996], В.І. Статєєвої [Статєєва 2011; 2011a], І.В. Сабадоша [Сабадош 2011], Б.К. Галаса [Галас 2011], А.М. Галас [Галас 2011], Ю.М. Бідзілі [Бідзілі 2011], І.М. Сенька [Сенько 2011], Г.В. Шумицької [Українське і слов'янське мовознавство 2001, с. 548–554] та інших науковців, журналістів і будуть ще осмислюватися не одним поколінням мислячих людей.

«Всього кращого!» – казав професор на прощання. Мені воно сприймається як «далі буде» чи «все найкраще попереду». Вірю, що наукові ідеї професора Й.О. Дзендзелівського матимуть реалізацію ще у багатьох успішних проектах. Наразі ж дані його Лінгвістичного атласу студенти-україністи УжНУ вносять в Інтерактивну мапу діалектів під керівництвом своїх наставників, зокрема доцентів О.Д. Пискач, О.Ф.Мигoliniнець. Над розробкою карти [Інтерактивна карта діалектів України] працюють доценти В.В. Шаркань та О.В. Міца разом із групою студентів факультету інформаційних технологій УжНУ. Цього року до наповнення мапи долучилися й студенти Національного університету «Острозька академія» (під керівництвом доцента В.В. Максимчука) під час проходження етнолінгвістичної практики. Робота триває...

Література

1. Бідзілі Ю.М. Наукові праці професора Й.О. Дзендзелівського на сторінках журналу «Карпатський край» (1993–2000) як джерело вивчення етноспецифіки регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 219–227.

2. Галас А.М. Листування визначних мовознавців у публікаціях Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 36–43.

3. Галас Б.К. Лексикографічні наукові зацікавлення професора Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 28–35.

4. Дзендзелівський Й.О. Ще одна карпато-українсько-південнослов'янська лексична паралель: укр. діал. *вересло́*, серб. і хорв. *vrésl*, *vrījèslò*. *Јужнословенски филолог.* LVI-2. Београд, 2000. С. 449–453.

5. Життя на карті діалекту. Ужгород, 2012. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/zasnovnykovi-dialektolohichnoi-naukovoi-shkoly-nazakarpati-nyni-100-rokiv/2021-02-17-45616>.

6. Інтерактивна карта діалектів України. URL: <https://dialectmap.org>.

7. Купчинський О.А. Йосип Дзендзелівський – невтомний працівник науки та педагог. *Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць.* Львів, 1996. С. 3–14.

8. Сабадош І.В. Й.О. Дзендзелівський – дослідник українських говорів Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 24. С. 5–12.

9. Сенько І.М. Фольклор як джерело інформації у мовознавчих дослідженнях Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 44–48.

10. Статєєва В.І. Питання історії українського мовознавства XIX ст. в працях Й.О. Дзендзелівського: [у ст. проаналіз. праці вчен., присвяч. О. Павловському, В. Довговичу, Я. Головацькому, І. Вагилевичу, Т. Витвицькому, Ю. Федьковичу, Є. Желехівському, М. Руберовському]. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 13–27.

11. Статєєва В.І. Проблеми історії українського мовознавства на Закарпатті в працях Й.О. Дзендзелівського: [про публікації проф. з історії укр. мовознав. XVIII–XX ст., у яких проаналізовано праці А. Коцака, В. Довговича, М. Лучкая, Ю. Венеліна, Ю. Ставровського та ін.]. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород, 2011a. Вип. 16. С. 404–408.

12. Українське і слов'янське мовознавство: Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. Ужгород, 2001.

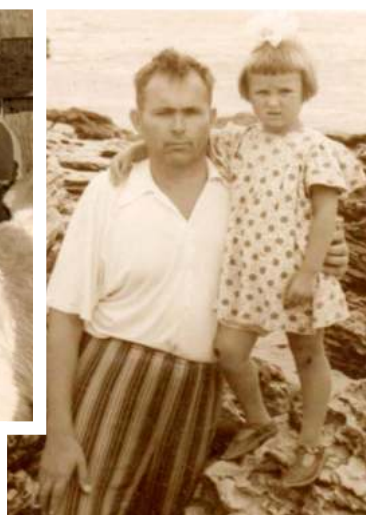
13. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2001. 19 с.

14. Шумицька Г. Я з роду русинів. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ya-z-rodu-rusyniv/2017-12-12-15815>

Галина Шумицька,

доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

ФОТОГАЛЕРЕЯ

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Аркушин Григорій. Відад'єктивні якісні прикметники з префіксом <i>no-</i>	6
Багнюк Наталія. Просторові характеристики мовних явищ у діячності: траєкторія їх вивчення в українському та слов'янському мовознавстві.....	10
Буднікова Леся. Відонімні запозичення в словацькій мові: словотвірний аспект.....	19
Вашичек Міхал. <i>Názvy částí pluhu v jihokarpatských nářečích</i>	24
Вегеш Анастасія. Діалектні літературно-художні антропоніми у творах сучасних українських письменників.....	35
Вербовий Микола. Особливості структури назв заміників хліба в говірках Криворіжжя	43
Волошинова Марина. Назви борошняних виробів в узусі східних слобожан	55
Гажук-Котик Лілія. Особливості словозміни іменників у гуцульських говірках Північної Буковини.....	63
Гримашевич Галина. Репрезентація світогляду закарпатця й поліщука крізь призму діалектного тексту.....	68
Гоца Еріка. Назви їжі, напоїв та кухонного начиння в структурі закарпатських паремій: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі «Лінгвістичного атласу» Й. Дзендзелівського).....	74
Грещук Валентина. Діалектна лексика в поетичних текстах Петра Мідянки	81
Грещук Василь. Літературно-діалектний дуалізм новел В. Стефаніка.....	86
Делюсто Марина, Леусенко Ангеліна. Взаємодія літературної і діалектної форм української мови в полілінгвальному ареалі	91
Доброльожа Галина. Лінгвоцинізм традиційної української фразеології з позицій сучасних морально-етичних норм.....	98
Дружук Ірина. Рефлексія <i>*e</i> у волинсько-поліських говірках.....	105
Коваленко Наталія. Номінації процесів пам'яті засобами говіркової фразеології: <i>забути, забувати</i>	111
Ковалюк Юрій. Концептуальна структура обміну в ідіоматичному просторі соціальної інтеракції.....	118
Марсєв Дмитро. Найменування полів із-під сільськогосподарських культур в українських східнополіських говірках	125
Мацюк Зоряна, Фенко Марія, Кулак Мацей. Динаміка західнополіської фразеології: лінгвогеографічний опис	132
Миголинець Ольга. Календарно-обрядові назви осіннього циклу в закарпатських говірках	139
Мокієнко Валерій. Украинские паремии в словаре Ф. Шимкевича на восточнославянском фоне (аксиологический аспект).....	145
Ніколаєску Емілія. Роль контексту при інтерпретації французької енантіосемії	156
Пачаї Імре, Адамія Зоя. Народная речь в волшебных сказках Сибири (на примере произведений В. Шукшина, С. Залыгина и В. Распутина)	164
Петріца Наталія. Слов'янські автохтонні імена в чеських писемних пам'ятках XI–XIV століть... ..	174
Пискач Ольга. Евфемізми та інші вербальні репрезентанти концепту «смерть» в українських говірках Закарпаття	181
Плечко Антоніна. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся.....	187
Полюжин Іван. Лінгвоаксіологічні маркери українських і англійських зоофразем.....	193
Поповський Анатолій. Говірка села Приют Магдалинівського району Дніпропетровської області.....	199
Прадід Юрій. Функційні, мотиваційні та словотвірні особливості прізвиськ жителів села Либохора Стрийського району Львівської області.....	202

Сабалош Іван. Словотвірний потенціал чужомовних запозичень у сучасній закарпатській говірці.....	211
Сагаровський Анатолій. Теонім <i>Бог</i> у фразеологічному словнику Центральної Слобожанщини (Харківщини).....	217
Сердега Руслан. Засади укладання Словника сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини (Харківщини).....	221
Старостенко Тетяна. Рэпрэзентацыя камунікатыўных мадэлей беларускага аўтарьяльнага наратыву.....	227
Тимко-Дітко Оксана. Прислівники у говорі придунайських руснаків у контексті мовних контактів.....	234
Цонинець Марія. Когнітивно-ономасіологічний аналіз okazіональності в англійській мові.....	239
Чаган Оксана. Особливості номінації інструментів будівельників у бойківських говірках.....	247
Чижевський Фелікс. Nazwy terenowe jako źródło wiedzy o ginącej leksyce apelatywnej (na przykładzie mikrotoponimu <i>Bachur'y</i> koło Białej Podlaskiej).....	257
Чижмарова Марія. Дослідження українських (русинських) говорів Словаччини в наукових працях Василя Латти.....	265
Юсип-Якимович Юлія. Внесок професора Й.О. Дзендзелівського до вивчення генези закарпатського діалекту.....	271
Яцьків Марія. Діалектний простір фраземіки прозових творів Дмитра Кешелі.....	280

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Барчан Валентина. Проблема загальнолюдських цінностей у короткій прозі Михайла Гафії Трайсти.....	285
Ігнатович Олександра. Роман Юрія Керекеша «Блукання в порожнечі»: поетика твору.....	291
Тиховська Оксана. Етнопсихологічна специфіка мотиву створення світу з яйця в українських казках та колядці «Була у Бога перепеличка».....	298
Шморлівська Лілія. Селянська епіка Дениса Лукіяновича (на матеріалі оповідань «Ландвійт скинувся» й «Перед святом “Свободи”»).....	304

РЕЦЕНЗІЇ

Аркушин Григорій. Листи Учителя (штрихи до портрета проф. Й.О. Дзендзелівського) (рецензія на «Матеріали до історії української мови: з кореспонденції професора Й.О. Дзендзелівського до доцентки Зузани Ганудель»).....	312
Александрова Галина. Біографічний простір Івана Чендея в контексті епістолярних діалогів (рецензія на оригінальне двокнижжя С. Кіраля).....	317
Вовченко Галина. Сучасний погляд на українську жінку у слові й словнику (рецензія на монографію А. Архангельської « <i>Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику</i> »).....	321
Лавер Оксана. Українське народне мовомислення у фраземіці Західного Полісся (рецензія на словник фразеологізмів Західного Полісся і суміжних територій «Говорити як медок варити» З.С. Мацюк).....	324
Негер Оксана. «Словники – музеї слів...» (рецензія на словник Б.О. і Н.Д. Коваленків «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького»).....	327
Філак Ірина. Новий погляд на діалектне мовлення (рецензія на монографію Коваленко Н.Д. «Фразеологія в українському діалектному мовленні»).....	329
Венжинович Наталія. Науковій бібліотеці УжНУ – 75 років (рецензія на колективну монографію «Наукова бібліотека Ужгородського національного університету: від джерел до сучасності»).....	332

ПАМ'ЯТЬ

Шумицька Галина. Школа гарту й високих стандартів професора Й.О. Дзендзелівського.....	335
---	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Arkushyn Hryhoriy. Adjective Qualitative Adjectives with the Prefix <i>no-</i> (<i>po-</i>)	6
Bahniuk Natalia. Spatial Characteristics of Linguistic Phenomena in Diachrony: the Trajectory of Their Study in Ukrainian and Slavonic Linguistics	10
Budnikova Lesia. Considerable Borrowings in the Slovak Language: Word-Forming Aspect.....	19
Vashychek Michal. Names of Plough Parts in South Carpathian Dialects	24
Vehesh Anastasia. Dialectal Proper Names of the Literary Heroes in the Works of Modern Ukrainian Writers.....	35
Verbovyi Mykola. Structural Features of Names for Bread Substitutes in the Subdialects in Kryvyi Rih Region.....	43
Voloshynova Maryna. Names of Flour Products in the Usage of the Eastern Slobodian People.....	55
Hazhuk-Kotykh Lilia. Peculiarities of Noun Derivation in Hutsul Patois in Northern Bukovyna.....	63
Hrymashevych Halyna. Representation of a Transcarpathian and Polishchuk Worldview through the Prism of a Dialect Text	68
Gotsa Erika. Names of Food, Drinks and Kitchen Utensils in the Structure of Transcarpathian Paremias: Linguistic and Cultural Aspects (based on the material of Yo. Dzendelivsky's "Linguistic Atlas").....	74
Greshchuk Valentyna. Dialect Vocabulary in the Poetic Texts of Petro Midyanka	81
Greshchuk Vasyl. Literary-Dialectal Dualism of V. Stefanyk's Novels	86
Delyusto Maryna, Leusenko Anhelina. The Interaction of the Dialectal and Literary Forms of the Ukrainian Language in Polylingual Area	91
Dobrolyozha Halyna. Linguocinism of Traditional Ukrainian Phraseology from the Standpoint of Modern Moral and Ethical Norms.....	98
Druzhuk Iryna. Reflection <i>*e</i> in Volyn-Polissia Dialects	105
Kovalenko Natalia. Nominations of Memory Processes by Means of Dialect Phraseology: <i>zabuty, zabuvaty (zabyty, zabyvamy)</i>	111
Kovaliuk Yuriy. The Conceptual Structure in the Idiomatic Scope Exchange of Social Interaction.....	118
Mariciev Dmytro. The Names of Fields after Agricultural Crops in the Ukrainian Eastern Polissian Dialects	125
Matsiuk Zoriana, Fenko Maria, Kulak Maciej Tadeusz. Dynamics of Western Polissia Phraseological Units: Linguogeographical Description.....	132
Myholynets Olha. Calendar-Ritual Names of the Autumn Cycle in Ukrainian Transcarpathian Patoises.....	139
Mokienko Valery. Ukrainian Paremias in F. Shimkevich's Dictionary on the Eastern Slavic Background (Axiological Aspect).....	145
Nikolaiesku Emilia. The Context Role in the French Enantiosemy Interpretation.....	156
Pachai Imre, Adamia Zoia. Folk Speech in Siberian Fairy Tales (on the Example of the Works of V. Shukshin, S. Zalygin and V. Rasputin)	164
Petrtsa Natalia. Slavic Autochthonous Names in Czech Writing Notes of 11 th – 14 th Centuries.....	174
Pyskach Olha. Euphemisms and Other Verbal Representatives of the Concept "DEATH" in the Ukrainian Dialects of Transcarpathia.....	181
Plechko Antonina. Calendar Ritualism (Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy) in Farming Conducted by the Residents of Middle Polissia.....	187
Poluzhyn Ivan. Linguoaxiological Markers of Ukrainian and English Zoophrases	193
Popovsky Anatoliy. The Patois of Pryiut Village of Mahdalynivsky District of Dnipropetrovsk Region .	199
Pradid Yuriy. Functional, Motivational and Word-Forming Features of Nicknames of Lybohora Village Inhabitants, Stryi District, Lviv Region.....	202
Sabadosh Ivan. Word-forming Potential of Foreign Borrowings in Modern Transcarpathian Dialect	211

Saharovskiy Anatoliy. Theonym <i>God</i> in the Phraseological Dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)	217
Serdeha Ruslan. Principles of Compiling the Dictionary of Agricultural Vocabulary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)	221
Starostenko Tetyana. Representation of Communication Models of Belarusian Auctorial Narrative	227
Tymko-Ditko Oksana. Adverbs in the Speech of the Danube Ruthenians in the Context of Linguistic Contacts	234
Tsonynets Maria. Cognitive and Onomasiological Analyses of Occasionality in English	239
Chahan Oksana. Features of the Builders' Tools Nomination in Boyko Dialects	247
Chyzhevsky Felix. Field Names as a Source of Knowledge about Vanishing Appellative Lexis Based on the Microtoponymy of the <i>Bachur'y</i> Meadows (near the Biała Podlaska Region).....	257
Chizhmarova Maria. Research of Ukrainian (Ruthenian) Dialects of Slovakia in the Vasył Latta's Scientific Works	265
Yusyp-Yakymovych Yulia. Professor Yo.O. Dzendzelivsky's Contribution to the Study of the Transcarpathian Dialect Genesis.....	271
Yatskiv Maria. Dialect Scope of Phrasemics in Dmytro Keshelya' Prose Works.....	280

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Barchan Valentyna. The Problem of Universal Values in the Short Prose of Mikhail Gafia Traista	285
Ihnatovych Oleksandra. The novel of Yuriy Kerekesh "Wandering in Emptiness": the Poetics of the Masterpiece	291
Tykhovska Oksana. Ethno-Psychological Specifics of the Motive of Creating the World from an Egg in Ukrainian Fairy Tales and in a Carol "God Had a Quail"	298
Shmorlivska Liliia. Peasant epic of Denys Lukiyanovych (on the material of stories "Landweit is thrown off" and "Before the holiday of «Freedom»")	304

REVIEWS

Arkushyn Hryhoriy. Teacher's Letters (touches to the portrait of Prof. Yo.O. Dzendzelivskiy) (review of «Materials on the History of the Ukrainian Language: from the Correspondence of Professor Yo.O. Dzendzelivskiy to Associate Professor Zuzana Hanudel»).....	312
Alexandrova Halyna. Biographical Scope of Ivan Chendei in the Context of Epistolary Dialogues (review of S. Kiral's original double book).....	317
Vovchenko Halyna. Modern View of the Ukrainian Woman in Word and Dictionary (review of A. Arkhanhelska's monograph «Femina Cognita. Ukrainian Woman in Word and Dictionary»).....	321
Laver Oksana. Ukrainian Folk Linguistics in the Phrasemics of Western Polissya (review of Z.S. Matsyuk's Dictionary of Western Polissya and adjacent territories phraseology «Speak like a honey cook»).....	324
Neher Oksana. «Dictionaries are the Museums of Words...» (review of B.O. and N.D. Kovalenko's Dictionary «Phraseologisms in the Idiosyncrasy of Anatoliy Svydnytskyi»)	327
Filak Iryna. A New View on Dialect Speech (review of N.D. Kovalenko's monograph «Phraseology in Ukrainian Dialect Speech»)	329
Venzhynovych Natalia. Uzhhorod National University Scientific Library – 75 years (review of the collective monograph «Scientific Library of Uzhhorod National University: from sources to the present»).....	332

MEMORY

Shumytska Halyna. School of Tempering and High Standards of Professor Yo.O. Dzendzelivskiy	335
---	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 2(46)
2021

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. На пошану Йосипа Олексійовича Дзендзелівського (до 100-річчя з дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2021. Вип. 2(46). 346 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46)

Підписано до друку 23.12.2021. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 35,1. Зам. № 47.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com